

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE
DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Fehmi KAPLAN

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIRIM

HATAY- 2022

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE
DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Fehmi KAPLAN

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIRIM

HATAY- 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (07/09/2022)

Fehmi KAPLAN

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Türkiye'deki demir çelik sektörünün yüz yıllık gelişme seyri incelenmiştir. Kamunun mülkiyetinde kurulan üç büyük demir çelik kuruluşu olan Kardemir, Ereğli ve İsdemir'in kuruluş ve gelişme seyirleri ele alınmıştır. Günümüzde Türk demir çelik sektörünün başarısı bu üç büyük kuruluşun mirası üzerine inşa edilmiştir. Bu sektördeki fırsat ve tehditler ayrıca ele alınmıştır.

Tez çalışmamın her aşamasında desteği, sabrı ve değerli katkılarıyla bana yol gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIRIM'a ve her türlü manevi desteğiyle yardımlarını benden hiçbir zaman esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunarım.

Fehmi KAPLAN

Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye'de Demir Çelik Sektörünün Gelişimi

Fehmi KAPLAN

İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022

Danışman: Mehmet YILDIRIM

ÖZET

Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi'nin temelini, dokuma ve demir sanayi oluşturmaktaydı. Kömür ise demir ve çelik sanayisi için hayati derecede önemli olan yardımcı bir madendi. Avrupa ile mukayese edildiğinde görülecektir ki Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan bölgeler hem demir hem de kömür rezervi bakımından fakir sayılırdı. Demir madenleri bakımından kısmen zengin olan Balkanlar Osmanlı Devleti'nin elinden çıkınca bu fakirlik daha da arttı. Zonguldak'taki kömür madenleri 1840'lardan beri işletiliyor olsa da Sivas-Malatya arasındaki demir madeni rezervi 1920'lerde henüz tam olarak bilinmiyordu. Türkiye Cumhuriyeti bu yoksunluğa rağmen, milli bir demir-çelik sanayi kurmak için, 1930'larda çeşitli yatırımlar yaptı. Sivas-Divriği demir madenlerinin rezervi tespit edildi ve Zonguldak'taki kömür yataklarına yakın bir yerde devasa bir tesis olan Karabük Demir Çelik Fabrikası inşa edildi. Ardından 1960'larda Ereğli'de ikinci bir fabrika kuruldu. 1970'lerde ise İskenderun'da gene devlet eliyle üçüncü büyük fabrika kuruldu. 1920'lerde demir ve çelik ürünleri bakımından tamamen dışa bağımlı olan Türkiye, 1960'larda kendi kendine yeten ve ihracat yapan bir konuma geldi. 1980 sonrasında başlayan özelleştirmeler sonucunda ise bu üç büyük kuruluş ve bunlara bağlı olan şirketler peyderpey özel sektöre devredildi. Bu üç kuruluş günümüzde Türkiye'deki demir çelik sektörünün omurgasını oluşturmaktadır. Hammadde alanında hala fakir ve dışa bağımlı olan Türk demir çelik sektörü buna rağmen dünyada önemli bir yere ulaşmıştır. Türkiye'deki özelleştirmeler sonrasında başarılı gelişme gösteren sektörlerin başında demir çelik sektörü gelmektedir. Bu çalışmada Türkiye'deki demir çelik sektörünün yüz yıllık hikâyesi ele alınmış ve günümüzde bu sektörün karşı karşıya kaldığı avantaj ve dezavantajlar araştırılmıştır.

ANAHTAR KELİMELELER

Demir-çelik, Kardemir, Erdemir, İsdemir

The Development of the Iron and Steel Sector in Turkey from The Republic to the Present

Fehmi KAPLAN

Department of Economics, Master's Thesis, 2022

Supervisor: PhD. Mehmet YILDIRIM

ABSTRACT

The basis of the Industrial Revolution in Europe was the weaving and iron industry. The coal mine was a vital auxiliary instrument for the iron and steel industry. When the Ottoman Empire is compared with Europe, it could be noticed that the regions under the rule of the Ottoman Empire were considered poor in terms of both iron and coal reserves. When the Balkans, which were partially rich in iron ore, fell out of the hands of the Ottoman Empire, this poverty increased even more. Although the coal mines in Zonguldak have been run since the 1840s, the iron ore reserve between Sivas and Malatya was not yet fully known in the 1920s. Despite these shortcomings, the Republic of Turkey made various investments in the 1930s to establish a national iron and steel industry. The reserves of Sivas-Divriği iron mines were identified and a huge facility, the Karabük Iron and Steel Factory, was built close to the coal deposits in Zonguldak. Then, a second factory was established in Ereğli in the 1960s, and a third largest factory was established in Iskenderun in the 1970s, again by the State. Turkey, which was completely foreign-dependent for iron and steel products in the 1920s, became self-sufficient and exporting in the 1960s. As a result of the privatizations that started after 1980, these three big organizations and their affiliated companies were gradually transferred to the private sector. These three big organizations form the basis of the iron and steel industry in Turkey today. The Turkish iron and steel industry, which is still poor and foreign-dependent in the field of raw materials, nevertheless reached an important place in the world. After the privatizations in Turkey, the iron and steel sector has been one of the leading sectors that showed successful development. In this study, the century-old history of the iron and steel industry in Turkey is discussed and the advantages and disadvantages faced by this industry today are investigated.

KEY WORDS

Iron and steel, Kardemir, Erdemir, İsdemir

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
TABLolar LİSTESİ.....	IV
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Demir ve Çeliğin Tanımı ve Kimyasal Özellikleri.....	3
1.2. Demirin Kullanım Alanları ve Üretim Yöntemleri.....	4
1.2.1. Demirin Kullanım Alanları.....	4
1.2.2. Bessemer Thomas Üretim Yöntemi.....	5
1.2.3. Bazik Oksijen Konverter (LD) Metodu.....	6
1.2.4. Elektrik (ARK) Metodu.....	6
1.3. Türkiye’de Demir ve Çelik Sektörünün Kısa Tarihçesi.....	7
1.3.1. 1930’larda Devletçi Politikalar Döneminde Demir Çelik Sanayii.....	7
1.3.2. Planlı Dönemde Demir Çelik Sektörü.....	11
1.3.3. 1980’li Yıllar; Özel Sektör Dönemi.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜNDEKİ ÜÇ BÜYÜK KURULUŞ: KARABÜK, EREĞLİ VE İSKENDERUN DEMİR ÇELİK İŞLETMELERİ

2.1 Karabük Demir Çelik İşletmesi.....	13
2.1.1. Karabük Demir Çelik Fabrikası İçin Kurulması Planlanan İşletmeler Ve Hammadde Temini.....	21

2.1.2 Karabük Yerleşkesi ve İstihdam Durumu.....	24
2.1.3. Karabük Demir Çelik Fabrikalarında Üretim Miktarı Ve Çeşitliliği...	25
2.2. Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları (ERDEMİR).....	27
2.2.1. Ereğli Kasabasının Nüfus Yapısı ve Fabrika Kuruluşunda İstihdam Durumu.....	27
2.2.2. Ereğli Demir ve Çelik İşletmelerinin Kurulması.....	28
2.2.3. ERDEMİR Kurulurken Türkiye'nin Dünya Demir Çelik Üretimindeki Payı.....	30
2.3. İskenderun Demir Ve Çelik Fabrikası (İSDEMİR).....	33
2.3.1. İskenderun Demir ve Çelik Fabrikası'nın Kurulması için Yapılan Ön Çalışmalar.....	33
2.3.2. İskenderun Demir ve Çelik Fabrikası'nın Açılışı.....	35
2.3.3. İskenderun Demir ve Çelik Fabrikasının Üretim Kapasitesi.....	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

24 OCAK 1980 SONRASI DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜ VE ÖZELLEŞTİRMELER

3.1. 24 Ocak Kararları Almaçları Ve Felsefesi.....	41
3.2. Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirmeler.....	43
3.2.1. Kamu İktisadi Teşebbüsleri(KİT).....	43
3.2.2. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi.....	46
3.2.3. Özelleştirmenin Amaçları.....	48
3.2.4. Özelleştirme Yöntemleri.....	49
3.3. Demir Çelik Sektöründe Özelleştirmeler.....	50
3.3.1. Kardemir'in Özelleştirilme Süreci.....	50
3.3.2. Erdemir'in Özelleştirilme Süreci.....	53
3.3.3. İSDEMİR'in Özelleştirme Süreci.....	56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DEMİR VE ÇELİK SEKTÖRÜNDE TÜRKİYE VE DÜNYANIN GENEL
DURUMU

4.1. Demir Çelik Sektöründe Dünyanın Genel Durumu.....	59
4.1.1. Dünya Demir ve Çelik Ticareti.....	64
4.1.2. Dünya’da Demir ve Çelik İstihdamı.....	65
4.1.3. Demir ve Çelikten Üretilen Ürün Çeşitliliği.....	67
4.1.4 Dünyada Kişi Başına Çelik Tüketim.....	68
4.2. Demir çelik Sektöründe Türkiye’nin Durumu.....	69
4.3. Türkiye Demir Çelik Sektörünün Güçlü ve Zayıf Yönleri: Fırsatlar Ve	
Tehditler.....	76
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	81
KAYNAKÇA.....	85

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Demir Çelik Sektöründe Üretilen Kategorize Edilmiş Mamuller.....	5
Tablo 2: 1927 sayımına göre Türkiye’de sanayi.....	9
Tablo 3: Demir Üretimi (1939-1960) / 1000 ton.....	26
Tablo 4: Karabük Demir Çelik Fabrikası Üretim Miktarı (ton).....	27
Tablo 5: Ereğli 1935-1955 Yılları Arası Nüfus.....	28
Tablo 6: ERDEMİR’in Kuruluşunda, Sermayenin Kurucular Arasındaki Dağılımı	30
Tablo 7: Ham Çelik Üretim Endeksleri (100=1948).....	31
Tablo 8: Seçilmiş Ülkelerde Ham Çelik Üretimi.....	32
Tablo 9: İSDEMİR Ünitelerindeki Üretim Miktarları (1984-1988).....	40
Tablo 10: KİT’lerin Kamu Yatırımlarındaki Payları.....	45
Tablo 11: Kardemir Statü Değişiklikleri.....	51
Tablo 12: Gruplara Ait Hisse Oran Ve Hisse Tutarları.....	52
Tablo 13: Kardemir’e Bağlı Ortaklıklar, Finansal Duran Varlıklar ve Finansal Yatırımlar.....	53
Tablo 14: Erdemir Ortaklık Yapısı.....	55
Tablo 15: ERDEMİR’e Bağlı Ortaklıklar, Finansal Duran Varlıklar İle Finansal Yatırımlara İlişkin Bilgiler.....	56
Tablo 16: İsdemir Ortaklık Yapısı.....	58
Tablo 17: İsdemir İştirakleri.....	58
Tablo 18: Dünyadaki demir cevheri Rezervleri, (10 milyon ton).....	60
Tablo 19: Dünya Ham Çelik Üretimi(Milyon Ton).....	61
Tablo 20: Bölgeler İtibariyle Dünya Ham Çelik Üretimi (Milyon Ton).....	61
Tablo 21: Dünya Ham Çelik Üretiminde İlk 10 Ülke (Milyon Ton).....	62

Tablo 21a: Dünya Ham Çelik Üretiminde İlk 10 Ülke (Milyon Ton).....	62
Tablo 22: Dünya çelik üretimine ilk 20 firma 2020.....	63
Tablo 23: 2000'den 2020'ye Kadar ki Dünya Çelik Ticareti(milyon ton).....	65
Tablo 24: Demir Çelik Endüstrisinde İstihdam, 1975-2001 (Bin Kişi).....	66
Tablo 25: Bölgeler bazında kişi başına düşen ham çelik tüketimi (kg).....	68
Tablo 26: Ülkeler Bazında Kişi Başına Düşen Ham Çelik Tüketimi (Kg).....	69
Tablo 27: Türkiye'de Demir-Çelik Sektöründeki Önemli Tesislerin Faaliyete Geçiş Tarihleri.....	70
Tablo 28: Türkiye'nin Ürünün Çeşitliliğine Göre Ham Çelik Üretimi.....	70
Tablo 29: Demir-Çelik Sektörü Dış Ticaret Dengesi (2019).....	71
Tablo 30: Yarı Mamul Ve Mamul Çelik Ürünler İhracat Ve İthalat (1000 ton).....	72
Tablo 31: Türkiye Çelik Üreticileri Derneği Üyeleri Olan Firmaların Ürettikleri Ürünler.....	73
Tablo 32: Türkiye işletilebilir demir cevheri rezervi.....	74
Tablo 33: Türkiye'de Demir-Çelik Sektöründeki İstihdam.....	75
Tablo 34: NACE Kodlarına Göre Türk Demir-Çelik Sektörü İstihdamı (2011-2017).....	75

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AKÇT: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

BCA: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

CHG: Çin Halk Cumhuriyeti

DDMİB: Demir ve Demir Dışı Metaller İhracatçıları Birliği

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri

KPMG: Klynveld Peat Marwick Goerdeler

MENA: İngilizce olarak "Middle East and North Africa" yani Orta Doğu ve Kuzey Afrika

MCS: Mineral Commodity Sumeries

MKE: Makine Kimya Endüstrisi

ORÜS: Orman Ürünleri Sanayi

STB: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

TCDD: T.C Devlet Demiryolları

TDCİ: Türkiye Demir Çelik İşletmeleri

TEK: Türkiye Elektrik Kurumu

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

USMCA: United States-Mexico-Canada Agreement

YDK: Yüksek Denetleme Kurulu

YEKDEM: Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Destekleme Mekanizması

GİRİŞ

Demir çelik sektörü, sanayileşmenin temelini oluşturan ve kalkınmada lokomotif görevi gören stratejik bir sektördür. Başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın sanayileşmesinde demir çelik ve kömür sektörü başat rol oynamıştır. Avrupa ile mukayese edildiğinde Osmanlı İmparatorluğu demir ve kömür cevheri bakımından fakir sayılabilecek düzeydeydi. Mevcut demir yatakları ağırlıklı olarak Sivas-Divriği'de bulunmasına rağmen bu madenler Cumhuriyet dönemine kadar detaylı analiz edilmemiş ve işletilmemişti. Kuşkusuz bu ilgisizlikte Sivas'ın limandan uzak olması ve madenin izabesi için lazım olan ağaç kömürü kaynağından mahrum olması, ayrıca Zonguldak kömür madeni yatağından da uzak olması gibi etkenler temel sebeplerdi. Ağırlıklı olarak Bulgaristan'ın Samakov bölgesinden gelen demir külçesi ise sadece İmalat-ı Harbiye denilen Tophane ve Tüfenkhane gibi askeri fabrikalarda işleniyordu.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, bilhassa 1930'larda başlayan ithal ikameci ve devletçi ekonomi politikası, demir ve çelik sanayisi olmadan uygulanamazdı. Genç Cumhuriyet hükümeti bu sanayi sektörünün önemini farkındaydı. İlk olarak 1931 yılında Kırıkkale'de askeri ihtiyaçlar için bir çelikhane kurulmuştu. Fakat daha büyük ve entegre bir tesise ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaçtan kaynaklı olarak, 1933 yılında hazırlanan I. Sanayi Planı'nda devasa büyüklükte bir demir fabrikasına da yer verildi. Temeli 1937'de Karabük'te atılan ve Türkiye'nin ilk entegre demir çelik tesisi olan bu fabrikayı, 1960 senesinde Ereğli Demir Çelik Fabrikası ve 1967 senesinde ise İskenderun Demir Çelik Fabrikası izlemiştir. Bu yatırımlar sonucunda, 1930'larda demir çelik sanayiinde tamamen dışa bağımlı olan Türkiye, 1950'lerde kendi kendine yeten, 1960'larda ise ihracat yapan bir konuma gelmiştir. Devlet sanayisi yanında özel sektörün de küçük çaplı yatırımları olmuştur. Tüm bu yatırımlar Türkiye'yi 2020'lerde, dünya demir çelik piyasasında hatırı sayılır bir yere taşımıştır.

24 Ocak 1980'de alınan iktisadi kararlar sonrası Türkiye, kamu kesiminin ağırlıkta olduğu ithal ikameci bir yapıdan özel sektörün ağırlıkta olduğu ve ihracata dönük bir ekonomik modele geçiş yapmıştır. Bu süreçte Kamu İktisadi Teşebbüsleri de özelleştirilme kapsamına alınmıştır. 1994 yılında çıkarılan Özelleştirme Kanunu

ile bu süreç hızlanmış ve kamunun elinde olan demir ve çelik işletmeleri de özelleştirilmiştir.

Bu çalışmanın üç temel amacı vardır. Birincisi, yaklaşık yüz yıllık Türkiye sanayileşme tarihi sürecinde demir çelik sektöründeki yapısal dönüşümü incelemektir. Ekonomilerdeki yapısal değişim genelde elli yıllık bir zaman kesitinde meydana gelen değişim ve dönüşümleri ifade eder. Performans değerlendirmesi ise on yıllık periyotlar içinde ekonominin veya sektörün gösterdiği değişime odaklanır. Bu anlamda bilhassa 2003 yılı sonrasında hızlanan özelleştirme sürecinde, demir çelik sektöründe kamunun yerini özel sektörün almasıyla beraber, bu sektördeki performansın nasıl olduğu ve özelleştirmelerin önceki yıllara kıyasla bu sektör açısından başarılı sonuçlar verip vermediği sorusu, çalışmanın ikinci amacını oluşturmaktadır. Bu soruya cevap verebilmek için demir çelik sektöründeki yatırımlar ve teknolojik değişim, sektörün dış ticaretteki payında meydana gelen değişim ve istihdam üzerindeki etkileri, istatistiki verilerden hareketle ortaya konulacaktır. Son olarak çalışmada, Türkiye'nin demir çelik sektöründeki avantaj ve dezavantajları tartışılmıştır. Bu bağlamda sektördeki olası risklerin ortaya konulması ve sektör için bir politika önerisi sunulması amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde demir çeliğin tanımı, üretim yöntemleri, Türkiye'deki kısa tarihçesi ve 1930'larda devletçi politikalar ele alınmıştır. İkinci bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet eliyle kurulan üç büyük demir ve çelik fabrikaları olan Kardemir, Erdemir ve İsdemir'in kuruluş ve gelişim süreçleri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan özelleştirme süreci hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde ise demir çelik sektörünün son yıllarda, dünyada ve Türkiye'deki durumu karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

Demir ve çelik emtiası, ağır sanayi başta olmak üzere otomotiv, tarım araçları, inşaat, sağlık araç-gereçleri ve dayanıklı elektronik tüketim malları gibi hemen hemen her alanda günlük yaşantımızda yer alan, sanayi devriminden beri en çok kullanılan metaller içinde üst sırayı almış ve sanayinin bel kemiğini oluşturmuştur (Öztürk, 2014: 1). Bu bağlamda bu bölümde önce demir ve çeliğin tanımı ve kimyasal özelliklerinden bahsedilecek, ardından 19. Yüzyıldan günümüze kadar olan süreçte demir çelik sanayinin Türkiye'deki gelişim seyri genel hatlarıyla anlatılacaktır. Kamu mülkiyetinde kurulan üç büyük iktisadi teşekkül olan Karabük, Ereğli ve İskenderun Demir Çelik İşletmelerinin kuruluş süreçleri, geçirdikleri değişim ikinci bölümde, Türkiye'nin demir çelik sektöründeki mevcut durumu ise üçüncü bölümde ele alınacaktır.

1.1. Demir ve Çeliğin Tanımı ve Kimyasal Özellikleri

Demir; atom numarası 26 olan bir kimyasal element olup yeryüzünde en çok bulunan dördüncü, yerkürede ise en yaygın olan metaldir. Yerkabuğunun % 5'i demir madeninden meydana gelmektedir. Yerküre merkezinde bulunan sıvı çekirdeğin de demir elementi olduğu tahmin edilmektedir fakat bunun nikel karışımı olma ihtimali yüksektir. Demir metali ise demir yoğunluklu cevherden üretilmektedir ve doğada nadiren element halinde bulunur. Metali elde etmek için cevherin içindeki katışıklardan arındırılması gerekmektedir (Yıldırım, 2015: 11). Demir, karbonla birlikte ısıtıldığında 1538 derecede (°C) sıvı hale gelir ki bu durumda % 96,5'i demir ve % 3,5'i karbondan oluşur. Bu haline dökme demir veya pik demir denilmektedir ve oldukça sert ve kırılmandır. Çelik ise demirin daha yüksek ısıda eritilmesi ve içindeki karbon miktarının azaltılmasıyla elde edilir. Ham demir cevherinde yoğun olarak bulunan karbon silisyum(Si), kükürt (S), fosfor (P) gibi elementlerin gerekli

ölçüde artırılarak ve uygun alaşım maddeleri eklenerek üretilen ve yüksek dayanıklılığa sahip bir alaşımdır (Çelebi, 1979: 4).

1.2. Demirin Kullanım Alanları ve Üretim Yöntemleri

Bu alt başlıkta öncelikle demir ve çeliğin kalkınmadaki öneminden, Türkiye'nin demir çelik tüketimindeki payından ve bu metallerin kullanım alanlarından bahsedilecek, ardından demir ve çeliğin üretim yöntemlerinden kısaca bahsedilecektir.

1.2.1. Demirin Kullanım Alanları

Demir, metaller içinde en fazla kullanılan metal olup, tarih boyunca önemini korumuştur. Çeliğin de hammaddesi olan demir, endüstri için önemli olan teknoloji için de önemli yer tutmaktadır. Bir ülkenin demir ve çelik üretimi ve tüketim miktarları o ülkenin refah ve gelişmişliğiyle yakından ilişkilidir. Günümüzde kişi başına düşen demir-çelik tüketimi, gelişmişlik göstergesi olarak kullanılmaktadır. 2015 yılı verilerine göre dünyada kişi başına nihai çelik ürünü tüketiminin ortalaması 208 kg'dır. Bu tüketimde Güney Kore 1.113 kg ile ilk sırada yer alırken Çek Cumhuriyeti 627,4 kg ile ikinci sırada, Japonya 497,3 kg ile üçüncü sırada, Türkiye ise 250,9 kg ile 2009 yılında 13. sıradayken 2015 yılında tüketimini 437 kg'a çıkararak 7. sıraya yükselmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 73). Elbette bu sıralama ekonominin performansı ve inşaat sektöründeki yatırımlarla yakından ilişkili olup, 2018 sonrasında yaşanan ekonomik daralma ile beraber yüksek ihtimalle gerilemiştir.

2018 yılı verilerine göre Türkiye'deki demir-çelik eşya sektöründe 31 bin işyeri faaliyet göstermekte olup yaklaşık 150 bin kişi de istihdam edilmektedir. 1.200 döküm atölyesinin çoğu küçük ve orta ölçeklidir fakat bu işletmeler genelde yakın çevrelerinin taleplerine cevap vermektedir. 50 civarındaki büyük ölçekli işletme ise Türkiye'deki otomotiv, beyaz eşya ve makine sanayinin parça tedariki yanında, yurt dışına da doğrudan satış yapmakta ve ihracatçı firmalara ürün üretmektedir (İhracat Genel Müdürlüğü, 2018: 2-6).

Kullanım alanlarına bakıldığında ise demir ve çelik sektöründe imal edilen ürünler ara mallar, ana mallar ve yan ürünler olmak üzere üç şekilde incelenebilir. Ana mallar başka bir işlem gerektirmeyen ve tüketim (nihai kullanım) için üretilen ürünlerdir. Yan mallar ise üretim sürecinin sonunda teknik sebeplerle, ana ürünle birlikte ortaya çıkmaktadır. Ara mamuller ise başka malların üretiminde girdi olarak kullanılmak için üretilen ürünlerdir. Bu anlamda bu üç grubu özetle şu şekilde Tablo 1’de vermek mümkündür (Ersöz v.d. 2015: 76).

Tablo 1.
Demir Çelik Sektöründe Üretilen Kategorize Edilmiş Mamuller

Ürün Cinsi	Ürün Çeşiti
Kok, Kok Tozu, Kok Gazı, Oksijen, Ham Benzol, Pres Naftalin, Granüle Cüruf, Ham Katran, Kreozot, Zift ve Katran Boyası, Amonyum Sülfat	Yan mamul
Sıvı Ham Demir, Pik, Demir Pik (Kanal + Karışık Pik), Sıvı Çelik, Kütük, İngot, Blum	Ara Mamul
Yuvarlaklar, Demir Yolları Malzemeleri (Ray), Maden Direği, Profil, Köşebent, Platina	An Mamul

Kaynak: Ersöz vd. 2015: 77

Demir çelik üretim yöntemleri tarihsel süreç içinde sürekli gelişim göstermiştir. Temel teknolojik sıçramalar ve metot değişiklikleri ise tarihsel süreçte 4 önemli aşamada ele alınır. Bunlar; Bessemer-Thomas Yöntemi, Siemens-Martin Çelik Üretim Yöntemi, Elektrik(ARK) Fırınları ve Bazik Oksijen Fırında Çelik Üretimi’dir (Çelebi, 1979:4).

1.2.2. Bessemer Thomas Üretim Yöntemi

Bessemer konverteri, bir Fransız mültecinin oğlu olan Henry Bessemer (1813-1898)’in tatbik ettiği bir yöntemdi. Top yapımına ilgi duyan Bessemer, tavlama işlemiyle daha iyi dövme demir elde etmenin yollarını bulmaya çalışıyordu. 1856 yılında, erimiş demirin içine hava püskürterek oksijenin karbon ve silikatla birleşmesini sağladı ve böylece yabancı maddelerin yanarak ayrıştığını gördü. Bu işlem sonucu erimiş demire karbon vererek kısa sürede tonlarca çelik elde edebildi. Bu üretim yöntemiyle Çelik Çağı’na girmiş oldu. Bessemer’in icat ettiği fırınla birlikte çelik üretimi hızlanmış olsa da fosfor ve kükürtü yakmayı başaramadığından istenilen özellikte çelik elde etmek zorlaşıyordu. 1850-1885 yıllarında yaşamış İngiliz mucit Sidney Gilchrist Thomas, 1876’da Bessemer yönteminde kullanılan asit

astarın yerine bazik dolomit astarın kullanarak bu sorunu çözdü ve ham sıvı demiri büyük ölçüde yakmayı başardı (Heaton, 1985: 120).

1.2.3. Bazik Oksijen Konverter (LD) Metodu

LD metodu çelik üretiminde yaygın olarak kullanılan yöntemlerden birisidir. Bu yöntemle kaliteli çelik üretimi sağlanabilmekte, ayrıca ekonomik olması sebebiyle üretimde de yaygınlaşmasını sağlamaktadır. LD Metodu ile konverter ocaklarında ham demirin ve hurda üzerine % 99,5 - %99,8 oranında neredeyse saf oksijen gazı verilerek, yaklaşık 1700 derecelik bir sıcaklığa erişilir ve bu sıcaklık metalin ergimesine ve karbonun uzaklaşmasına yol açar (Çelebi, 1979: 5).

1.2.4. Elektrik (ARK) Metodu

Elektrik ark çelik üretiminde, çeliğin ergimesi ve saf hale getirilmesi için ihtiyaç duyulan ısı, yanma yerine ark enerjisiyle sağlanır. Hurda metal ve kireç ile doldurulan fırının içine, fırın kapağındaki elektrotlar indirilir. Bu elektrotlardan geçen elektrik akımı ark oluşturur ve böylece hurda metal ve elektrotlar arasında ark yaparak ve böylece hurda metalin ergimesi için ihtiyaç duyulan yüksek ısıyı oluşturur. Hurda metaldeki silisyum, karbon, manganez gibi safsızlıkları oksitlemek için sisteme oksijen verilir. Oksit formundaki bu safsızlıklar kireçle birleşerek cürufu meydana getirmektedir. Elde edilen eriyik cürufa soğutma işlemi yapılır. Soğutma amacıyla kullanılan su, hava veya hava-su karışımı, soğutma hızı ve süresi ve yaşlandırma işlemi diye bilinen soğutulmuş cürufların açık havada uzun süre bekletilmesi, cürufun fiziksel özelliklerinde fevkalade etkilidir. Cüruflara tatbik edilen soğutma işleminde görülen en mühim değişiklik, cürufun gözeneklerinin yapısı, hızlı soğutma sırasında gözlemlenen camsı özellik, diğer bir ifadeyle camsı geçiş sıcaklığı ve diğer yandan serbest kalsiyum ve serbest magnezyum oksit miktarlarındaki değişimdir. Soğutma uygulaması sonucunda elde edilen cüruflar kırıcı ve öğütücülerden geçirilip, istenilen boyutlara getirilir (Hasançebioğlu, 2014: 50-52).

Demir-çelik, ağır sanayi başta olmak üzere otomotiv sektöründen inşaata, tarım aletlerinden sağlık araç-gereçlerine ve dayanıklı elektronik (bilgisayarlar gibi)

tüketim mallarına kadar hemen hemen her alanda günlük yaşantımızda yeri olan, dünya tarihinde en fazla kullanılan metaller arasında üst sırada yer almış olan ve sanayinin de temel girdisini oluşturan metaldir (Öztürk, 2014: 1).

1.3.Türkiye’de Demir ve Çelik Sektörünün Kısa Tarihçesi

Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce, Osmanlı İmparatorluğu devrinde demir ve çelik sektörünün durumuna kısaca bakılırsa, özetle şunlar söylenebilir:

- Osmanlı Devletinde madenler hukuki bakımdan devlete ait olduğu için demir madenleri ya devlet eliyle doğrudan işletilmekte ya da özel şahıslara imtiyaz olarak verilmekteydi.

- İmparatorluk, Avrupa ve Rusya coğrafyasıyla mukayese edildiğinde demir cevheri bakımından fakir bir durumdaydı. İmparatorluğa demir cevheri sağlayan ana havza Bulgaristan’daki Samakov ve civarındaki beldeler ile Kırklareli’ndeki Samakocuk demir madenleriydi. Bunlar haricinde Kiğı, Canik, Bilecik, Büyükkada gibi yerlerde de düşük rezervli demir madenleri işletilmekteydi.

- Osmanlı imparatorluğunda yerel küçük demir atölyeleri haricindeki büyük demir fabrikaları hep devletin mülkiyetinde olmuştur ve esasen askeri ihtiyaçlar için üretim yapılmıştır. Tophane-i Amire, Tüfenkhane-i Amire, Zeytinburnu Demir Fabrikası bunlara örnek olarak verilebilir. Osmanlı esnaf sisteminden dolayı Avrupa’da olduğu gibi özel sektör mülkiyetinde demir ve çelik fabrikalarının kuruluşu mümkün olmamıştır.

- 1913 sanayi istatistiklerine göre madeni eşya sanayinde, 10’dan fazla işçi çalıştıran özel sektöre ait sadece 24 iş yeri mevcuttu. Bunların 7 tanesi İzmir’de diğerleri ise İstanbul’da bulunmaktaydı. Bunların çoğu yabancı sermayeli veya yabancı ortaklığı olduğu için savaş döneminde kapanmış veya devletin tasarrufuna geçmiştir (Ökçün, 1984: 183-184) . Cumhuriyet döneminde demir ve çelik sanayi alalında faaliyet gösteren en gelişmiş fabrika, 1925’te İstanbul Haliç’te kurulan Şakir Zümre’ye ait silah fabrikasıdır (Kolsuz, 2020: 30-46).

1.3.1. 1930’larda Devletçi Politikalar Döneminde Demir Çelik Sanayii

Cumhuriyet’in ilk yıllarında demir ve çelik sanayi için yapılan çalışmalar 1925 yılında İktisat Vekaleti tarafından başlatılmıştır. O yıl içerisinde kömür ve demir cevherlerinin incelenmesi için Avusturya Leopold Maden Okulu profesörlerinden Dr. Granigg Türkiye’ye davet edilmiştir. Dr. Granigg, Ticaret Vekâletinde bir genel müdürlük kurulması yönünde çalışmalar yapmıştır. Madenlerin incelenmesi için farklı ülkelerden uzmanlar getirilmiştir. Bu çalışmalar doğrultusunda, Belçika Maurice ve Alman Koppers firmalarında kömürlerin koklaşma testleri, Lüksemburg Medinger firmasında da demir cevherinin analizleri yapılmıştır (Yurtoğlu, 2017: 159).

17 Şubat 1923 tarihinde toplanan İzmir İktisat Kongresi açılış konuşmasında Gazi Mustafa Kemal Paşa iktisadi bağımsızlığa vurgu yapmıştır. Bu çerçevede hükümet, 1925 yılına kadar sanayi teşvik için 500 bin lira, 1925 yılında ise 200 bin lira ayırmıştır ve aynı yıl Türkiye Sınai ve Madin Bankası’nı kurmuştur. Bu çerçevede Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1926 yılında mecliste yaptığı konuşmasında demir ve kömür sanayinin önemine şöyle değinmiştir:

“Demir sanayii tesis ve demir madenleri işletmesi için mütehassısların muhtelif sahalarda tetkikatı müspet neticeler vermiştir. Ereğli kömür havzası şarkında matlup evsafı haiz yeniden zengin kömür tabakası zahire çıkarılmıştır. Vatanda büyük fabrikalar vücuda getirmek için umumi ve meşkûr gayret görülmektedir. Bu devre-i ictimaiyyede yeni Teşvik-i Sanayi kanunu ve yeni Mesai Kanunu, Meclisi-i Aliye takdim olunacaktır.” (Ersoy, 2013: 19).

Bu niyetle 29 Mart 1926 tarihinde resmi gazetede yayınlanan kanuna göre, Karadeniz Ereğli’inde tesis edilmesi planlanan demir sanayisi ve buna bağlı kömür ve demir madenlerinin tetkiki, çıkarılması ve işletilmesi için, 4 sene zarfında sarf edilmek üzere 18 milyon lira tahsisatın bütçeye konulması kararlaştırılmıştır. O yılki bütçe gelirlerin toplamının 180 milyon TL olduğu göz önüne alınırsa, hükümetin Karadeniz Ereğli’indeki demir ve kömür sanayi için planladığı yatırım tutarının yıllık bütçe gelirinin yüzde onu olduğu görülmektedir (Kepenek, 1993: 26-27).

Cumhuriyet hükümeti Osmanlı idaresinin aksine demir ve çelik yatırımlarını İstanbul'a değil Anadolu'ya yapmayı planlamıştı. Bu amaçla İstanbul'daki demir fabrikalarının da sökülerek Anadolu'ya taşınması gündeme gelmişti fakat yapılan inceleme sonucunda, Mütarekeden beri atıl duran Zeytinburnu Demir Fabrikasının sökülmesi ve taşınmasının maliyetinin oldukça yüksek olduğu, bunun yerine fabrikada yeniden üretim için uygun fiyata tamirat yapılması kararlaştırılmıştı (BCA, 30-18-1-1 / 21-72-6, Ek. 60-43).

1927 sanayi sayımına göre İstanbul'da toplam 8.634 işletme ve 42.492 çalışan mevcuttu. Bu açıdan İstanbul, toplam işletmelerin %13'ne toplam çalışanların ise yüzde 16,5'ine sahipti fakat Türkiye geneline bakıldığından 10 kişiden fazla işçi çalıştıran ve "fabrika" olarak kabul edilen işletme sayısının sadece 321 adet olduğu görülmektedir.

Tablo 2.

1927 Sayımına göre Türkiye'de sanayi

	Müessese Adedi	%
Ev ve el sanayi	28.230	43.27
Atölye sanayi	34.955	53.58
Mutavassıt fabrika sanayi	1.739	2.66
Büyük fabrika sanayi	321	0.49
Toplam	65.245	100

Kaynak: (Sarı, 2021: 219).

1930'lara gelindiğinde, İzmir iktisat Kongresi'nden beri öngörülen, özel sektör öncülüğünde sanayileşme politikasının başarılı sonuçlar vermediği görülmüştü. Ayrıca, 1929 yılında ortaya çıkan dünya ekonomik bunalımı ve Lozan Antlaşmasıyla Türkiye'nin kabul ettiği "5 yıl süre ile sanayi ürünlerinde gümrük tarifelerini değiştirmeme" taahhüdünün sona ermesi ve halkın ihtiyacı olan ürünlerin acilen üretilmesi gibi nedenlerden dolayı, hükümet, devlet öncülüğünde sanayileşmeyi gündemine almıştı (Şahin, 2014: 43-44).

1930'lı yıllar, devletçilik tartışmalarının yoğun şekilde yapıldığı ve devletin ekonomide etkin rol almasının gerekliliği hususunda çok sayıda makalenin yayımlandığı yıllardır (Halıcı, ve Bulgaç, 2016: 655-768). Örneğin Karabük demir fabrikasının kuruluşunu ele alan Ahmet Emin Yalman "bunlar özel teşebbüsten beklenseydi ne zaman ve nasıl meydana gelecekti?" sorusuyla devletçiliği

savunmaktaydı (Halıcı, ve Bulgaç, 2016: 767). 1930'larda hükümet ülkedeki demir madenleri rezervlerinin tespiti için araştırmalar yapmış ve mevcut yatakların çok büyük olmamakla beraber ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak boyutta olduğu sonucuna varmıştı. Örneğin Ayazmant, Torbalı ve Ovacık civarında 10 milyon ton rezerv olduğu, en büyük rezervin ise 15 milyon tonu aşkın rezerviyle Kayseri'nin 100 km güneyindeki Toros ve Antitoros dağlarındaki Faraşa civarında olduğu tespit edilmişti (Kılınçkaya, 2003: 461). Osmanlı döneminde işletilen Kırklareli-Vize dolayındaki demir madenlerinin araştırılması için ise hükümet 1937'de yabancı uzmanlar görevlendirerek raporlar hazırlatmış fakat bu bölgedeki rezervlerin oldukça fakir olduğu sonucuna varılmıştı (Yıldırım 2015: 79). 1936 yılında hazırlanan II. Beş Yıllık Sanayi Planında, demir cevheri bulunan bölgeler zikredilirken Divriği madenlerinden bahis olmaması dikkate değerdir. Söz konusu rapora göre demir yatakları başlıca üç mıntıkada bulunmakta olup bu mıntikalar şunlardır;

1.Cenup Mıntıkası (Faraşa, Berutdağı, Silifke, Payas vs.)

2.Garp Mıntıkası (Ayazmant, Torbalı vs.)

3.Karadeniz Mıntıkası (Ünye, Fundacık vs.) (İnan, 1989: 49-50).

1937 yılında Maden Tetkik ve Araştırma Enstitüsünün yaptığı araştırmalarda ancak Divriği madeninin demir cevheri kapasitesinin 15 milyon ton olduğu tespit edilmiştir (Kırbaşı, 1973: 93).

Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin demir çelik sektöründeki ilk önemli yatırımı, 1930 yılında Kırıkkale'de inşa edilen çelik ve döküm haddehanesidir. Askeri ihtiyaçlar için kurulan bu çelikhanede, yıllık 300 km'ye kadar yeni yapılacak demiryolları için ray ve diğer demir çelik aksamı yapılması da planlanmıştı (BCA, 30-18-1-2 / 12-41-12, Ek. 60-51; BCA, 30-10-0-0 / 151-71-5, Ek. 152). Fabrikanın 15 Eylül 1931'de faaliyete hazır hale getirilmesi planlanmıştı (BCA, 30-18-1-2- / 19-23-12, Ek. 46-149). Fabrika yöneticilerinden Selahattin Sanbaşoğlu bir söyleşisinde şöyle demiştir:

“Kırıkkale'nin ana imal görevi vasıflı çeliktir. Bunda başarılıdır. 1932'de imalat çok azdı. 100 ton çelik çıkarıyordu. Fabrikada 10'ar tonluk iki

Siemens Martin ocağı, bir tane 2 tonluk elektrik ark ocağı, 2 kupol ocağıyla beraber haddehane vardı. Haddehane hem sac, hem yuvarlak, hem dört köşe, hem lama malzemeyi imal edecek vaziyette yapılmıştır. Ayrıca demirhanesi ve tamirhanesi vardır. Çelik Fabrikasında 1935-1950 arasında 150 çeşit çelik yapılmıştır.” (Türkoğlu, vd. 2010).

Bu gelişmeler ışığında 1933 yılında hazırlanan 1. Beş Yıllık Sanayi Planında Zonguldak Karabük’te bir demir fabrikasının kurulması planlandı (Şahin, 2014: 49). 1937’de temeli atılan Karabük demir fabrikalarından sonra devlet öncülüğünde bu sektördeki yatırımlar devam etmiştir. Bu devletçi politikaların Menderes ve sonrasında da devam ettiği görülmektedir. 1950’lerde tarımda hızlı makineleşme, karayollarının yaygınlaşması gibi ekonomik gelişmeler sonucunda pek çok sektörde yassı çeliğe ihtiyaç duyulmasıyla beraber, 1954 yılında Sümerbank öncülüğünde bir komisyon kurularak ulusal demir çelik sanayinin gelişimi için yeni yatırıma ihtiyaç olduğu gündeme getirildi.

1.3.2. Planlı Dönemde Demir Çelik Sektörü

1950’lerde gerek Marshall yardımlarının tarımda makineleşmeyi ve verimlilikte artışı sağlaması sonucu tarıma dayalı sanayilerde ve altyapı yatırımlarında demir alet ve edevatının kullanılmasıyla demir ve çeliğe olan talebin artması, gerekse aynı yıllarda hızlı kentleşme sonucu konut inşaatındaki alet ve edevata olan ihtiyacın artması sonucu, yeni demir çelik fabrikalarının kurulmasına ihtiyaç hasıl olmuştu. Bu nedenle Menderes hükümeti Ereğli’de bir demir çelik fabrikası kurulmasını gündemine almış ve girişimleri başlatmıştı. 1960’ta yatırımına başlanan Ereğli Demir Çelik Fabrikaları sonrasında 1970’lerde İskenderun Demir Çelik Fabrikaları gene devlet eliyle kurulmuştur. Bu dönem ithal ikameci dönem olarak bilinmektedir. Kamu eliyle demir çelik işletmesi kurulması 24 Ocak 1980 sonrasında da devam etse de (Sivas Demir Çelik Fabrikası), 24 Ocak 1980 özel sektörün ön plana geçtiği dönem olmuştur.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı için yapılan incelemeler sonucunda, hâlihazırda bulunan demir-çelik kuruluşlarının zamanla yurt iç ihtiyacı karşılamada eksik kalacağı ve bundan dolayı ithalatın artacağı öngörüsünde bulunulmuştu. Bu öngörüyle yeni bir tesise ihtiyaç duyulacağı ve bu tesiste kütük, pik demir, demiryolu

malzemesi, hafif ve ağır profiller üretilbileceği tasarlanmıştı. Tesislerin kuruluş amacı piyasanın ihtiyacı olan kütük ve pik demiri bol miktarlarda imal edip aynı zamanda yüksek yatırımları gerektiren ray ve ağır profiller talebini karşılamaktı (DPT, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968: 467-474). Bu nedenle kamu işletmesi olarak, Türkiye Demir-çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı, 3. bir entegre demir ve çelik işletmesinin daha kurulması gündeme gelmişti. Sonuçta 3 Ekim 1970'te, İskenderun'da demir-çelik fabrikalarının birinci ünitesinin temeli atılmış ve bu tesis 1975'ten itibaren kademeli bir şekilde işletmeye alınıp üretim yapmıştır (DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyon Raporu, 2001:8).

Böylece, Kırıkkale fabrikasını ayrı tutulacak olursak, Türk demir çelik sektörünün üç temel büyük kuruluşu olan KARDEMİR, EREĞLİ ve İSDEMİR yatırımları devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Fakat devlet hızla gelişen ülke ekonomisi için mevcut yatırımları yeterli görmeyip Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde bir demir çelik tesisi daha kurmayı tasarlamış ve bunun için o günkü Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 1'nci derece teknik müşaviri Hüsamettin Şafak'a detaylı bir rapor hazırlatmıştır. 1973 tarihli ve "gizli" ibareli detaylı raporda yeni bir fabrika için Kocaeli körfezi önerilmekteydi (Şafak, 1973). Fakat bu amacın kağıt üzerinde kaldığı ve gerçekleşmediği görülmektedir.

1.3.3. 1980'li Yıllar; Özel Sektör Dönemi

İleri bölümlerde detayları verilecek olan 1980 sonrasındaki gelişmelere kısaca değinecek olursak dönemin, kamunun ekonomideki payının azaltıldığı, KİT'lerin özelleştirildiği, ihracata dayalı üretim yapan özel sektörün desteklendiği ve aynı zamanda şirketlerin halka arz yoluyla sermaye piyasasında işlem görmeye başladığı bir dönem olduğunu görmekteyiz. 1986 yılında Ereğli Demir Çelik Fabrikasının halka arzıyla başlayan özel sektöre devir süreci 2006 yılında İskenderun Demir Çelik Fabrikası'nın tamamen özel sektöre devredilmesiyle son bulmuş ve demir çelik sektörü tamamen özel sektör eline geçmiştir. 2022 yılı itibariyle geriye doğru bakıldığında, özelleştirme sürecinde demir çelik sektörünün başarılı bir performans gösterdiği ve bu sektördeki özel sektör yatırımlarının da arttığı görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜNDEKİ ÜÇ BÜYÜK KURULUŞ: KARABÜK, EREĞLİ VE İSKENDERUN DEMİR ÇELİK İŞLETMELERİ

Demir çelik sektörünün üç büyük kuruluşu da hükümet eliyle gerçekleştirilmiş olup bu kuruluşların özel sektör eliyle kurulması beklenseydi çok uzun yıllar kurulması imkânsız olurdu. Çünkü bu gibi yüksek sabit maliyetli kuruluşların kâra geçiş süreçleri uzun olduğundan bu büyüklükteki sermayeyi bağlayacak özel sektör yatırımcıları Türkiye Cumhuriyetinde bulunmamaktaydı. Bu nedenle ülkede milli sanayi kurmak, sanayi kurulmasını teşvik etmek ve bu yönde teşebbüslerde bulunanlara destek vermek maksadıyla 28 Mayıs 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul edilmiş ancak yürürlüğe giren bu kanun yatırımlar ve sanayi konusunda etkisini gösterememiştir. Sermaye yetersizliği, gümrük bağımsızlığının olmaması, gerekli yatırım ve donanımın olmaması gibi nedenler başarısızlığı belirleyen başlıca faktörler olarak görülmektedir (Kalyoncu, 2007: 43). Bu çerçevede devlet Cumhuriyet tarihindeki üç büyük kuruluşu öncülük yapmıştır. Bunlar; 1937 yılında kurulan Karabük Demir Çelik, 1965 yılında kurulan Ereğli Demir Çelik ve 1971 yılında kurulan İskenderun Demir Çelik tesisleridir. Bu bölümde bu üç büyük tesisin durumları ele alınacaktır.

2.1 Karabük Demir Çelik İşletmesi

1929 ekonomik bunalımı sonrası hükümetin devlet eliyle sanayileşmeyi gündemine alması ve buna yönelik hazırlıklar yapması sonucu Başbakan İsmet İnönü maddi kaynak ve teknik yardım almak amacıyla, Rusya ve İtalya'ya birer gezi düzenledi. 25 Nisan-11 Mayıs 1932 tarihleri arasında yapılan Rusya gezisi neticesinde, Rusya ile 20 yıl vadeli ve faizsiz olmak üzere 18 milyon 500 bin TL

tutarında kredi ve teknik yardım anlaşması yapılmıştı.¹ Bu anlaşma sonucu Türkiye'ye gelen Sovyet uzmanlarının hazırladıkları raporlar 1932 yılı sonunda Başbakanlığa sunulmuştu (Ersoy 2013: 36).

Söz konusu raporlarda; Türkiye'de, kimya ve demir sanayi alanında tesisler kurulması ve gelişim sağlanmasının acil bir gereklilik olduğu belirtilmişti. Hazırlanan raporlarda, 1929 ve 1930 yılları gümrük istatistiklerine bakıldığında yılda 150 bin ton demir üretiminin mümkün olacağı, gelecekteki ihtiyaç da göz önüne alındığında ise yıllık 300 bin ton üretim yapacak yüksek fırınlara ihtiyaç duyulacağı, bu fırınların çalışabilmesi için kurulacak olan kok kömürü fabrikası neticesinde kimya sanayi bakımından önemli olacak yan ürünlerin de üretileceği, demir çelik fabrikasının çevresinde kurulacak sülfürik asit ve diğer yan sanayi üretim ünitelerinin ekonomik olacağı belirtilmişti. Sonunda demir ve çelik sanayinin kuruluş yerinin tespiti ve sorunların incelenmesi için, Sümerbank ve Erkan-ı Harbiye teşkilatının işbirliğiyle Birinci Sanayi Planı'nın çok önemli bir hamlesinin gerçekleştirilmesine karar verilerek fabrikanın tesisinde Karabük ve çevresi uygun bulunmuştu (Yurtoğlu, 2017: 160). Bu dönemde hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı için, hükümet çok sayıda yabancı uzman davet etmiş, projeleri bunlara hazırlatmıştı. 1932'de raporu hazırlayan Rus uzmanlardan Prof. Orlof Türkiye'den ayrılırken Türk mühendisler hakkında, her işi yapabilecek zekâ ve becerilere sahip kıymetli insanlar olduğunu Avrupa'dan neden mühendis getirtileceğine anlam veremediğini belirtmiştir (Tekeli ve İlkin, 1982:164).

Bu konudaki en büyük zorluk tespit edilen demir cevheri madenlerinin sınırlı olması, ayrıca demir madenlerinin kömür madenlerinden oldukça uzak olmasıydı. Bu nedenle, Türkiye'de yakınında demir fabrikası kurulabilecek demir madeni maalesef mevcut değildi. O zaman fırınları kömür madenlerinin yakınında kurmak ve demir cevherini oraya en az maliyetle temin etmeye çalışmak gerekliydi. Bu sebeplerden dolayı önerilen ilk yer Zonguldak olmuştur ancak güvenlik gerekçelerinden dolayı buranın uygun olmayacağı bunun yerine Tefen'e kurulması, burası da güvenli

---

¹ Bu kredi miktarı farklı kaynaklarda farklı belirtilmiştir. Örneğin Hüseyin Şahin 1932 -1938 yılları arasında sağlanan teknik yardım dâhil kredi miktarını 14 milyon TL olarak belirtmiştir (Şahin, 2014: 65). Kepenek ve Yentürk ise Sovyetlerden alınan kredinin tamamı dokuma sanayinde kullanılmak üzere 10,5 milyon TL olduğunu belirtmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2011: 71).

bulunmazsa, Karabük'te kurulması düşünülmüştür ancak burada kurulacak tesisin yüksek maliyetli olacağı belirtilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1982:168).

Fabrika kuruluş yeri olarak Karabük'ün seçilmesinde rol oynayan başlıca etkenler şu şekilde sıralanabilir:

- maden kömür havzasına yakınlık
- demir yolu güzergâhı oluşu
- bölgenin işçi iskânına müsait oluşu
- jeolojik bakımdan ağır sanayi tesislerine elverişli oluşu
- sahile yakın oluşu ve askeri bakımdan güvenli oluşu (Ersoy 2013: 38).

Demir çelik fabrikasının kurulacağı yer olarak Karabük seçilmesinden sonra kurulacak tesisi kimin kuracağı ile ilgili olarak sekiz on firmadan teklif alınmıştı. Alınan teklifler sonucunda sadece bunlardan Alman Krup ve İngiliz Breassert firmaları kalmıştı. H.A. Brassert and CO. Ltd. Şirketi 21 Kasım 1935 tarihinde dönemin İktisat Vekili Celal Bayar'a tekliflerini detaylı bir şekilde sunmuştur. Şirket yetkilileri bu teklifte bazı esas şartlar kabul edildiği takdirde, senede 100.000 ton ham demir ve çelik çıkaracak bir fabrikayı kuracaklarını belirtmişlerdir. 100.000 ton demir ve çelik üretecek fabrikanın kurulmasında ihtiyaç duyulan kredi tutarı, kullanılacak malzemeye göre tahminen 1.800.000 ile 2.000.000 Sterlin arasında değişecektir. Fabrikanın tam olarak inşaatı ve teslim edilmesi kontratın imzalanmasından sonra iki buçuk yıl olacaktır. Bu iki buçuk sene süresinde ihtiyaç duyulan kredi miktarı tahminen 2,5 milyon sterlin olacaktır. Bu kredi miktarı ile yapılacak olan işler, kok ocakları, demir ocağı fabrikası, çelik imal eden fabrikalar, demire nihai şeklini veren makineler, bunlar için gerekli bina, laboratuvar ve tamirhanelerdir. Sonradan doğabilecek ek yatırımlar için İngiltere'den kullanılacak krediden yararlanılacaktı. Ayrıca teklifte kullanılacak kredinin geri ödeme koşulları da belirtilmiştir.(BCA, 30-10-0-0/207-413-20, Ek.250).

Demir ve çelik fabrikaları kurulmadan önce dönemin sanayi ve demir çelik üretiminde büyük bilgi ve becerisi bulunan İngiltere ile görüşülüp anlaşmalar

yapıldıktan sonra gerekli makine ve teçhizat İngiltere'den mühendisleriyle birlikte getirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti 1933-1939 yılları arasında yaptığı yatırımların büyük çoğunluğu yurtiçi kaynaklar ile sağlanmış olsa da hükümet İngiltere'den 1935'de yapılan ön anlaşmaya göre 2 milyon 500 bin sterlin kredi alınması konusunda anlaşma yapılmıştı (Ersoy, 2013: 41). Ancak daha sonra 1938'de Karabük Demir Çelik fabrikasının finansman ihtiyacı için İngiltere'den 3 milyon sterlin borç almıştır (Güner, 1978: 40).

3 Nisan 1937 tarihinde Türk sanayisinin en büyük varlıklarından biri olan Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının temeli, bir merasim atılmıştır. Temel atma merasimi, dönemin başbakanı İsmet İnönü, İngiliz büyükelçisi Sir Persi Loren, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İktisat Vekili Celal Bayar, İnhisarlar Vekili Ali Rana, Büyük Millet Meclisi divan azaları ile meclisi temsilen heyet üyeleri ve Brossart Şirketi temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşmiştir (Açık Söz Gazetesi, 1937: 1-2). Dönemin başbakanı İsmet İnönü Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları açılış konuşmasında demir çeliğin önemini şu cümlelerle dile getirmiştir:

“Arkadaşlar, endüstri hayatına hevesle girdikten sonra asıl endüstrinin ana kısmına, ağır endüstriye bugün başlıyoruz. Makine endüstrisine de buradan başlanır. Bu müessese içtimai bakımdan da ayrıca dikkat celbedecek bir kıymete haizdir. Burada çalışanların ikamet ve çalışma sıhhat şartları, mekteb ihtiyaçları ayrıca hazırlanacak bunlar için ayrı ayrı müesseseler kurulacaktır. Görüyoruz ki, Karabük Demir ve Çelik fabrikaları ile memleketin her sahada çok kıymetli olan başlıca ihtiyaçlarına cevap verecek bir müessese kurmakla kalmıyoruz. Cumhuriyetçi ve milliyetçi Türkiye'nin manevi ve içtimai bir medeniyet ve kültür müessesini de meydana getirmiş oluyoruz...

Memleket müdafaası bakımından demir ve çelik fabrikalarının endüstri bakımından, ekonomik bakımdan olduğu kadar memleket müdafaası için olan yüksek ehemmiyetine de bilhassa dikkatinizi celbetmek isterim. Bu fabrikalar her ihtiyaç için istediğimiz demir ve çelik temin etmekle memleket müdafaası bugünden sonra daha geniş temellere istinad etmiş olacaktır. Her bakımdan memlekete bu kadar lüzumlu ve faydalı olan bu fabrikaları vücuda getirmek Atatürk'ün büyük bir ehemmiyet verdiği başlıca bir mevzu idi.” (Ulus Gazetesi, 1937, 4 Nisan, s.4)

Başbakan İnönü'nün konuşmasında öne çıkan en önemli vurgu bu tesisin ülke savunmasına yönelik ihtiyaçtan dolayı kurulduğudur. Ayrıca bu tesisin kuruluşu ile paralel olarak çalışanların ikamet, eğitim ve sosyal ihtiyaçlarına yönelik yatırımlarında yapılacağı belirtilmiştir. İlerde görüleceği üzere çalışanlar için spor tesisleri kurulacaktır (İktisadi Yürüyüş Dergisi, 1942: 23).

Başbakan İnönü şirketin idari temsilcisi Hopkinson'a, bilhassa İngiltere Büyükelçi Loreine ve ekibiyle 21 Kasım 1938'de yaptığı Karabük ziyareti sonrası bazı sorular sormuştur. İnönü yaptığı görüşmede, fabrikanın faaliyet sürecinde, iki konuda tedirgin olduğunu dile getirmiştir. İlki hammadde temini konusundaydı. Bu konu için fabrikada mühendis görevinde bulunan Binckes'e tesisin çalışması sürecinde gerekli girdilerin temin edilmesiyle ilgili bir problem ile karşılaşp karşılaşılmayacağı sorulmuştur. Binckes Başbakan'a verdiği cevapta; bunun mühim bir konu olduğunu yalnız Brassert firmasının kontrol ve yetkisi dışında bir konu olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Başbakan İnönü, Nurullah Esad Sümer'e bu konuyla ilgili detaylı sorularda bulunmuştur. İnönü'nün ziyareti esnasında kaygılandığı diğer bir husus ise maliyetler olmuştur. İnönü, işgücü ve malzeme maliyetinin o günlerde, Brassert firmasının tahmin ettiğinin iki katına ulaşıldığına dikkat çekmiştir. Bu soruya ise Binckes şöyle yanıt vermiştir; Brassert firmasının tahmin ettiği fiyatlar ve bilgiler 1936 yazındaki veriler ışığında hazırlanmıştır. Ayrıca harcamalardaki artışın nedenlerini de şu şekilde izah etmiştir;

- Sümerbank'ın çimento için ödediği fiyat, İngiltere'nin tahmin ettiği fiyatın 2,5 katı olması,

- Kereste için ödenen fiyatın aynı şekilde yüksek olması,

- Sümerbank tarafından Türk müteahhitlerine metre küp hesabıyla verilen beton işinin, başka yerlerdeki fiyatlara nispetle yüksek olması,

- Karabük-Haydarpaşa arasında navlunun, ton başına yaklaşık 1 paund hesaplanırken, bunun ton başına 4 paund olarak gerçekleşmesi ve böylece 210.000 pound tutarında fazla harcamanın yapılması,

- Brassert firmasının başta tahmin etmediği ve aslında demir çelik tesisinin eklentisi olmayan evler, yollar ve demiryolu gibi düzenlemeler ve Araç Nehri üstünde inşa edilen köprü v.b işlerin de büyük maliyete neden olması. Binckes'in bu açıklamaları hoşnutsuzluk yaratmış ve Başbakan İnönü bu açıklamaların ardından ilgililere daha birçok soru sormuştur (Baş, 2019: 106).

Brassert firması tarafından hazırlanan "Karabük Fabrikası'nın Yerel Harcamaları" başlıklı notta Sümerbank'ın yaptığı fazla harcamaların nedenlerini şu şekilde sıralamıştır:

- Sümerbank'ın Genel Müdürü'nün yapılan işin önemini kavrayamayıp dikkatini esas hedefe ulaşılmaktan çok, küçük ekonomik problemlere vermesi.

- Bu vizyon eksikliğinin ilk örneği, Karabük Sümerbank müdürü olarak küçük bir muhasebecinin atanmasıdır. Sonra bu müdürün yerine basiretli bir Türk mühendis atanmış ve işlerin başarılı bir biçimde sürdürülmesi sağlanmıştır. Ancak 1938 Ocak ayına kadar olan dokuz aylık süreçte Sümerbank Karabük şubesinin yönetimi oldukça düzensizdi. 1938 Martından itibaren ihdas edilen yeni yönetim ile Sümerbank Karabük şubesi daha düzenli bir biçimde çalışmaya başlamıştır.

- İnşaatin ilk yılında Sümerbank'ın yönetimde gösterdiği başarısızlık, Brassert firmasını bu inşa sürecinde en çok zorlayan konulardan birisi olmuştur. Bu nedenle yalnız inşaat süreci aksamamış aynı zamanda Sümerbank ücret ve malzeme harcamalarında da israfa neden olmuştur. Bu kısa süre zarfında dört farklı işgücü ve malzeme tedarik sistemi denenmiştir. Öncelikle Sümerbank'ın Karabük Ofisi aracılığı ile işgücü ve malzeme temin edilmeye çalışılmış ama bu sistem tam bir başarısızlık örneği olmuştur. Akabinde yerli bir müteahhit istihdam edilmiş, bu müteahhitle Brassert firmasına sorulmadan, ana sözleşmenin hükümlerine aykırı şekilde sözleşme yapılmıştır. Bu nedenle sözleşme iptal edilmiştir. Yüklenicinin işçilik ve malzeme teminini maliyet ve artı kar esasına göre temin edeceği yeni bir sistem uygulandı. Bu da sonuç olarak Sümerbank'a büyük zarar verdi. Denenen dördüncü bir yöntem ise, iyi işleyen fakat pek de ekonomik olmayan birim maliyet esaslı yapılan sözleşmeydi.

- Sümerbank işçi ve yerli malzemenin giderleri konusunda Brassert firmasından herhangi bir öneri almadı. Üstelik İngiliz yetkililerin yerel harcamalarla ilgilenme girişimlerinin her türlü Sümerbank yetkilileri tarafından kabul edilmedi (Baş, 2019: 107-108).

Dönemin İktisat Bakanı Celal Bayar 1939 yılında, Karabük Fabrikasının daha iyi ve verimli çalışabilmesi için İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Lorsine ve Brassert temsilcisi Hopkinson ile birer görüşme yapmıştı. 20 Ocak 1939 tarihinde Hopkinson ile yaptığı görüşmesinde Bayar, Hopkinson'un önerilerini dinlemiş ve Hopkinson kendisine şu önerilerde bulunmuştu:

- Fabrikanın başına kabiliyetli bir Türk müdür tayin edilmeli ve bu müdür Karabük'te ikamet etmelidir,
- İçinde demir yolları idaresinden, Etibank'tan ve ilgili sektörlerden birer kişinin bulunduğu, 6-7 kişilik bir idare heyeti oluşturulmalı ve bu heyeti Ankara'da ikamet etmelidir,
- Fabrikanın idaresi Sümerbank üzerinden alınmalıdır,
- Şuana kadar Brassert firması tarafından fabrikaya tahsis edilmiştir. Fabrikanın iyi işleyebilmesi için, Londra'dan 80² mühendis daha fabrikaya angaje, yani istihdam edilecektir. Bunların ücretleri tamamen İngiliz lirası olarak ödenmelidir,
- Fabrika için lazım olan ham madde miktarı günlük olarak tahminen; 1.000 ton kömür, 600 ton demir cevheri, 200 ton kireç taşı ve 200 ton diğer maddelerden oluşacaktır, kömür Zonguldak'tan, demir Divriği'nden ve kireç taşı ise diğer bölgelerden temin edilmelidir,
- İstihdam edilecek personelin mesken ihtiyacı için gerekli çalışmalara derhal başlanılmalıdır,

---

² Söz konusu 80 mühendis için 29 Eylül 1938 tarihinde Sümerbank ile Brassert firması arasında bir anlaşma imzalanmıştır.(BCA, 30-1-0-0/171-187-32, Ek. 184)

- Fabrika için gerekli makine ve teçhizat İngiltere'den ithal edilecekti, bunlar için gerekli ödeme ise İngiltere'nin vereceği krediden karşılanacaktı teçhizatın bir kısmı yolda olup bir kısmı ise hazırlanmaktadır. Gerekli ödemelerin derhal yapılması gerekmektedir,
- Fabrikadaki bir izabe fırını ile Kok kömür teçhizatı 1 Mart 1939'da Çelikhane 1 Mayıs 1939'da ikinci yüksek fırın ve haddehane ile aksamı ise Temmuz veya Ağustos 1939'da faaliyete geçecektir,

Bu görüşmede bir lokomotif fabrikası kurulması üzerinde de fikir alışverişi yapılmıştır. Ayrıca Başbakan Bayar Brassert firmasının, kendilerine, bir teyyare motor fabrikası kurmak konusunda kendilerine yardımcı olup olmayacağını sormuştu. Hopkinson verdiği cevapta, Bressert Şirketi'nin inşaatları doğrudan yapmadığını, Karabük Demir Çelik fabrikası inşaatını da doğrudan yapmayı kabul etmelerinin istisna bir durum olduğunu belirtmişti (BCA, 30-1-0-0/3-17-1, Ek. A3).

1 Mart 1938'de o günün teknolojik imkanlarıyla inşasına başlanan Karabük Demir Çelik Fabrikası, 6 Haziran 1939'da kuvvet santralinin işletmeye alınması ve 9 Eylül 1939'da da yüksek fırınlardan ilkinin faaliyete geçmesiyle devlet sanayinin Sümerbank'a bağlı en büyük teşebbüsü olarak işletilmeye başlandı. Fabrika yıllık olarak 180 bin ton çeşitli türde demir ve mamullerini çıkartacak kapasitededir (Yurtoğlu, 2017: 162).

Sümerbank aracılığı ile kurulan, Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları işletmelerinin sermayesi sonradan tamamıyla ödenmiş olarak 42 Milyon TL. ye yükseltilmiştir. Başlangıçta 33 milyon 900 bin liraya mal olan bu işletmelere Sümerbank'ça Süper-fosfat-Sülfirik asit fabrikaları ve bazı yan tesisler eklenmiş ve bankaca yapılan yeni masraflarla birlikte müessese 50 milyon liraya mal olmuştur (Çehreli, 1966:143).

Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nda 1942 yılı itibariyle 370'i hükümlü olmak üzere 3.586 işçi bulunmaktadır. Bunun dışında 176 aylıklı müstahdem(odacı, itfaiyeci, bekçi vb.) vardır. İşçi için kabul edilmiş olan metne göre, en az 200 kuruştan maksimum 500 kuruşa kadar yevmiye verilmekte olup, bunun haricinde 100

ile 200 lira arasında maaş alan 70 tane de ustabaşı mevcuttu. İşçilere verilen para tutarı yılda 2,5 milyon liradır. Fabrikada işçi olarak çalışmayan, görev pozisyonu mühendis ve memur olan 18'i Polonyalı, 48'i İngiliz olmak üzere 280 kişi mevcut olup, bunlara verilen ücret yılda 1 milyon 800 bin liradır. Fabrikalarda istihdam edilen iş gücünün toplamına verilen yıllık ödemeler toplamına bakacak olursak 4 milyon 300 bin liradır. Fabrikanın kurulduğu Karabük, 13 haneli bir köy olmasından dolayı çalışanların barınması için 300 adet ev ve apart yapılmış olup bunların aylık ücreti 7 lira ile 20 lira arasında değişmektedir. Fabrikanın ağır sanayisinde çalışan işçilerin moral ve motivasyonları için de 1 kulüp ve tesis kurulmuştur (İktisadi Yürüyüş Dergisi, 1942: 23).

Karabük Demir Çelik Fabrikaları 13.05.1955 tarihine kadar Sümerbank'a bağlı "Demir Çelik Fabrikaları Müessesesi Müdürlüğü" altında çalışmış, 13.05.1955 tarih ve 6559 sayılı kanunla bağımsız bir Kamu İktisadi Teşebbüsü (KIT) durumuna gelmiş ve "Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü" adıyla faaliyetini sürdürmüştür. 21.06.1955 tarihinde Etibank'ın bir işletmesi olan Divriği Demir Madenlerini de bünyesine katan ve Genel Müdürlük olarak faaliyet gösteren Karabük Demir Çelik Fabrikaları bünyesinde tecrübeli montaj elemanları yetiştirerek hem Türkiye'de ağır sanayinin hem de Ereğli ve İskenderun Demir Çelik Fabrikaları'nın kurulmasına öncülük etmiştir (Kardemir Yıllık faaliyet Raporu, 2001: 3).

2.1.1. Karabük Demir Çelik Fabrikası İçin Kurulması planlanan İşletmeler Ve Hammadde Temini

Dört bölüm halinde kurulası öngörülmüş olup bölümler şu şekildedir: Kok fabrikası, Yüksek fırınlar, Çelikhane ve Boru Fabrikası. Bunlardan Kok Fabrikası ve Yüksek Fırınlar 1939 yılında faaliyete girmiş olup diğer iki bölüm ise 1940 yılı içinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Kok fabrikası için gerekli olan enerji Zonguldak'tan getirilen kömür ile sağlanmıştır. Kok fabrikasında 42 tane fırın mevcut olup ortalama 17-18 ton kömür alıp 13 tona yakın kok ve bunun yanında Katran, Benzol(yakıt/petrol), Amonyum Sülfat ve muhtelif yağlar elde edilmektedir. Yılda 2.500 ton Benzol, 222.000 ton Kok, 14.000 ton Katran ve bu katrandan 2.000 tona yakın muhtelif yağlar elde edilmektedir. Bunlara ek olarak 600 ton kadar Amonyum Sülfat ve 300 ton kadar da Naftalin üretimi sağlanmaktadır. Yüksek

Fırınlara 2 adet olarak inşa edilmiştir. Bu fırınlarda üretilen Pik demiri yurtdışına ihraç edilerek döviz geliri elde edilmektedir. Fırının kapasitesi günde 600 tondur. Çelikhane de ise haddehaneye ve boru fabrikasına gerekli olan girdi maddeleri sağlamak ve çelik üretmek amacıyla günlük 550 ton kapasite ile üretim yapılması için kurulmuştur. Boru Fabrika 'sına gelince Türkiye'nin boru ihtiyacını olabildiğince karşılamak için kalın boru imalatını yaparak bağımlılığını düşürmeye çalışılmıştır. Fabrika yılda 6 bin ton boru üretim yapmaktadır. Bu 6 bin ton boruyu üretmek için ihtiyaç duyduğu girdiler şu şekildedir;

- 8.000 ton döküm pik,
- 3.000 ton kok,
- 50 ton odun kömürü,
- 150 ton nişasta veya dekstrin,
- 400 ton kireç taşı,
- 200 ton grafit,
- 20 ton ot
- 15.000 ton bezir yağı (İktisadi yürüyüş dergisi, 1942: 19-20).

Hammadde olarak kullanılan ve en temel girdi olan demir cevherini Sivas'ın ilçesi olan Divrik ve Divrik'e bağlı Cüreğ'ten Karabük Demir Çelik Fabrikasına getirilmiştir (Ersoy, 2013: 124). Kireç Taşını Zonguldak, Çankırı, Ballıkısık, Eskipazar ve çevresinden, Dolomit taşı ise Bartın çevresinden getirilmiştir. Çakmak Taşını ise Ballıkısık'tan tedarik edilir. Manganez cevheri Eskişehir, Beypazarı civarından, krom cevheri ise Etibank'ın muhtelif maden ocaklarından sağlanır. Yurt içinden tedarik edilen bu maddelerin yanında bir de yabancı ülkelerden ithal edilen maddeler mevcuttur. Bu maddeler şöyledir: Ferro manganez, Ferro silisyum, Fosforit, Alüminyum, Asit sülfürik (Demir Çelik: Karabük, Basım Tarihi Yok: 9).

Asit Sülfürik fabrikası başta olmak üzere Tel Çekme fabrikası, Ateşe Dayanan Malzeme fabrikası, Naftalin ve Haki Boya fabrikası, Demir Cevherini Kükürtsüzleştirme fabrikası ve Cüruf Çimento fabrikasının kurulması

kararlaştırılmıştı (İktisadi Yürüyüş Dergisi, 1942: 22-23). Hükümet, fabrikanın eksik kısımlarının bir an evvel tamamlanması için harekete geçerek 15 Kasım 1939 tarihinde boru fabrikasını, 9 Ocak 1940'da çelikhaneyi, Nisan 1940'da da 28'lik haddelerin işletmeye alındığı haddehaneyi faaliyete geçirmişti. Daha sonra haddehane içerisinde sırasıyla Temmuz 1940'da 16'lık haddeleri, Haziran 1940'da 12'lik haddeleri ve Kasım 1941'de de saç haddelerini hizmete açmıştır (Yurtoğlu, 2017: 164). Sülfürik Asit ve Süper Fosfat Tesisleri 1944, 2. Kok Fabrikası 1952, Sinter Tesisleri 1953, Savurma Boru Fabrikası ise 1954'te üretime başlamıştır. Türkiye Demir Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü 1955'te Divriğı Demir Madenlerini de bünyesine aldı. 1959'dan 1967'ye kadar süren bu genişleme projesi sonunda komplekse; Tav Çukurları, 34'lük Blok Haddesi, 28'lik Döo Hadde, Kıрма, Eleme ve Sinter Tesisatı, 3. Kok Fabrikası, 3. Yüksek Fırın, Döo Profil Haddesi, Kontinü Çubuk, İnce Profil ve Band Haddesi, 2. Makine Atölyesi, Pik Çelik ve Metal Dökümhanesi eklenmiştir (Kardemir, Yıllık Faaliyet Raporu, 2002: 2).

Demir çelik endüstrinin lokomotifi olan Karabük Demir Çelik İşletmelerinin, ülkemizin değişen koşulları doğrultusunda 5 Nisan 1994 tarihli Ekonomik Önlemler Uygulama Programı kapsamında özelleştirilmesine karar verilmiştir. Kamu İktisadi Teşebbüslerine ilişkin olarak büyük borç yükü, aşırı istihdam, yüksek maliyetli üretim ve teknolojik gerilikten dolayı özelleştirilmelerine imkan bulunmayan tesislerin kapatılacağı belirtilmiştir. Bu çerçevede Karabük Demir Çelik Fabrikalarının görevini tamamladığı, günün koşullarına uyum sağlayamadığından rekabet edebilirliğinin kalmadığı dikkate alınarak özelleştirilemediği takdirde bu kuruluşun üretiminin yılsonunda durdurulacağı, ancak söz konusu plana göre işçilerin isterlerse tesisleri yılsonuna kadar devralabilecekleri kararlaştırılmıştır. Daha sonra, oluşturulan bir müteşebbis heyet tarafından, Kuruluş çalışanlarının, Karabük'te yerleşik ve faaliyet gösteren esnafın, tüccar ve sanayicilerle yöre halkının katılımı ile teşekkül ettirilecek bir şirketçe Kuruluşun devralınmak istendiği bildirilmiştir. Bu kapsamda:

- Kuruluş çalışanlarının % 35,

- Karabük-Safranbolu Sanayi ve Ticaret Odası Üyelerinin % 30

- Karabük-Safranbolu-Esnaf Dernekleri Üyelerinin % 10,

-Eflani-Karabük-Safranbolu-Ulus-Ovacık-Yenice-Araç-Çerkeş-Eskipazar yöre halkı ve emeklilerin % 25 oranında hissedarlığı ile kurulacak olan Kardemir A.Ş.'ye devredilmesine ve herhangi bir grubun kendilerine ayrılan hisse oranını tamamlayamamaları halinde, bu kısmın diğer gruplarca tamamlanabilmesine karar verildi (T.C Resmi Gazete, 3 Ocak 1995: 25).

7-14 Temmuz 1995 tarihlerinde yapılan hisse satışı sonucu sermaye 408.000 milyon TL olmuştur. Bunun sonucu olarak devir alınan Karabük Demir Çelik Fabrikaları A.Ş.'nin sermayesi Kardemir A.Ş.'ye devredilerek çıkarılmış sermayesi 8.733.927 milyon TL'ye yükseltilmiştir. 1995 yılı ve sonrası yapılan bedelli ve bedelsiz sermaye artırımları ile Kardemir A.Ş.'nin çıkarılmış sermayesi 40 Trilyon TL, Kayıtlı Sermaye Tavanı ise 100 Trilyon TL'dir. Kardemir A.Ş. hisse senetleri 1 Haziran 1998 tarihi itibariyle İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda A, B ve D grubu hisse senetleri olarak işlem görmeye başlamıştır (Kardemir, Yıllık Faaliyet Raporu 2001: 3).

2.1.2 Karabük Yerleşkesi ve İstihdam Durumu

Karabük, Batı Karadeniz bölümünün orta kesiminde, Küre Dağları'nın güney kesimleri ile Köroğlu Dağları arasında yer almaktadır. Karabük'e baktığımızda Karabük Demir Çelik Fabrikası kurulmadan önce Öğlebeli Köyü'nün 13 hanelik bir mahallesi durumundaydı. Karabük'te fabrikanın inşa sürecinden itibaren hızlı bir şekilde nüfus artmaya başlamıştır. 1938 yılında Artvin Yusufeli ve Erzurum İspir'den 400 tuğla işçisi fabrika yapımında çalıştırılmak üzere getirilmiştir. Türkiye'nin birçok yerinden işçiler gelmişti. İlk başlardan gelen işçilerin çoğunluğu bekar olup aileleri berberlerinde gelmemişti. Bu durum yapısal sorun oluşturmaya başlamıştı. Düzenleme ve yapısal sorunların giderilebilmesi için belediye kurulması talep edilmişti. Belediye kurulma çalışmaları başlamış, belediye kurulma kararı 22 Aralık 1938'de Resmî Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Sarıköse, 2020: 60-64). Karabük'te şehrin yavaş yavaş oluşmaya başlaması üzerine imar planının yapılması çalışmaları da başlatılmıştır. Karabük şehir planını yapması için 15 Haziran 1939'da Mimar Henri Prost'a ödeme yapılması ve paranın yurt dışına

çıkartılması için izin verilmişti (BCA, 30.18.1.2.87.57.2). Fabrikasının tesisleri faaliyete geçtikçe yeni işçilere ihtiyaç duyuldu, gelecek işçiler için konut ihtiyacı doğuyordu. Bu durum şehrin hızlı şekilde büyümesine neden olmuştur. 11 Eylül 1942 tarihli belgeden Karabük'te artan konut sorunu için 15 adet lojman inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (BCA, 30.18.1.2.99.79.20). 1944'te meydana gelen deprem sonrası işçiler zorunlu konut ihtiyacı olduğundan toplam 120 adet ahşap ev inşa edilmiş bu bölge Tahtaevler olarak adlandırılmıştır. 1950'lere gelindiğinde 5 mahallesi olan nüfusu 10 bini bulan bir şehir olmuştur. Bu gözlemler neticesinde Fabrika sosyolojik olarak Karabük'ün küçük bir köyden şehre dönüşmesine neden olmuştur (Sarıköse, 2020: 67). Karabük 03 Mart 1953'te Zonguldak iline bağlı bir ilçe olmuştur. Karabük ilçe olduktan sonra büyümeye devam etmiş bir taraftan yeni mahalleler kurulurken aynı zamanda şehre yakın köyler de şehir sınırları içine dâhil edilmiştir (BCA, 30.11.1.0.246.26.20). Karabük, 06 Haziran 1995'te il olmuş, Çankırı ilçelerinden Ovacık ve Eskipazar ilçeleri ile Zonguldak ilçeleri olan Eflani, Safranbolu ve Yenice ilçeleri Karabük'e bağlanmıştır (T. C resmi gazete, 6 Haziran 1995: 9-13). Yaşanan bu gelişmeler ışığında Karabük, 103 bine ulaşan nüfusu ve yaşanan sanayileşme ile birlikte şehirde ciddi bir hava kirliliği sorunu ortaya çıkmıştı. 1980'lerde standartların üzerine çıkan hava kirliliği ülke gündemine gelmediği, 1990'larda tedbirlere alınmaya başlanmıştır. Nüfus artışı, 1995 yılında fabrikanın özelleştirilmesiyle fabrikanın kuruluş süreciyle başlayan nüfus artışı durmuş göç vermeye başlamıştır (Sarıköse, 2020: 74).

2.1.3. Karabük Demir Çelik Fabrikalarında Üretim Miktarı Ve Çeşitliliği

Yukarıda daha önce bahsedildiği gibi Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının kömür hammaddesi, Ereğli, Kilimli ve Çatalağzı kömür ocaklarından demir cevheri ise Divriği ve Cürek madenlerinden gelmektedir. Kireç taşı ve çakmak taşı ise Karabük'e yakın mesafedeki Balıkısık ve Eskipazar'dan gelir. Zonguldak'tan gelen maden kömürü kok fırınlarında gazla ısıtılarak uçucu maddelerinden kurtarılır ve yüksek fırınlarda kullanılmaya elverişli kok kömürü elde edilir. Bunun için Karabük fabrikası bünyesinde 42 adet Otto tipi kok fırını bulunmaktaydı. Kok fabrikasının günlük üretimi 840 ton kok civarındaydı. Bu üretimin ortalama 460 tonu memleketin farklı yerlerine sevk edilmekteydi (Demir Çelik: Karabük, Basım Yılı Yok: 9).

Çeliğin demir cevherinden üretimi, genelde ara bir madde olan pik demirin üretilmesi ile başlar. Fırın, demir cevheri, kireç taşı, kok, ve küçük bir miktarda sinter edilmiş toz cevherin katılmasıyla doldurulur. Fırına alttan sıcak hava üflenir ve kok kömürünün yanmasıyla karbon monoksit gazı demir cevherinin oksijenini alır. Serbest hale geçen demir, fırın tabanına inerek sıvı halinde toplanır. Böylece potaya akan 1300 °C'deki ham demir çelikhaneye erimiş halde sevk edilir. Karabük'teki fırının günlük mayi ham demir üretimi 400-500 ton civarındadır. Yüksek fırında, çelik piki, hematit, ve döküm piki olmak üzere 3 çeşit ham demir üretilmiştir. Bunlardan çelik piki çelikhane, son ikisi ise dökümhanelerde kullanılır. Bunlardan başka çimento fabrikalarında kullanılan cüruf ile ısı gazı olarak kullanılan yüksek fırın gazı üretilmiştir (Demir Çelik: Karabük, Basım Yılı Yok: 11).

Fabrikanın, üretime başladığı 1939 yılından 1960 yılına kadar ürettiği demir miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.
Demir Üretimi (1939-1960) / 1000 ton

Yıllar	Demir Miktarı	Yıllar	Demir Miktarı
1939	231	1950	234
1940	130	1951	225
1941	61	1952	481
1942	19	1953	497
1943	92	1954	586
1944	90	1955	873
1945	126	1956	930
1946	112	1957	1.164
1947	149	1958	982
1948	192	1959	872
1949	211	1960	790

Kaynak: Güner, 1978: 50 -70

Tablo 3'e baktığımızda demir çelik üretimine başlandıktan sonra üçüncü yılında ciddi bir üretim düşüşü yaşandığı görülmektedir. Bu düşüşe İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması neden olmuştur. Savaş süresince kaynaklar askeri savunmaya aktarılmış ve üretim sekteye uğramıştır. 1945 yılı savaş bitimiyle üretim miktarı tekrar artmaya başlamıştır.

Karabük Demir ve Çelik Fabrika 'sının alt bölümleri itibariyle ele alacak olursak, 1940- 1972 arasındaki üretimi aşağıda bulunan Tablo 4'de verildiği gibidir.

Tablo 4.
Karabük Demir Çelik Fabrikası Üretim Miktarı (ton)

Yıllar	Mayi Maden	Mayi Çelik(ingot)	Hadde Mamulü	Kok Tozu
1940	81.338	37.524	9.063	187.289
1945	71.284	64.185	47.701	232.667
1950	120.618	90.786	76.396	315.762
1955	202.165	188.026	150.136	521.063
1960	247.582	266.019	214.398	549.610
1965	425.711	428.083	380.545	773.290
1970	601.183	609.388	520.150	664.758
1972	606.579	634.057	579.779	858.472

Kaynak: Şafak, 1973: 32-34

Yukardaki tabloya bakıldığında 32 yıl gibi bir süre içinde yaklaşık 130 bin ton civarında olan demir ve çelik üretiminin 1 milyon 800 bin tonu geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla 14 kattan daha fazla yıllık üretimde artış meydana gelmiştir. Bu da kamu yatırımı olan Kardemir'in başarılı bir kuruluş olduğunu ve ülke ekonomisine ciddi bir katkı yaptığını göstermektedir.

2.2. Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları (ERDEMİR)

Bu başlık altında öncelikle Ereğli kasabasının nüfus durumu ve fabrikanın çalışan sayısı ele alınacak, adından fabrikanın kuruluş süreci ve üretim kapasitesi incelenecektir.

2.2.1. Ereğli Kasabasının Nüfus Yapısı ve Fabrika Kuruluşunda İstihdam Durumu

Ereğli, Türkiye'nin Batı Karadeniz kıyılarında, denize dik meyille inen tepeler üzerinde yerleşmiş yüksek sahilli bir kıyı kasabasıdır. 1840 yıllarında, havzada kömürün bulunup işletilmesine kadar Ereğli, nüfusu 2.000 civarında, köyden biraz büyük bir liman kasabasıydı. Kömür işletmesinin neden olduğu nüfus hareketi ile 1860'lara doğru Ereğli'de gelişme başlamış ve 1890'larda kentin nüfusu 4.000'i, 1910'da ise 6.000'i geçmiştir (Kıray, 1964: 31).

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de yapılan I. İktisat Kongresi'nde alınan 9 maddelik maden sorunları hakkında ki kararların 8. ve 9.

maddesi doğrudan Zonguldak-Ereğli Kömür Havzasıyla ilgilidir. 8. madde ile yüksek kömür cevheri bulunan Zonguldak-Ereğli Havzasının durumunu ıslah edecek önlemlerin alınması kabul edilmişti (Yurtoğlu, 2016: 217-219).

Cumhuriyet döneminde kentin nüfusuna bakıldığında ise aşağıdaki Tablo 5’de verildiği gibidir.

Tablo 5.
Ereğli 1935-1955 Yılları Arası Nüfus

Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam
1935	2.876	2.967	5.843
1940	2.655	2.760	5.415
1945	3.628	2.732	6.360
1950	-	-	7.132
1955	4.621	3.257	7.878

Kaynak: Kıray, 1964: 55

1960 yılında Ereğli Demir Çelik Fabrikası’nın kurulmasıyla beraber, Ereğli’nin nüfusu da artmaya başlamıştır. 1962 yazında, fabrika kuruluşlarının yapımında çalışanların sayısı 2 bini bulmuştu. İşletme 1964 yılında 4.200 işçi ile çalışmaya devam etmiştir. Fabrika inşaatının üst kademedeki personeli, yani müdürler ve o seviyedeki kimseler, demir-çelik kuruluşlarının kendi sahası içinde yapıp tamamladığı lojmanlarda oturmaktaydılar. Teknik elemanlar, büro personeli vb. gibi kimselerin büyük çoğunluğu ise kasabadaki otellerde kalmaktaydı. İşçiler ise yapı sahasında, yapı firmalarının sağladığı barakalarda barınmaktaydılar (Kıray, 1964: 225-228).

2.2.2. Ereğli Demir ve Çelik İşletmelerinin Kurulması

1955’de çıkarılan 6559 sayılı Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Kanunuyla, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri adı ile bir teşekkül kurulmuştur. Türkiye Demir ve Çelik işletmesi merkezi Karabük’te olup, işletmenin yapabileceği işler şu şekilde belirtilmişti (T.C Resmi Gazete, 21 Mayıs 1955: 11909-11910).

1. Her nevi ham demir ve karışımlarını, her nevi pik ve çelik döküm, dövme ve pres mamulleri, her nevi font, çelik boru ve aksamını, her neviden demir ve çelik hadde mamullerini, kok ve kok fabrikası tali mahsullerini, sülfürik asit, suni gübreler ve yan maddelerini istihsal ve imal etmek,

2. Yukardaki fıkralarda yazılı işler için lüzumlu maden cevherleri, her nevi ham ve yardımcı maddeleri aramak, işletmek ve bunları istihraç ve istihsal etmek.

3. İşletme faaliyetlerinin her safhasında hasıl olabilecek değerlerin(?) kıymetlendirilmesi için lüzumlu tesisleri kurup işletmek.

4. Yukardaki fıkralarda yazılı İşlerle ilgili olmak üzere yeni tesis ve fabrikalar kurmak ve işletmek.

5. Yukardaki fıkralarda yazılı faaliyetlerin icap ettirdiği her türlü ticari muamelelerle alım ve satım muamelelerini yapmak.

6. Yukardaki fıkralarda yazılı işlerle meşgul olmak üzere kurulmuş ve kurulacak anonim veya limited şirketlere lüzumu halinde iştirak etmektir.

Etibank'ın bir kuruluşu olarak 1938'den 1955'e kadar faaliyetlerini sürdüren Divriği Demir Madenleri Müessesesi 13.05.1955 tarih ve 6559 sayılı kanun gereğince yeni kurulan Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğüne devredilmiştir (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 50 Yılda Türk Sanayii, 1973: 30). Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri aynı zamanda yeni kurulacak olan Ereğli Demir ve Çelik fabrikalarının da kurucu ortağı olacaktır.

Ereğli Demir Çelik Fabrikaları T.A.Ş. 28.02 1960 tarih ve 7472 sayılı kanunu ile kurulan bir anonim şirkettir. Kurucu ortakları; Sümerbank, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri, Ankara Ticaret ve Sanayi Odası, Türkiye İş Bankası ve Koppers Associates S.A.'dır. ERDEMİR, özel bir kanun ile anonim şirket statüsünde kurulmuş olsa da Tablo 4 de görüldüğü gibi bir Kamu İktisadi Teşebbüsünden farkı bulunmamaktadır. Kuruluşunun büyük bölümünü üstlenen, devletin iki kurumu olan Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri ile Sümerbank'tır. Buna rağmen hukuki anlamda Türk Ticaret Kanunu hükümlerine ve Borçlar Kanununa tabi olan bir anonim ortaklıktır (Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş., Özel Murakabe Heyeti Raporu, 1965: 2). Yukarıda adı geçen kurumlar dışında 2.000 kadar özel ve tüzel kişi, değişik miktarlarda ERDEMİR hissesine sahip olarak kuruluşa katılmıştır (Şafak, 1973: 3).

Tablo 6.

ERDEMİR'in Kuruluşunda, Sermayenin Kurucular Arasındaki Dağılımı

Kuruluş	Tutar(TL)
Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri	153.000.000
Sümerbank	153.000.000
Koppers Associates S.A	98.000.000
Türkiye İş Bankası	5.000.000
Ankara Ticaret ve Sanayi Odası	505.000
Diğer Türk Özel Sektör Toplamı	104.019.000
Diğer Yabancı Özel Sektör Toplamı	9.550.000
Toplam	524.071.000

Kaynak: Çelebi, 1979: 67

Türkiye'nin ikinci demir çelik ve ilk yassı çelik ürün üreten tesisi olarak inşaatına 1961 Mayıs'ında Karadeniz'in Ereğli ilçesinde başlanmış olup 15 Mayıs 1965 tarihinde işletmeye alınmıştır (Çelebi, 1979, 60-61). 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden önce Menderes hükümeti tarafından planlanan ERDEMİR'in kuruluş çalışmaları, darbe sonrasında kurulan hükümet tarafından da aynen devam ettirilmiştir. Kuruluşunda dış ülkelere fon bulma girişimleri olmuş ve Eylül 1960'da Paris'te Kalkınma İkraz Fonu temsilcileriyle (BCA, 30-18-1-2 / 156-18-17, Ek. 142), Aralık 1960'ta ise Amerikan Kalkınma İkraz Fonu temsilcileriyle görüşülmesi için heyetler oluşturulmasına karar verilmiştir (BCA, 30-18-1-2 / 157-29-20, Ek. 142). Sonunda Amerikan Kalkınma İkraz Fonu ile Türkiye Maliye Bakanı Kemal Kurdaş arasında 9 Ocak 1961'de borçlanma anlaşması yapılmıştır (BCA, 30-18-1-2 / 158-37-1, Ek. 142).

Kuruluş esnasında ihtiyaç duyulan 13 adet dizel lokomotifin 3.575.000 dolara dışarıdan alınmasına ve 125 adet vagonun ise Devlet Demiryollarına ait fabrikalarda yapılmasına Mayıs 1961'de karar verilmiştir (BCA, 30-18-1-2 / 160-30-10, Ek. 76). Ayrıca sonraki yıllarda tesis edilecek olan fabrika müstemilatı olan tesislerin yapım ve inşaat ihalelerine, mümkün olduğunca döviz sarfiyatından kaçınmak koşuluyla, yabancıların da katılması 29 Mayıs 1962 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından karara bağlanmıştır (BCA, 30-18-1-2 / 164-21-20, Ek. 63).

2.2.3. ERDEMİR Kurulurken Türkiye'nin Dünya Demir Çelik Üretimindeki Payı

ERDEMİR'in kuruluşu planlanırken yıllık 840 bin ton demir cevherinin Ereğli'ye nakli planlanmıştır. Bu cevher; Hekimhan, Elazığ, Divriği, Bünyan,

Kemaliye, Yeşilhisar, Yahyalı, Turgutlu, Trabzon-Çaykara ve Edremit'ten getirilecekti (Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş., Özel Murakabe Heyeti Raporu, 1965: 2). Fakat sonraki yıllarda cevherin büyük kısmının Sivas (Kangal, Divriği, Çetinkaya) ve Hekimhan'dan getirildiği görülmektedir.

ERDEMİR kurulduğunda dünya ham çelik üretimi ve Türkiye'nin durumu Tablo 7'de verilmiştir. 1948 yılı üretimi 100 kabul edildiğinde, 1964 yılına gelindiğinde Türkiye'nin dünya ölçeğindeki üretiminin önemli mesafe kat ettiği görülecektir. Tablo 7'de üretim miktarlarını değil, sadece ülkelerin 1948 üretim endeksleri dikkate alındığında, endeksteki değişimi göstermektedir. Üretim miktarları bir sonraki Tablo 8'da verilmiştir.

Tablo 7.
Ham Çelik Üretim Endeksleri (100=1948)

Sıra	Ülke	1964
1	Formoza (Tayvan)	5.900
2	Japonya	2.360,6
3	Şili	1.813,3
4	Arjantin	1.038,5
5	Kore	1.612,6
6	Bulgaristan	863,6
7	Almanya	860,9
8	Meksika	844,1
9	Brezilya	626,9
10	Almanya	568,1*
11	İspanya	485,8
12	Hindistan	472,3
13	İtalya	460,8
14	Sovyetler	456,2
15	Yugoslavya	455,7
16	Polonya	438,5
17	Türkiye	397,1
18	Macaristan	307
19	Fransa	273,3
20	İngiltere	176,3
21	Amerika	143,3

Kaynak: Aytür, 1970: 72. * 1963 yılına ait üretim verisi göstermektedir.

Çelik üretimi, uluslararası ekonomik gelişmişliğin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Çelik, savunma sanayinin, yatırımların ve refahın dayandığı başlıca emtialar arasındadır. Türkiye, çelik üretimine otuzlu yılların sonuna doğru girmiş ve geri kalmış memleketler arasında umut veren bir yer edinmiştir. İstenildiği düzeyde olmasa da Tablo 7'de, 1948'deki düzeyi 100 kabul edilirse 1964'te 400'e

yaklaşmıştır. Tablo 7’de yeniden sanayi kurmuş, yani sıfırdan veya sıfıra yakın değerlerden başlamış, dolayısıyla büyük ilerleme göstermiş gibi görünen Formoza (Tayvan), II. Dünya Savaşı sonrasında düşük üretim düzeyindeki Japonya, Şili ve Kore, Almanya, Polonya; çelik üretiminde aslında çok yüksek kapasiteli sahip bulunan Amerika, Sovyetler, İngiltere, Fransa ve bir dereceye kadar İtalya dışarda bırakılacak olursa, kalan ülkeler arasında Türkiye’nin durumunun yalnız Macaristan’a göre uygun olduğu görülecektir (Aytür, 1970: 72).

ERDEMİR’in ilk kuruluşunda yıllık üretim kapasitesi şu şekildedir: Sıcak maden 440 bin ton, çelik 470 bin ton, pik 50 bin ton, sıcak çekilmiş mamul 221 bin ton, soğuk çekilmiş mamul 123 bin ton ve toplam yassı mamul 349 bin tondur (Çelebi, 1979, 60-61).

Tablo 8.
Seçilmiş Ülkelerde Ham Çelik Üretimi

Sıra	Ülke	1948 (Bin Ton)	1964 (Bin Ton)
1	Arjantin	122	1.267
2	Bulgaristan	55	475
3	Romanya	355	3.022
4	Meksika	270	2.279
5	Brezilya	483	3.028
6	İspanya	624	3.022
7	Hindistan	1.277	6.032
8	Yugoslavya	368	1.677
9	Türkiye	102	405
10	Macaristan	770	2.764

Kaynak: Aytür, 1970: 73

Tablo 8’de görüldüğü üzere Türkiye demir ve çelik sanayisini kurmakla ciddi bir atılım sağlamış ancak üretimi yeteri kadar geliştirememiş ve Tablo 8’deki ülkelerin, bilhassa çelik üreticileri arasına savaştan sonra girmiş olan Şili ve Arjantin gibi ülkelerin gerisinde kalmıştır (Aytür, 1970: 73). Fakat ERDEMİR’deki yüksek fırının 22 Şubat 1965’te faaliyete girmesiyle ham demir ve her türlü pik demir üretimi 1965’te % 70 oranında artmıştır. Buna göre 1963 yılında 300 bin ton dolayında olan ham demir ve her nevi pik üretim miktarı 1965 yılında 680 bin tonu geçmiştir (DPT, 1965 Yılı Raporu Hizmete Özel, 1966: 164). Keza ERDEMİR’in çelikhanesinin de 22 Mart 1965 yılında işletmeye girmesiyle, çelik ingot üretimi de hızlı şekilde artmış ve 1963 yılında ERDEMİR ve KARABÜK’teki 332 bin ton dolayındaki çelik ingot miktarı 1965’te 585 bin tonu geçmiştir (DPT, 1965 Yılı Raporu Hizmete Özel, 1966: 166). Bu iki büyük kuruluş haricinde Kırıkkale Makine

Kimya Endüstrisi Kurumu'nda 40 bin ton, İzmir Metalürji Fabrikası T.A.Ş.'da 43 bin ton ve diğer işletmelerde ise 25 bin civarında çelik üretilmiştir. 1965 yılı itibariyle ülkedeki çelik üretim kapasitesi 1 milyon 250 bin ton dolayında iken bunun sadece % 55'i kullanılmıştır. Üretilen çelik ingot piyasaya satılmayıp, haddehanelerde işlenerek yarı mamul (kütük, platina, blum, slab) şeklinde veya mamul (yuvarlak, profil v.s.) şeklinde satılmaktadır (DPT, 1965 Yılı Raporu Hizmete Özel, 1966: 167). DPT raporuna yansıyan şu ifadeler dikkate değerdir; “*çelik kapasitesinin tam olarak kullanılmayışı ve Karabük ile Ereğli Demir Çelik arasında gerekli koordinasyonun sağlanamayışı gibi nedenlerle özel sektörün talebi içerden karşılanamamış ve 75 bin ton kütük ithal edilmiştir*” (DPT, 1965 Yılı Raporu Hizmete Özel, 1966: 169).

2.3. İskenderun Demir Ve Çelik Fabrikası (İSDEMİR)

Bu başlıkta İskenderun Demir ve Çelik Fabrikası'nın kurulması için yapılan ön çalışmalar, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın temelini atılması ve son olarak İskenderun Demir ve Çelik Fabrikası'nın açılışı ve özellikleri anlatılacaktır.

2.3.1. İskenderun Demir ve Çelik Fabrikası'nın Kurulması için Yapılan Ön Çalışmalar

Kalkınmada birçok sektörün temel gücü olan demir ve çelik sanayi, büyük, orta ve küçük ölçekli tesislerinin kurulmasında, gelişmesinde ve ülke ekonomisinin güçlenmesinde, doğrudan veya dolaylı olarak etki etmiştir (STB, I. Sanayi Şurası Demir Çelik Raporu, 1987). Türkiye'nin ürettiği demir ve çelik miktarı 1960'da 671,6 bin ton ve kişi başına düşen demir tüketimi ise 19,1 kg'dı. Bu miktarın 1963'te 20,8 kg'a, 1967'de ise 28,1 kg'a çıkarılması amaçlanmaktaydı (DPT, Kalkınma Plânı Birinci Beş Yıl 1963-1967, 1963: 299). Bu nedenle ülkenin demir ve çelik gereksinimini karşılamak için yeni tesisler kurulacaktı. Evvela Ereğli Demir-Çelik Fabrikası'nın kurulması için ABD ile yapılan görüşmeler sonucunda, 1960'da verilmek üzere, 120 milyon dolarlık bir kredi anlaşmasının imzalanması üzerinde fikir birliğine varıldı (Geçikli, 2016: 502-503). Fakat 1960lı yıllarda gözlenen hızlı kalkınmanın bir sonucu olarak, sanayileşmenin en temel girdilerinden olan çelik talebini karşılamak için, devlet eliyle üçüncü bir entegre demir-çelik işletmesinin kurulması gündeme gelmişti. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı üzerine yapılan

incelemeler sonucu hâlihazırda bulunan demir-çelik fabrikalarının zamanla yurt içi ihtiyacı karşılamada eksik kalacağı ve bundan dolayı ithalatın artacağı öngörüsünde bulunulmuştu. Bunun üzerine yapımına karar verilen İSDEMİR'in ilk ünitesi 3 Ekim 1970'te temeli atılarak faaliyete sokulmuş ve 1975'ten itibaren ise fabrika kademeli bir şekilde işletmeye alınmıştır (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyon Raporu, 2000: 8). Kurulması planlanan üçüncü demir -çelik Tesislerinde kütük, pik, demiryolu malzemesi, hafif ve ağır profiller üretilecekti. Tesislerin kuruluş amacı, piyasanın ihtiyacı olan kütük ve piki bol miktarlarda imal etmektir. Aynı zamanda yüksek yatırımları gerektiren ray ve ağır profiller talebini de karşılamaktı (DPT 1968: 467-474). Bu amaçlar doğrultusunda yeni bir demir çelik fabrikasının kurulması için çalışmalara başlanmıştır. Dördüncü koalisyon hükümeti döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB) ile demir-çelik de dahil olmak ekonomik ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştı (Polatoğlu 2018: 629-647).

27 Ekim 1966 günü Sanayi Bakanlığında toplanan ve Türkiye'nin demir ve çelikle ilgili resmî teşekküllerinin en yetkili temsilcilerini de içine alan bir komisyon, Türkiye'de kurulacak olan Üçüncü Demir ve Çelik Sanayii için aşağıda İsimleri belirtilen bölgeler uygun görmüştür:

1. Bafra - Samsun - Çarşamba sahili, 2. Kocaeli - Karasu • Kandıra sahili, 3. Bandırma Bölgesi, 4. Manavgat Bölgesi, 5. Silifke Bölgesi, 6. Mersin - İskenderun Bölgesi, 7. Sivas - Hekimhan - Divriği Bölgesi. Bu bölgelerin seçilme nedenlerine dair elimizde herhangi bir gerekçeli rapor mevcut olmadığından, komisyonun hangi sebeplerle bu bölgeler üzerinde durduğunu tespit edemedik. Eldeki bilgilerin müşavir firmayla beraber gözden geçirilmesi sonucu, kuruluş yeri olarak düşünülen yedi bölge yeniden sınıflandırılmış ve bu bölgelerden bazıları iki-üç kısma ayrılarak incelenmiştir. Bu duruma göre, kuruluş yeri için; Bandırma, Divriği, İskenderun, Karasu, Malatya, Manavgat, Mersin, Samsun, Silifke, Sivas ve Çetinkaya uygun görülmüştür. Müşavir firmanın çalışanlarıyla birlikte bu yerler ayrı ayrı ziyaret edilmiş ve gidilen yerlerin mülki amiri, belediye başkanı, Bayındırlık işleri teşkilatı, Devlet Su İşleri yetkilileri, Çalışma Bakanlığı teşkilatı, demiryolu veya liman idaresi yetkilileri ve Ticaret ve Sanayi Odası gibi kuruluşlarla temas edilerek aşağıdaki hususlara dair bilgiler toplanmıştır: Fabrika sahası için mevcut arazi, su durumu,

karayolu ulaşımı, demiryolu ulaşımı, liman durumu, iklim şartları, deprem durumu, Nüfus ve iş gücü durumu, yerel sanayi, enerji durumu ve pazarlama imkanları (Erten, 1971: 21-24).

25 Mart 1967 tarihli Türk-Sovyet Anlaşmasında 200 milyon dolarlık kredi sağlanmış, buna ek olarak 10 Ekim 1969 tarihinde teati edilmiş bulunan mektupların, İskenderun'daki Demir ve Çelik Tesislerinin inşaatı için Türk teşekküllerine temin edilecek teçhizat, malzeme ve teknik hizmetlerin bedellerinin karşılanması amacıyla gereken 113.7 milyon dolar tutarında ek kredi imkanı verilmiştir (T.C Resmi Gazete, 1970: 2-3).

SSCB tarafından yapılan proje ile ilgili danışmanlık hizmetleri ve inceleme görevi 7.03.1967 tarihinde yapılan anlaşma ile John Miles And Partners müşavirlik firmasına verildi. SSCB ile 10 Ekim 1969'da sözleşmesi ve kredi anlaşması yapılan İSDEMİR tesislerinin işletmeye alınması 58 ay olarak belirlenmiş ancak 1970 yılında Moskova'da yapılan protokol ile bu süre 52 aya indirilmiştir (Çelebi, 1979: 69).

2.3.2. İskenderun Demir ve Çelik Fabrikası'nın Açılışı

Başbakan Süleyman Demirel ile beraber Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu, Turizm Tanıtma Bakanı Necmettin Cevheri, Sanayi Bakanı Selâhattin Kılıç, milletvekilleri ve senatörlerle İskenderun Demir ve Çelik Fabrikası'nın temelini atmak üzere 3 Ekim 1970'de Adana'ya gelmişlerdir. Süleyman Demirel Adana havaalanında yaptığı konuşmada şöyle demiştir: “Medeniyetin bir öncüsü olan çelik üretimimizi arttırmak üzere 6 milyar 500 milyon liraya mal olacak üçüncü demir-çelik fabrikasının temelini atmak için aranızda bulunuyoruz. Sıcak sinenizden gelen bu samimî alâka ve seviyeye teşekkür ederim. Memleketin çeşitli yerlerinde olduğu gibi Çukurova ve Çukurovalılara çeşitli hizmetler getirmeye azimli ve kararlıyız...” dedi (Milliyet Gazetesi, 1970).

Süleyman Demirel İskenderun'da yaptığı konuşmada ise İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın 6 milyar 500 milyon liraya mal olacağını, şuna dek 250 milyon lira harcadığını ve fabrikanın 1975'te tamamlanacağını belirtti (Cumhuriyet, 1970:

1). Kendisi SSCB'ye teşekkür etmiş ve: "Bu krediyi Sovyetlerden aldık. Biz her imkândan faydalanmaya hazırız" demiştir. 03.10.1970'de saat 14.00'te, eline altın malayı alarak İSDEMİR'in temelini atmıştır (Cumhuriyet, 1970: 5).

Fabrikanın inşaat ve montaj işleri Türk mühendisler, teknisyenler, işçiler ve müteahhit tarafından yapılmıştır (Telhan, Kuş, Çivici, Şentürk, 1973: 136). Fabrikanın hafriyat işine 1970'de başlanmış, İnşa çalışmalarında 14.900 işçi ve 673 teknik eleman görev yapmıştır (40.Yılında Türkiye Demir-Çelik Sanayii, 1977: 27). Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından 6 milyon 500 bin m³ lük toprak hafriyatı çalışmaları 10 ay içinde tamamlanmış, böylece inşaat için fabrika alanı hazır hale getirilmiştir. 150 km uzunluğundaki temel kazığı bir yıl içinde çakılmış, ayda 6.500 ton çelik yapı montajı yapılmıştır. Günde yaklaşık 2.500 m³, ayda ise ortalama 40.000-45.000 m³ beton harcanmıştır. Türkiye'de, dönemin en yüksek inşaatı olan 180 metre yüksekliğindeki betonarme baca 50 günde tamamlanmış, Fabrika inşasında tesviye ve temel kazıları dahil olmak üzere 14.930.000 m³ kazı, 13.940.000 m³ dolgu, 41.450 m³ refrakter malzeme ve yanmaz beton, demirli ve demirsiz 946.000 m³ beton, 150.000 ton çelik yapı, 18.120 ton diğer çelik yapı işleri, 1.282.500 m² muhtelif izolasyon, 537.000 m² aspestli levha, 1.900 km muhtelif boru, 37.000 adet temel kazığı döşenmiştir (Polatoğlu, 2018: 637).

İSDEMİR'in üretim kapasitesini arttırmak amacıyla teknik işbirliğinde bulunmak için 16 Ağustos - 25 Ağustos 1972 tarihlerinde SSCB'de yapılacak görüşmelere şu heyet katılmıştır; Türkiye Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mesut Erez başkanlığında Bakanlık Müsteşar Vekili Mehmet Gölhan, Bakanlık Teftiş Heyeti Başkanı Orhan Fevzi Astam, Karabük Demir-Çelik İşletmeleri Genel Müdürü Orhan Acarlar, Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdür Yardımcısı Cafer T. Sadıklar ve Moskova Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Sadettin Kurgün. Bu heyetin katılması 10 Ağustos 1972'de Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır (BCA, 030.18.01.02.286.61.8.).

İSDEMİR'in kapasitesinin yıllık 2 milyon tona çıkarılması için Bakanlar Kurulu 28 Kasım 1972'de yeni bir karar almıştır. Bu için SSCB'den kredi temini için 29 Kasım'da Moskova'ya bir ziyaret yapılacaktır. Yapılacak görüşmelere heyet başkanı olarak Moskova Büyükelçisi İlder Türkmen yetkili kılınmıştır. Türkmen

başkanlığındaki heyetin yapacağı müzakereler sonunda Türkmen'in hazırlanacak kredi anlaşmasını kabul etmeye ve gerektiğinde paraf etmeye yetkili kılınması kararlaştırıldı (BCA, 030.18.01.02.290.89.13.). Fabrikanın büyütülmesi için ise SSCB makamlarıyla Moskova'da 5 Ocak 1973'e kadar müzakereler yürütülecek ve yapılacak anlaşmaların T.C. Hükümeti adına imzalanması için Devlet Bakanı Zeyyat Baykara'nın görevlendirilmesi Bakanlar Kurulu tarafından 18 Aralık 1972'de kararlaştırılmıştı (BCA, 030.18.01.02.291.95.15.).

İskenderun Demir ve Çelik Fabrikası'nın yıllık bir milyon ton olan üretim kapasitesinin iki milyon tona çıkarılması için Türkiye ile SSCB arasında 24 Aralık 1972'de Moskova'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında İskenderun Demir Çelik Tesislerinin Tevsii Konusunda İşbirliği Amacıyla Teslim Edilecek Teçhizat ve Malzeme ile Sağlanacak Teknik Hizmetlere ve Bunlarla İlgili Ödeme Şartlarına Ait Anlaşma" imzalandı. Bakanlar Kurulu'nun 28 Kasım 1972 tarih ve 7/5413 Sayılı ve 18 Aralık 1972 tarih ve 7/5535 Sayılı Kararları ile verilen yetkiye dayanarak imzalanan anlaşma Bakanlar Kurulu tarafından 26 Ocak 1973'te kabul edildi (BCA, 030.18.01.02.293.5.3.).

Bu anlaşmayla ileri dönemde fabrikanın yıllık üretim kapasitesinin 4 milyon tona çıkarılması için 2 milyon tonluk bir genişletme çalışması yapılması konusunda iki ülke arasında işbirliği yapılacaktı. SSCB kuruluşları Türk kuruluşlarıyla üzerinde çalışarak karar verdikleri proje ve etütleri uygulayacaklardı. Fabrikanın genişletilmesi için yapılacak her türlü diğer çalışmaya ise 1973'te başlanılacaktı. SSCB iki tarafın birlikte hazırladıkları programlara uygun olarak yüksek fırın kompleksinin 1977'de ve haddehanenin ise 1978'de bitirilmesi için inşaat ve montaj işlerinde kullanılmak üzere teçhizat ve malzeme gönderecekti. Sözleşmeler gereği SSCB kuruluşlarından alınacak teçhizat ve malzemenin dışındakiler, Türk kuruluşları tarafından sağlanacaktı. SSCB'den alınacak teçhizat ve malzemelerin kurulum montaj, ayar ve işletme işlerine bakacak ve deneme çalışmalarında yer alacak SSCB uzmanları da Türkiye'ye gönderilecekti (BCA, 030.18.01.02.293.5.3.).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, malzeme sevkiyatı tamamlandıktan bir yıl sonra, kredi taksitlerinin ödenmesini 12 yılda ve eşit taksitlerle sağlayacaktı.

Vadelerden önce ödeme gerçekleştirilebilirdi. Kredinin faizleri, kullanılan kısmının kullanıldığı tarihten itibaren hesaplanacak ve mahsup edildiği yılı izleyen yılın ilk 3 ayı içinde ödenecekti. Faizlere ait ödeme kredinin son taksit ödemesiyle aynı zamanda olacaktı. Teçhizat ve malzeme bedeli için kullanılan kredilerin kullandırım tarihlerinin neye göre olacağı belirlenmişti (BCA, 030.18.01.02.293.5.3.).

Keza anlaşma şartınca Türk uzman ve işçileri, SSCB'deki demir-çelik tesislerinde teknik eğitim alabileceklerdi. Rus kuruluşlarının yapacağı proje ve etüt çalışmalarının masrafları, verilecek araç gereç giderleri, Türkiye'ye gelecek SSCB elamanlarının yapacakları masrafların bir kısmı ile SSCB'deki fabrikalarda eğitim görecektik Türk uzman ve personelin masraflarını karşılamak için SSCB Hükümeti tarafından Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne, % 2.5 faiz oranı üzerinden 158 milyon dolar kredi verilecekti. Kredi taksitleri ve faiz ödemeleri, T.C. Merkez Bankası'nın denetiminde ve ABD doları üzerinden SSCB Dış Ticaret Bankası adına açılacak özel bir hesap olan İskenderun Demir Çelik Fabrikaları Tevsi Hesabı'na yatırılacaktı. SSCB'den alınacak malzemelerin bedelleri kliring, yani mal bedeli yoluyla belirlenecekti. Türkiye'den SSCB'ye ihraç edilecek malların yıllık listesi ve miktarları karşılıklı olarak belirlenecekti. Ödemeler, iki ülke arasında 8 Ekim 1937'de imzalanan Ticaret ve Tediye Anlaşması çerçevesinde ihraç edilecek mallara ilave olarak belirlenecek meyve ve sebze ürünleri şeklinde olacaktı. Bu meyve, sebze ve ürünler: tütün, fındık, kuru üzüm, narenciye, yaş meyve ve sebze, pamuk, zeytin, tiftik ve pamuklu dokuma, yünlü dokuma, havlu için dokuma ve havlu, triko, ayakkabılar ve terlik, porselen ve cam eşyalar ve diğer tarım ürünleri ve tüketim malları ile SSCB kuruluşlarının istedikleri ve Türkiye'nin verebileceği maden cevherleri, yarı veya ileri derecede işlenmiş olan maden ürünleriyle sanayi ürünlerinden oluşacaktı. Özel hesaba yatırılacak paraların % 60'ı her yıl tütün, imal edilmiş tüketim malları, fındık, kuru üzüm ve narenciye gibi ürünlerin satın alınımında, %60'ın %15'i tütün ve %15'i ise mamul tüketim mallarının alınımında kullanılacaktı (BCA, 030.18.01.02.293.5.3, Ek.94-159).

Anlaşma gereğince fabrikaya hammadde hazırlama, cevher stok yerleri, eleme ve kırma tesisleri, karıştırma yerleri, 2 kok bataryası, üçüncü bir 2.000 m³ hacimli yüksek fırın, bin üç yüz tonluk ikinci bir mikser, yüz otuz tonluk 3. bir

konveyör, 3. kontinü çelik döküm makinesi tesislerinin montajı ve inşaatı, haddehane kısmına orta hadde, kuvvet santrali ve bloverlere 4. bir kazan ve 2 turbo-blover ilâve edilecekti. Tali tesisler bölümündeki hurda hazırlama, kireç yakma ve yüksek fırın cüruf tesisleri, oksijen fabrikası, ambarlar, su ve kanalizasyon tesisleri genişletilecekti. Çelik imalathanelerinin yıllık üretim kapasiteleri on beş bin tona çıkarılacaktı. Liman ise 100 bin Detveyt gemilerin yanaşacağı şekilde inşa edilecekti. Bunun için 4 milyon 300 bin ton taş, 3 milyon 600 bin ton dolgu, 110 bin m³ beton kullanılacaktı. Limanın özelliklerine bakıldığında ise; ana dalgakıran uzunluğu 1.600 metre, yan dalgakıran uzunluğu 1.110 metre, rıhtım uzunluğu 1.300 metre idi. Birinci kademedeki 30 bin ile 10 bin tonluk iki adet ve 500 ile bin tonluk dört adet olmak üzere sekiz gemi aynı anda yanaşabilecekti. Fabrikanın inşa edilen limanının her türlü koruma, onarım ve yönetim masraflarının karşılanması şartı ile tamamlanan bölümlerinin Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmesi ise Bakanlar Kurulu tarafından 3 Kasım 1973'te kararlaştırıldı. Fabrikanın güneyindeki 3 milyon m²'lik bir kort üzerinde; müdüriyet binası, ünite işletme ve istirahat yapıları ve personel konutları için bir sitenin yapılması için çalışmalar yapıldı. 1973 itibarıyla site içinde 392 lojman inşası, lokanta, misafirhane, sinema, yüzme havuzu, spor tesisleri ve okul gibi önemli ihtiyaç yapılarının bir kısmı tamamlandı. Yine aynı dönemde fabrika sahasındaki park, bahçe ve yolların ışıklandırılması ve ağaçlandırılması çalışmaları da yapıldı. Fabrikanın su ihtiyacı ise yaklaşık 57 bin m³ olup, tatlı su Mersin Çayı'ndan sağlanacaktı (Polatoğlu, 2018: 638-639).

2.3.3. İskenderun Demir ve Çelik Fabrikasının Üretim Kapasitesi

Demir çelik fabrikalarında birçok üretim ünitesi bulunmaktadır. Bu üniteler temelde 2 gruba ayrılır. Birinci grup doğrudan demir ve çelik üretiminin yapıldığı esas üniteler, ikincisi ise yardımcı ünitelerdir. İskenderun Demir ve Çelik Fabrikasında, esas üretim üniteleri şunlardan meydana gelmekteydi: Kok fırınları, sinter tesisleri, yüksek fırınlar, çelikhane ve haddehaneler. Fabrikada 1984- 1988 yıllarını kapsayan üretim çıktıları aşağıdaki Tablo 9'da verilmiştir (Barın, 1990: 44-66).

Tablo 9.
İSDEMİR Ünitelerindeki Üretim Miktarları (1984-1988)(Ton)

	1984	1985	1986	1987	1988
Kok Üretimi	977.583	1.176.134	1.279.209	1.427.352	1.500.221
Sinter	1.318.503	1.518.224	1.886.359	2.342.271	2.366.028
Sıvı Pik	908.729	1.220.320	1.600.099	1.945.659	2.088.768
Sıvı Çelik-Blum	831.235	1.102.782	1.416.059	1.706.903	1.975.292
Hadde Üretimi	760.446	1.045.316	1.396.424	1.581.510	1.676.886

Kaynak: Barın, 1990: 44-66

Barın, tez çalışması kapsamında fabrika bünyesinde çalışan 131 kişi ile yaptığı anket çalışması sonucunda, fabrikadaki verimlilik düşüşüne yol açan başlıca etkenleri; bakım, onarım ve yedek parça teminindeki sorunlar, kalifiye işgücü noksanlığı, üretim girdileri kalitesinin düşüklüğü ve son olarak ücret ve teşvik sistemindeki yetersizlikler şeklinde açıklamıştır (Barın, 1990: 70). Ayrıca 1989 yılında 4 ay süren grev nedeniyle de fabrika üretiminde düşüş meydana gelmiştir.

İskenderun Demir Çelik Fabrikası ilk başlardaki kuruluşu itibariyle iki (kok) bataryadan oluşmaktaydı. 1985'te üçüncü ve 1986'da dördüncü batarya eklendi. Böylece üretim kapasitesi büyük ölçüde arttı (Polatoğlu, 2018: 644). 1989 yılı itibariyle fabrika bünyesinde 3 adet yüksek fırın mevcuttu. Bu fırınlarda cevher, sinter ve pelet, kok ile indirgenerek sıvı pik demir üretilmekteydi (Barın,1990: 54).

1970 ve 1980'li yıllarda, diğer KİT'lerde olduğu gibi demir çelik sektöründe de hükümetlerin fiyatlara müdahale etmesi ve fiyatların üretim maliyetlerinin altında oluşmasına yol açması İSDEMİR ve diğer demir çelik sektöründeki KİT'lerin de rantabil çalışmasını engellemiş ve zarar etmelerine yol açmıştır (Demirel, 1990: 47-51).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

24 OCAK 1980 SONRASI DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜ VE ÖZELLEŞTİRMELER

Bu bölümde öncelikle özelleştirmelerin önünün açan 24 Ocak kararları, amaçları ve felsefesi hakkında bilgilendirme yapılacaktır. Bu kararlar ile demir çelik sektöründeki üç büyük kuruluşun özelleştirme süreci ele alınacaktır.

3.1. 24 Ocak Kararları Amaçları Ve Felsefesi

İthal ikameci bir ekonomik model uygulayan Türkiye’de, 1973’deki petrol krizi sonrası dünyada yaşanan stagflasyonist sürecin etkisiyle, 1978-1980 yıllarında milli hasılda küçülme meydana gelmişti (Şahin, 2014: 178). Aynı süreçte yaşanan işsizlik ve yüksek enflasyonun da etkisiyle Türkiye hükümetleri strateji değişikliğine gitmişti. Önce 1978-1979 yıllarında açıklanan istikrar programları çerçevesinde enflasyonu düşürme ve kamunun sübvansiyonları azaltma gibi politika tedbirleri, 24 Ocak 1980 yılında, daha radikal bir hal alarak, Türkiye’nin o güne kadar uyguladığı iktisadi modelde köklü bir değişimle sonuçlanmıştır (Danışman, 1986: 24).

Bu koşullar içinde yeniden istikrarın sağlanması hedeflenmiş ve 24 Ocak 1980’de yeni kararlar alınmıştır. 24 Ocak istikrar programının temel felsefesi ekonomiden devletin elini olabildiğince çekmek ve piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak olmuştur. Devletin yerine özel kesimin tercih edilmesi, ekonomide mikro ve makro dengelerin oluşmasında siyasi kararların değil, fiyat-talep-arz mekanizmasının etkili olması hedeflenmiştir. Bu temel amacın gerçekleşmesi için mal ve faktör piyasasına müdahalenin kaldırılması gerekiyordu (Şiriner ve Doğru, 2006: 155).

24 Ocak programı ile geleneksel sanayileşme politikası olan ithal ikame politikası yerine ihracata dönük sanayileşme politikasına geçilmiştir. Sınai ürün

ihracatına dayalı ihracat artışı bu programın odak noktası olmuştur. Bu program ile kısa vadede hedeflenen amaçlar şunlardır (Şiriner ve Doğru, 2006: 156):

- Dış ödeme güçlüklerinin aşılması,
- Enflasyon hızının düşürülmesi ve enflasyon döngüsünün kırılması,
- Atıl kapasitelerin harekete geçirilmesi ve büyüme hızının artırılması,
- Piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak,
- Mal kıtlığını gidermek ve kuyrukları kaldırmak,
- İhracatı arttırarak dış ticaret açığını küçültmek,

Bu amaçları gerçekleştirmek için öngörülen tedbirler şunlardır (Ulagay, 1983: 15-16).

- Aşırı değerlenmiş döviz kuru yerine gerçekçi kur politikasının benimsenmesi ve bunu sağlamak için devalüasyonlardan kaçınmak.
- Fiyat denetimlerinin mümkün mertebe kaldırılması ve fiyatların arz-talebe göre piyasada belirlenmesinin sağlanması.
- İç pazara dönük İthal İkamesi modeli yerine İhracata Yönelik Sanayileşme modelinin benimsenmesi.
- Faiz oranlarının devlet tarafından değil piyasadaki arz ve talebe göre belirlenmesi.
- Yüksek faizle beraber sınırlı para arzı ve sınırlı kredi politikasıyla iç talebin, dolayısıyla enflasyonun denetim altına alınması.
- Kamu kesimince üretilen mallarda sübvansiyonların kaldırılması veya azaltılması, böylece bu mallarda hatırı sayılır zamların çekinmeden yapılması.
- KİT reformu yapılarak bu kuruluşların karsız istihdam depoları olmaktan kurtarılması.
- Biryandan kamu harcamalarını kısarken diğer yandan vergi reformları ile bütçe denkliliğinin sağlanması.
- Yabancı sermayeyi özendirmek için yeni önlemler alınması, bu arada devlet tekelinde kimi üretim alanlarının da yerli ve yabancı özel sermayeye açılması.

24 Ocak 1980 İstikrar Programı 12 Eylül 1980'e kadar tam olarak hayata geçirilememiştir. Dönemin siyasi istikrarsızlığı, işçi grevler, köylünün muhalefeti ve ülkede yaşanan anarşi bu programın tamamen uygulanmasına mani olmuştur. 12

Eylül askeri darbesiyle 24 Ocak kararları sorusuz bir şekilde, her hangi bir muhalefet ile karşılaşmadan hayata geçirildi(Ulagay, 1983: 18-20). 1983 Aralık seçimlerine kadar demokrasinin askıya alındığı bir ortamda, askeri yönetim gözetimindeki hükümet tarafından uygulanan 24 Ocak kararları, akabinde iktidara gelen Özal hükümeti tarafından 90'lı yıllara kadar sürdürülmüştür. Piyasa ekonomisini güçlendirmek, dışa açık ve ihracatı önceleyen bir sanayileşme modeli ve devletin kamudaki ağırlığının azaltılarak özel sektörün desteklenmesi, bu dönemin temel hedefleri olmuştur(Danışman; 1986, s.25). Kamu yatırımlarının imalat sanayiine giden payı 1983 -87 arasında %11.7 iken, 1989-93 arasında %4.7'ye düşmüş, 1994 krizi sonrasında imalat sanayi yatırımları içinde özel sektörün payı %25'e, kamunun payı ise %4.1'e kadar gerilemiştir(Yeldan, 2002, s.48).

1980'li yıllar boyunca tüm alanlarda girişimciliğin hareketlendirilmesi için teşvikler uygulanmış, bilhassa ihracata yönelik ciddi teşvikler verilmiştir. 1980'e kadar kamunun desteğiyle ve kamunun denetiminde iç talebe yönelik faaliyet gösteren Türkiye'deki özel kesim, yeni anlayışla birlikte kendisini piyasa koşulları içinde bulmuştur. Sağlanan teşviklere rağmen, özellikle faal durumda bulunan kuruluşlar yeni sisteme uyum sağlamak konusunda bir hayli zorlanmıştır. Nitekim, bu süreçte özel kesimde bir çok iflaslar yaşandığı gibi, bir çok yeni firma ve girişimci de ortaya çıkmıştır. 1980'de 182 firma kapanırken, bu sayı düzenli bir şekilde artarak 1986'da 1.095'e çıkmıştır. Buna karşılık, yeni kurulan şirket sayısında 1978-1980 arasında azalan bir artış yaşanırken, özellikle 1983 yılından itibaren uygulanan politikalara uyum göstermeye başlayan girişimcilerden dolayı bu dönemde yeni kurulan şirket sayısı hızla artmaya başlamıştır. 1978 yılında yeni kurulan firma sayısı 8.728, 1979 yılında 7.680, 1980 yılında ise 7.527 olmuştur. 1986 yılında ise bu rakam 16.043'e yükselmiştir (Köse, 2000: 31).

3.2. Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirmeler

3.2.1 Kamu İktisadi Teşebbüsleri(KİT)

KİT'ler, mal ve hizmet üretmek için kurulan ve sermayesinin yarısından fazlası devlete ait olan ekonomik kuruluşlardır. Burada devlet deyimi yalnızca genel ve katma bütçeye dahil kuruluşları kapsıyor; il özel idareleri ve belediyelerin

ekonomik birimleri, bu tanımın dışında kalıyor(Kepenek, 1993: s.9). Kamu İktisadi Teşebbüsleri, İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) ile Kamu İktisadi Kuruluşu'nun(KİK) ortak adıdır. İDT'ler; tüm sermayesi devlete ait olmakla birlikte iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet gösteren kuruluşlardır. Bu kurumlar, bankacılık alanında sermayelerinin en az %51'i devlete ait olmak şartı ile Anonim Şirket şeklinde de kurulabilirler. KİK'ler ise; Sermayesinin tamamı kamuya ait olan ve tekel niteliğindeki mallar ile temel mal ve hizmet üretmek ve pazarlamak üzere kurulan, teşebbüslerdir (Kudubeş, 2015: 23).

Türkiye'de, İktisadi Devlet Teşekküllerinin tarifi, 12 Mart 1964 tarihli 440 sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakler Hakkında Kanun'un birinci maddesinde belirtilmiştir. Buna göre İktisadi Devlet Teşekkülleri; "sermayelerinin yarısından fazlası tek başına veya birlikte Devlete (Genel ve Katma Bütçeli İdarelere) ve İktisadi Devlet Teşekküllerine ait olup, iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan ve kuruluş kanunlarında bu kanuna tabi olacakları belirtilen teşebbüslerdir"(T.C Resmi Gazete, 21 Mart 1964: 1).KİT için yapılan diğer bir tanım; KİT'ler kuruluş statüsüne göre kamu tarafından kurulan, pazarlanabilen kişisel mal ya da hizmet üreten, mülkiyetinin ve/veya denetiminin yeteri düzeyde devletin elinde olması nedeniyle yönetim kurullarının hükümet tarafından atandığı ve cari giderlerinin çoğu hazine tarafından karşılanmayan teşebbüsler olup, öncelikli olarak toplum faydasını maksimize etmek ve piyasa aktörlerinin üretemeyeceği mal ve hizmetleri üretmek amacıyla kaynak tahsis edilen kuruluşlardır (Kök, 1995: 18).

KİT konusunda temel bilgi kaynağı, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nun (YDK) yıllık raporları ve bu raporlara kaynaklık eden ayrıntılı işletme çalışmalarıdır. Bunlara ilaveten ekonomi ile ilgili yayınlarda KİT konusunda veriler yer almaktadır. YDK'nın yıllık raporları tüm KİT'leri kapsıyor; bu yönüyle genel niteliktedir. YDK raporları, 1971 ve sonrası yıllar için belirli bir düzenleme içinde süreklilik kazanmış bulunuyor. Bu tarihten önceki yıllarla ilgili raporlar ya hiç bulunmuyor, ya da belirli bir düzenlemeye oturmuyor. Düzenli raporlarda, KİT'lerin tüm ekonomi içindeki yeri, iş bulma ve parasal durumları, işletme çalışmaları, iştirak ve yatırımları konularında sayısal veriler yer almaktadır. Raporlarda ek olarak KİT'lerin başlıca sorunlarına ve bunların çözüm önerilerine değiniliyor. KİT

konusunda önemli sayılabilecek bir bilgi kaynağı da Maliye Bakanlığı'nın 1975 ve sonrası için yayınladığı KİT yıllıklarıdır. Yıllıklarda sadece genel sayısal veriler değil, sektör ayırımı içinde kurumlarla ilgili ayrıntılı bilgiler de yer alıyor. Bakanlığın bu yayını, 1983 ve sonrasında Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından, ancak çok dar kapsamlı bir biçimde sürdürülmüştür. Sözü edilen iki ana veri kaynağına ek olarak, hükümetçe her yıl hazırlanan bütçe gerekçeleriyle yıllık programlarda ve kalkınma planlarında, KİT konusunda, özellikle KİT finansmanı ile ilgili veriler yer almaktadır (Kepenek, 1993: 13).

KİT'leri özelleştirilmesini savunan taraflar, KİT'lerin sağlıklı yapısından ve kaynakları israf etmesinden yakınmakta, çözüm olarak ise bu kuruluşların tasfiye edilmesi önermekteydiler (Ulagay, 1983: 17). Oysa 1950'lerden beri hükümetlerin KİT'lere yönelik müdahaleci ve popülist politikaları, KİT'lerin zarar etmesinde birinci derecede rol oynamıştır. Hükümetler, KİT'leri seçimleri kazanma aracı olarak kullanmış, KİT'lerin fayda maliyet analiziyle bağımsız hareket etmelerini engellemiş ve KİT'lerin ürettiği girdileri özel maliyetinin altında sektöre vererek sürekli zarar etmelerine yol açmışlardır (Şahin, 2014: 94; Yeldan, 2002: 60; Koç, 1972: 11-13).

Tablo 10.

KİT'lerin Kamu Yatırımlarındaki Payları

Yıllar	KİT'in Yatırımları	Toplam Kamu Yatırımları	KİT'lerin Kamu Yatırımlarındaki Payları
1963	1.591,40	4.754,1	33,5
1964	1.830,70	5.427,2	33,7
1965	2.115,0	6.079,8	34,8
1966	2.928,20	7.854,9	37,3
1967	3.057,00	9.003,7	34
1968	3.839,4	11.156,4	34,4
1969	4.809,5	12.763,3	37,7
1970	6.173,2	14.442,2	42,7
1971	6.975,0	16.202,5	43
1972	11.059,4	21.389,7	61,7

Kaynak: DPT Teşkilatı Müsteşarlığı, 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977: 49.

Türkiye'de sanayileşme ve kalkınmada etkili bir araç olarak görülen KİT'ler, Birinci ve İkinci Plan dönemlerinde de kalkınma için kendilerinden beklenen ekonomik öncülük rolünü yerine getirmeyi sürdürmüşlerdir. Verimlilik konusunda problemleri olmasına ve yeniden düzenlemeleri ihtiyaç duymasına rağmen, KİT'lerin özellikle istihdam, üretim, ileri teknoloji kullanma ve fiyat istikrarını dengeleme konularındaki olumlu katkıları yanında, giderek sanayi toplumu olması amaçlanan

Türkiye’de emeğe beceri kazandırma yolunda da faydalı hizmetleri olmaktadır. Birinci Plan döneminde kamu yatırımları toplamı yüzde 34,8’i, İkinci Plan deminde ise yüzde 43,3’ü Kamu İktisadi Teşebbüsleri aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Tablo 10’de görülebildiği gibi Birinci Plan deminde, 1966 yılındaki artış hariç, Kamu iktisadi Teşebbüsleri yatırımlarının kamu yatırımları içindeki payı hemen hemen değişmemiş düzeyde farklılıklar vardır. İkinci Plan döneminde bu pay devamlı artış göstererek 1968 de yüzde 34 den 1971 de yüzde 43 e çıkmıştır. 1972 Programında öngörülen pay ise yüzde 51,7’dir (DPT, 1973: 48).

3.2.2 Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi

KİT’lerin bilhassa ekonomik bunalımlar ve savaş döneminde özel amaçlarla kullanılmak üzere kurulup çoğaldığı, ekonominin düzlüğe çıktığı dönemlerde ise azaldığı gözlenmiştir. Örneğin dünya savaşları dönemlerinde ABD ve Kanada başta olmak üzere birçok gelişmiş ülke, çok sayıda büyük çapta KİT kurmuştur. Buna mukabil barış döneminde ekonomik ferahlığa geçilince bu KİT’lerin çoğunluğu özel sektöre devredilmiştir. Bununla birlikte, KİT’lerin kurulmasında piyasanın geliştirilmesi, temel hizmetlerin görülmesi, güvenlik gerekçeleri ve bölgesel nedenler başta olmak üzere ülkelere göre önem sırası değişen birçok ekonomik, siyasi ve sosyal neden vardır (Güler, 2006: 41).

Özelleştirme, ulusal üretim ve faktör mobilitesini direkt etkilemesi açısından, esaslı iki sonuç doğurmaktadır. İlki, KİT mülkiyetinin kamu sektöründen özel sektöre devri; ikincisi ise, finansal varlıkların özel sektörden kamu sektörüne transferidir. Buna göre, dar kapsamlı özelleştirme: kamu mülkiyetindeki varlıkların kısmen veya tamamen özel sektör iştiraklerine kiralanması ve/veya satılmasıdır. Özelleştirmenin geniş anlamına ise bu hususu;1980’lerden sonra hem ideolojik(hissi) hem de rasyonel açıdan tartışılan ve hararetli savunucuları ve karşı çıkanları olan bir mesele olarak değerlendirmek gerekir. Bu anlamada özelleştirmenin hükümetler tarafından sadece serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmaya yönelik bir araç olarak ele alınması, kamuoyunda ”hükümetin siyasi tercihi” şeklinde hatalı bir yaklaşım olarak algılanabilir. Çünkü İktidarın özelleştirme tercihinin, özelleştirmenin başarılı sonuçlar vermesi durumunda halk tarafından ”hükümetin başarısı”, başarısızlıkla sonuçlandığında ise faturasının tüm ülkeye çıkarılması riskinden dolayı

olumsuz olarak değerlendirilme ihtimali yüksektir (Kök, 1995: 90). Bu anlamda özelleştirmeleri liberal devlet felsefesinin bir gereği olarak ele almak daha doğru olur. Diğer bir deyişle özelleştirmeyi, devletin, ekonomik nitelikte olup özel kesim tarafından karşılanabilecek olan tüm mal ve hizmetlerin üretiminden çekilmesi olarak tanımlamak doğru olacaktır. Özelleştirmeyi, “kamu mülkiyetinin özel kişilere aktarılması, yani özel mülkiyet haline dönüştürülmesidir” şeklinde tanımlamak yanlış olmayacaktır (Çetinkaya ve Akkaş, 2016: 74).

Özelleştirmeyi dar ve geniş manada ele almak mümkündür. Dar anlamda özelleştirme; ” bir şirketin yeni bir şirkete dönüşmesi ve şirket hisselerinin en az yarısının özel sektöre satılması ve ya kamu mülkiyetindeki işletmelerin özel sektöre devredilmesi “ şeklinde tanımlanabilir. Geniş anlamda ise, ekonomi içindeki kamu payının en aza indirilmesi ve ya tamamen ortadan kaldırılması ve devletin piyasa üzerindeki etkinliğinin azaltılması şeklinde tanımlanabilir (Güler, 2006: 11; Güney 2003: 6).

Türkiye’de özelleştirmeye ilişkin ilk yasal düzenleme, 1984 yılındaki 2983 sayılı Kanun ile yapılmıştır. Bu Kanuna göre; ile gelir ortaklığı senedi, hisse senedi ve işletme hakkı devrinden oluşan özelleştirme yöntemleri tanımlanarak, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi ve Kamu Ortaklığı Fonu kurulmuştur. İkinci düzenleme ise 8.6.1984 tarih ve 233 sayılı KHK'nin 38'inci maddesi ile yapılmıştır. Buna göre maddede daha önce Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu'na verilen özelleştirme ile ilgili karar alma yetkisi, Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu'na verilmiş ve yürütme görevi Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi'nde bırakılmıştır. 1986 tarihindeki 3291 sayılı kanun ile getirilen yeni düzenlemeye göre ise; özelleştirme kapsamının ve kapsama alınma sürecinin tanımlanması ve Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu'na verilen görev ve yetkilerin yeniden Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kuruluna verilmesi kararlaştırılmıştır. 1987 yılında ise yapılan düzenlemeyle, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu ile Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu kaldırılarak bu Kurullara verilen görev ve yetkiler Yüksek Planlama Kurulu'na devredilmiştir. 1990 yılında ise Yüksek Planlama Kurulunun özelleştirmeye ilişkin görev ve yetkileri Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı'na verilmiştir. Fakat 1991 yılında özelleştirme ile ilgili karar alma yetkisi yeniden Yüksek Planlama Kurulu'na

devredilmiştir. 1991 yılı sonunda ise Kamu Ortaklığı Yüksek Kurulu oluşturulmuş ve özelleştirmeye ilişkin işlemler ile Kamu Ortaklığı Fonu hakkında karar alma yetkisi bu Kurula bırakılmıştır. 1994 Şubat krizi ve alınan 5 Nisan kararları sonrasında, 27 Kasım 1994 yılında yürürlüğe giren “Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” çıkarılmıştır. Bu Kanun ile getirilen yeni düzenlemeler çerçevesinde Özelleştirme Yüksek Kurulu, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ve Özelleştirme Fonu kurulmuştur.³ 23 Kasım 994 yılında çıkarılan “Özleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine” dair kanunun kabulünden sonra Başbakan Tansu Çiller mecliste yaptığı konuşmada ;” ...*Türkiye, coğrafi bölgesindeki son sosyalist devlet olmuştur. Devletin, bütün bankalarıyla, bütün üretim alanlarına girmesiyle, devletin egemenliğiyle, coğrafi bölgesindeki son sosyalist devletti... biz onu bugün yıktık.*” Demmiştir (Neziroğlu, vd. 2014: 293). 4046 sayılı 1994 yılında çıkarılan özelleştirme yasasıyla birlikte, mevzuattaki karışıklıkların olabildiğince giderilmesi ve 1997 yılından itibaren siyasete gelen istikrarla, özelleştirme çalışmaları da hız kazanmıştır. 1998 yılıyla başlayan çıkış bir senelik aradan sonra 2000 yılında doruk noktasına ulaşmıştır (Bulungiray, 2006: 63).

3.2.3. Özelleştirmenin Amaçları

Özelleştirmenin ekonomik amacı mikro düzeyde şirket verimliliğini sağlamak ve karlılığı arttırmaktır. Makro düzeydeki amacı ise serbest piyasa ekonomisini tüm yönleriyle işler hale getirmektir. Ayrıca sermayeyi tabana yaymak, kıt kaynakların optimal dağılımını sağlamak şeklindedir. Özelleştirme ile; kamu fiyatlandırması yerine piyasa fiyatlandırması yoluyla maliyetlerin aşağı çekilmesi, böylece fiyatlar genel düzeyinin düşürülmesi ve ekonomide dengeli bir büyümenin sağlanması amaçlanmaktadır. Özelleştirmenin temel gerekçesi kaynakların etkin kullanımında özel sektörün kamu kesimine göre daha rasyonel davrandığı iddiası yatmaktadır. Özelleştirme konusundaki temel tartışma bu iddiadır. Özelleştirme ile verimlilik ve karlılıkta artış sağlanacağı savı, kamu yatırım tercihinin verimsiz sonuçlar doğuracağı şeklindeki bir ön kabule dayanmaktadır. Özel sektörün gerçekleştireceği yatırımların verimlilik ve karlılık konusunda ekonomiye daha çok katkı sağlayacağı

³ <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/6/2020/06/yasalcerceve1.pdf>

düşünülmektedir. Ancak bu iddialar rağmen, özelleştirme uygulamalarının, Türkiye dâhil çeşitli ülkelerde, karlılık-verimlilik hususunda iddia edildiği gibi başarılı bir sonuç yaratmadığı görülmüştür. Bilhassa Türkiye'deki özelleştirmelerin istihdam üzerinde negatif bir etki yarattığı görülmüştür (Çetinkaya ve Akkaş, 2016: 89). Özelleştirme konusunda yapılan araştırmalar, özelleştirme ile etkinliğin sağlanabilmesinin, özelleşen sektördeki piyasa şartlarına ve özelleşen teşebbüsün davranışlarına bağlı olduğunu, çeşitli düzenleme ve sübvansiyonlarla rekabet açısından farklılık yaratılamazsa, kamu ile özel sektör arasındaki etkinlik farkının önemsiz denilecek düzeyde kalacağını göstermiştir. Diğer taraftan bazı araştırmacılar da, kamu ve özel sektörün amaç farklılıkları nedeniyle, böyle bir karşılaştırmanın anlamsız olduğunu ileri sürmektedirler. Bu iddiaya göre, özel sektörün tek amacı kar olmakla birlikte, kamu sektörünün ise, sadece kar amacıyla iktisadi birimler kurmadığı, amaç fonksiyonunun kar ve toplumsal-sosyal fayda bileşenlerinden oluştuğu söylenmektedir (Üzümcü, 2007: 97). Hükümetin; devlete gelir sağlamak, ekonomideki payını en aza indirmek, kaynakların etkin dağılımını sağlamak, düzenleyici, yönlendirici ve denetleyici işlevini sürdürerek asli görevleri olan adalet ve güvenlik hizmetleri ile sağlık ve eğitim hizmetlerini, çağdaş normlara uygun şekilde yerine getirmek, adil vergi düzenlemeleri yapmak, KİT'lerin borç yükünden kurtulmasını sağlamak gibi amaçları vardır (Güngör, 2012: 103).

3.2.4. Özelleştirme Yöntemleri

Özelleştirme yönteminde şirketlerin niteliğine göre geçici, kısmen veya tamamen özelleştirme yöntemi kullanılmaktadır. Türkiye'de uygulanan program, daha ziyade tamamen özelleştirme, halka arz, gecikmeli halka arz veya blok satış yöntemi idi (Kök, 1995: 180-183; Güler, 2006: 22).

Özelleştirmelerin bir plan dâhilinde gerçekleştirilmesi amacıyla, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı tarafından ilk ciddi master planının hazırlanması için 1985 yılı sonunda Morgan Bank'a ihale verilmiş, banka tarafından hazırlanan rapor Mayıs 1986'da Özal hükümetine sunulmuştur (Üzümcü, 2007: 136). Bu master planı, KİT'lerin çalışanlara satılması, KİT'lerin hisse senedi yoluyla satılması, KİT'lerin tüm mülkiyetiyle özel sektöre devredilmesi ve KİT'lerin yabancılara satılması seçeneklerini sunmaktaydı. Bu çerçevede Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu

İdaresi ile Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu, ilk etapta satılacak KİT'leri belirlemiş ve TELETAŞ hisselerinin ilk kısmı Mart 1988'de satılmıştır. Bu satıştan ve satış sonrası denetimden yine Morgan Bank uzmanları sorumlu olmuştur (Yiğit, 1988: 258). Bu planda yer alan ve 1986 Haziran ayında yayınlanan üst yönetimin raporunda, dönemin hükümeti tarafından önerilen 32 KİT ve 72 iş birimi özelleştirmeler için bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırma öncelik derecelerine göre 3 sınıfa ayrılmış olup öncelik dereceleri de kendi içerisinde gruplara ayrılmıştır. Birinci derece öncelikte; tamamı satılabilecekler, çoğunluk payı satılabilecek KİT'ler ve büyük kısmı satılabilecek KİT'ler olarak ayrılmıştır. İkinci derece öncelikte; Bazı Bölümleri Satılabilecek Geri Kalan Bölümleri Rehabilitasyona Tabi Tutulacak KİT'ler, Tedricen Özelleştirilerek KİT'ler, Özelleştirilmesi Muhtemel KİT'ler ve Devlet Desteği İle Özelleştirilebilecek KİT'ler olarak ayrılmış olup Türkiye Demir Çelik İşletmeleri bu bölümde yer almıştır. Üçüncü derece öncelikte ise kamu hizmeti yapan KİT'ler olarak belirlenmiştir.(Kavukçu, 1994: 47-48).

Morgan Bank'ın özelleştirme ana planındaki sınıflandırmadan farklı olarak, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nun 1990 yılında hazırladığı raporunda, özelleştirme kapsamına alınan kuruluşlar dört kategoride sınıflandırılmıştır. Birinci kategoride sermayesinin tamamı veya tamamına yakını kamuya ait olan 9 KİT, ikinci kategoride aynı sermaye yapısında olan ve bazı KİT'lere ait olan 29 Bağlı Ortaklık, üçüncü kategoride kamunun çeşitli sermaye oranında katıldığı ve sayıları 78'e varan iştirakler ve son kategori ise sermayesinin tamamı kamuya ait olan yaklaşık 28 işletme ve tesis tanımlamıştır (Kavukçu, 1994: 47-48).

3.3. Demir Çelik Sektöründe Özelleştirmeler

3.3.1. Kardemir'in Özelleştirilme Süreci

Karabük Demir Çelik Fabrikalarının statüsü ve yapılan değişiklikler, kuruluşundan beri aşağıda Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11.
Kardemir Statü Değişiklikleri

Geçerlilik Tarihi	Statüsü
03.04.1937	Demir Çelik Sanayi'nin Kurulması
03.04.1937-13.05.1955	Sümerbank'a bağlı Müessese Müdürlüğü
13.05.1955-21.01.1976	Türkiye Demir ve Çelik İşl. Genel Müd. KARABÜK
21.01.1976-07.03.1994	T.D.Ç. işletmeleri Genel Müdürlüğü Karabük Demir Çelik Fabrikaları Müessese Müdürlüğü
07.03.1994-30.03.1995	Karabük Demir ve Çelik işl. A.Ş. Genel Müdürlüğü
30.03.1995	KARDEMİR Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Kaynak: Kardemir Yıllık Faaliyet Raporu, 2006: 5.

Elli yılı aşkın süre boyunca, Türk ulusal endüstrisinin lokomotifi olan Karabük Demir Çelik İşletmeleri için 5 Nisan 1994'deki Ekonomik Tedbirler Programı kapsamında, özelleştirilme kararı alınmıştır. Bu amaçla işletme 13 Ocak 1995 tarihinde Karabük Demir Çelik Fabrikaları A.Ş.'ye dönüştürülmüştür. Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 29 Mart 1995 tarihinde aldığı kararla Karabük Demir Çelik Fabrikaları A.Ş.'nin, 17 Şubat 1995 tarihinde kuruluşu tamamlanan Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye devri öngörülmüştür. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ile Kardemir A.Ş. Müteşebbis Heyeti tarafından imzalanan mutabakata göre 7-14 Temmuz 1995 tarihlerinde yapılan hisse satışı sonucu, kurumun sermaye tabanı 408.000 milyon TL'ye çıkarılmıştır. Bunun sonucu olarak devralınan Karabük Demir Çelik Fabrikaları A.Ş.'nin sermayesi Kardemir A.Ş.'ye devredilerek, çıkarılmış sermayesi 8.733.927 milyon TL'ye yükseltilmiştir. 1995 yılında ve sonrasında yapılan bedelli ve bedelsiz sermaye artırımları sonucu kurumun çıkarılmış sermayesi 40 Trilyon TL, kayıtlı sermaye tavanı ise 100 Trilyon TL'ye çıkarılmıştır. Kardemir A.Ş.'nin hisse senetleri 1 Haziran 1998 tarihinde, İMKB'da A, B ve D grubu hisse senetleri şeklinde işlem görmeye başlamıştır. Özelleştirme sonrasında, Çelikhane Konverter Sistemi, Kontinü Kütük ve Blum Tesisi, Yüksek Fırın Modernizasyonu ve Cevher Vinci Yapımı, Kireç Fabrikası, Oksijen Fabrikası ve Cüruf Değerlendirme Tesisi yatırımları gerçekleştirilmiş ve teknolojik yenilik sonucu üretim kapasitesi 700.000 Ton/Yıl'dan 1.000.000 Ton/Yıl'a yükseltilmiştir (Kardemir Yıllık Faaliyet Raporu, 2001: 2).

Şirketin kayıtlı sermaye tavanı 2022 itibariyle 3.000.000.000,- (üç milyar) TL'dir. Her biri 1(bir) kuruş itibari değerinde hamiline yazılı 300.000.000.000 (üç yüz milyar) paya bölünmüştür. Çıkarılmış sermayesinin tamamı muvazaadan arı şekilde nakden ödenmiş, 1.140.000.000 (bir milyar yüz kırk milyon) TL olup, her biri 1(bir) Kr itibari değerinde 114.000.000.000 (yüz on dört milyar) paya bölünmüştür. Şirketin sermayesi A, B ve D şeklinde üç gruba ayrılmıştır. Gruplara ait hisse oranı ve hisse tutarları Tablo 12'deki gibidir.

Tablo 12.
Gruplara Ait Hisse Oran Ve Hisse Tutarları

Gruplar	Hisse oranı(%)	Hisse Tutarı(TL)
A	21,08	240.303.646,13
B	10,48	119.470.352,23
D	68,44	780.226.001,64
Toplam	100,00	1.140.000.000,00

Kaynak: KAP (2022a)

Kardemir'e bağlı ortaklıklar ve finansal yapıları 2022 itibariyle Tablo 13'deki gibidir.

Tablo 13.

Kardemir'e Bağlı Ortaklıklar, Finansal Duran Varlıklar ve Finansal Yatırımlar

Ticaret Unvanı	Şirketin Faaliyet Konusu	Ödenmiş (Çıkarılmış) Sermayesi	Şirketin Sermayesindeki Payı	Şirketin Sermayesindeki Payı(%)	Şirket ile Olan İlişkinin Niteliği
Enbatı Elektrik Üretim Sanayi ve Ticaret A.Ş.	Elektrik Üretimi	200.000.000	200.000.000	100	BAĞLI ORT.
Karçel Kardemir Çelik Yapı İmalat San. Ve Tic. A.Ş.	Çelik Konstrüksiyon İmalatı ve Montajı	152.620.533	152.618.683	99,99	BAĞLI ORT.
Kardökmak Kardemir Döküm Makina San. Ve Tic. A.Ş.	Döküm ve Talaşlı İmalat	150.000.000	149.999.950	99,99	BAĞLI ORT.
Kardemir Sigorta Aracılık Hizm. Ltd.Şti.	Sigorta İşlemleri	70.000	66.500	95	BAĞLI ORT.
Karçimsa Çimento San. Ve Tic. A.Ş.	Çimento ve Hazır Beton İşi	1.400.000	685.997	48,99	İŞTİRAK
Voestelipine Kardemir Demiryolu Sistemleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.	Her Çeşit Demiryolu Makası Üretimi Montajı	17.595.000	4.408.525	25,06	İŞTİRAK
Karabük Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesi Yönetici A.Ş.	Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri	5.000.000	1.000.000	20	İŞTİRAK
Erdemir Madencilik San. Ve Tic. A.Ş.	Pelet ve Cevher Üretimi	120.000.000	12.000.000	10	İŞTİRAK
Enerji Piyasaları İşletme A.Ş.	Enerji piyasası faaliyeti	61.572.770	412.408	0,67	İŞTİRAK

Kaynak: KAP (2022a)

3.3.2. Erdemir'in Özelleştirilme Süreci

Şirketin kendi web sayfasında gösterildiği üzere, halka arz tarihi 13.01.1986'dır. Halka arz yöntemiyle özelleştirmede ilk örnek olan ERDEMİR 9-10 Nisan 1990 yılında şirketteki kamu paylarının halka arzı yöntemiyle borsadaki işlem gören payını artırmıştır (Atasoy, 1993: 265). 26.01.1995 tarihinde, Bilecik milletvekili Mehmet Seven'in, "ERDEMİR'in hisselerinin blok halinde bir kişiye satılarak rant sağlandığı iddiasına ilişkin enerji ve tabii kaynaklar bakanı Ali Şevki Erek yazılı olarak şu cevabı vermiştir;

"özelleştirme idaresi başkanlığı tarafından 1990 yılından bugüne kadar 50.400.000 adet hisse senedi İMKB'de halka arz edilmiştir. Bu satışlarda

blok satış söz konusu değildir. ERDEMİR tarafından ise üçüncü şahıslara hisse satışı yapılmamaktadır. Sermaye artırımlarında, ortaklar tarafından kullanılmayan rüçhan hakkı karşılığı hisse senetleri, İMKB’de oluşan fiyat üzerinden halka arz edilmektedir. Bu şekilde yapılan halka arzlar; 1991 yılında 20 milyon TL nominal değerli 20 bin adet hisseden, temmuz 1993’te 6,2 milyar TL nominal değerli 6,2 milyon adet hisseden ibarettir.”(TBMM Tutanakları 26.01.1995).

Şirket Sermaye Piyasası Kanunu hükümlerine göre kayıtlı sermaye sistemini kabul etmiş ve Sermaye Piyasası Kurulu’nun 15 Ağustos 1983 tarihindeki izni ile bu sisteme geçmiştir. Şirketin kayıtlı bulunan sermaye tavanı 2022 yılı itibariyle 7.000.000.000,00 TL (yedi milyar TL)’dir. Yönetim Kurulu gerekli gördüğü durumda esas sözleşmede öngörülen şartlara uyarak 2022-2026 yılları arasında kayıtlı sermaye miktarına kadar her biri 1 Kr (bir Kuruş) itibari değerinde ve tümü hamiline yazılı olan paylar ihraç ederek sermaye artırımını yapabilir. Şirketin tamamı ödenmiş 3.500.000.000,00 TL (üç milyar beş yüz milyon Türk Lirası) çıkarılmış sermayesi bulunmaktadır. Bu sermaye her biri 1 Kr (bir Kuruş) itibari değerde 350.000.000.000 (üç yüz elli milyar) adet paydan teşekkül etmektedir. Bu sermaye, A ve B grubu paylara bölünmüştür. Bundan 1 Kr (bir Kuruş) tutarında sermayeyi karşılayan 1 (bir) adet nama yazılı pay A Grubu, 3.499.999.999,99 TL (üç milyar dört yüz doksan dokuz milyon dokuz yüz doksan dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz Türk Lirası doksan dokuz Kuruş) sermayeyi karşılayan 349.999.999.999 (Üç yüz kırk dokuz milyar dokuz yüz doksan dokuz milyon dokuz yüz doksan dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz) adet pay ise B grubudur (KAP (2022b)).

ERDEMİR’in kamunun elinde bulunan hisseleri 27 Şubat 2006’daki devir sözleşmesiyle, tamamı OYAK’a ait olan ATAER Holding’e devredilmiştir. ATAER Holding ERDEMİR’in %49,29 oranındaki hisselerini elinde bulundurmaktadır. ERDEMİR’in sermayesinde doğrudan %5’i veya daha fazla paya ve oy hakkına sahip gerçek ve tüzel kişilerin Mevcut hisse dağılımı aşağıda bulunan Tablo 14’deki gibidir:

Tablo 14.
Erdemir Ortaklık Yapısı

Ortağın Adı-Soyadı/Ticaret Unvanı	Sermayedeki Payı(TL)	Sermayedeki Payı(%)	Oy Hakkı Oranı(%)
Ataer Holding A.Ş.	1.724.982.453,63	49,29	49,29
Expert Placement Services Limited	245.349.997	7,01	7,01
Arcelor Investment Services S.A.	177.449.973,32	5,07	5,07
Diğer	1.352.217.576,05	38,63	38,63
Toplam	3.500.000.000	100	100

Kaynak: KAP (2022b)

Türkiye'nin ilk ve en büyük entegre yassı çelik üreticisi ERDEMİR, bugün yaklaşık olarak 4 milyon ton seviyesinde ham çelik ve 5 milyon ton/yıl üzerinde nihai mamul kapasitesine ulaşmıştır. Kalitesi uluslararası standartlarda olan levha, sıcak ve soğuk haddelenmiş sac ile kalay, krom ve çinko kaplamalı sac üretmektedir. ERDEMİR, ülke sanayisine öncülük ederek ürettiği ürünler ile savunma sanayi, inşaat, boru, otomotiv, gemi yapımı, dayanıklı ev aletleri, tarım aletleri, basınçlı kap, gıda ve ambalaj malzemeleri, büro malzemeleri gibi sektörlerle temel girdi sağlamaktadır.

İskenderun Demir ve Çelik tesisleri 01 Şubat 2002 tarihinde Erdemir Grubu'na katılmıştır. İskenderun Demir ve Çelik tesislerinde 1975'te uzun çelik üretmek üzere faaliyete giren tesiste, Cumhuriyet tarihimizin en büyük özel sektör sanayi yatırımı olan modernizasyon ve dönüşüm yatırımları yürütülmüş ve 2008'de yassı mamul üretimine başlanmıştır. İskenderun Demir ve Çelik Tesislerinde kütük ve kangal üretimi de sürdürülmektedir (Erdemir Yıllık Faaliyet Raporu, 2010: 13-14)

2022 yılı itibarıyla Erdemir'in ortaklıkları, ortaklıkların finansal durumları ve şirket ile olan ilişki niteliği Tablo 15'da belirtilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere ERDEMİR, İSDEMİR'in hemen hemen tamamını bünyesine almıştır.

Tablo 15.

ERDEMİR'e Bağlı Ortaklıklar, Finansal Duran Varlıklar İle Finansal Yatırımlara İlişkin Bilgiler

Ticaret Unvanı	Şirketin Faaliyet Konusu	Ödenmiş/Çıkarılmış Sermayesi	Şirketin Sermayedeki Payı	Şirketin Sermayedeki Payı(%)	Şirket ile Olan İlişkinin Niteliği
İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.	Entegre Demir Çelik Üretimi	2.900.000.000	2.751.325.633,16	94,87	Tam Konsolidasyon
Erdemir Madencilik San. ve Tic. A.Ş.	Demir Cevheri, Pelet Üretimi	120.000.000	108.000.000	90	Tam Konsolidasyon
Erdemir Çelik Servis Merkezi San. ve Tic. A.Ş.	Çelik Servis Merkezi	39.952.781	39.952.781	100	Tam Konsolidasyon
Erdemir Müh. Yön. ve Dan. Hiz. A.Ş.	Yönetim ve Danışmanlık	7.500.000	7.500.000	100	Tam Konsolidasyon
Erdemir Romania SRL	Silisli Çelik Üretimi	81.501.550	81.501.550	100	Tam Konsolidasyon
Erdemir Asia Pacific Private Limited	Ticari Faaliyet	250.000	250.000	100	Tam Konsolidasyon
Erdemir Enerji Üretim A.Ş.	Enerji Üretimi	8.000.000	8.000.000	100	Tam Konsolidasyon
İsdemir Linde Gaz Ortaklığı A.Ş.	Endüstriyel Gaz Üretim ve Satışı	140.000.000	66.411.308,39	47,44	Müşterek Yönetime Tabi Ortaklık
Kümaş Manyezit Sanayi A.Ş.	Endüstriyel Ürünler	1.000.000.000	1.000.000.000	100	Tam Konsolidasyon

Kaynak: KAP (2022b)

3.3.3. İSDEMİR'in Özelleştirme Süreci

Başbakanlık Özelleştirme İdaresi tarafından 02.03.1998 tarihinde, kamunun İSDEMİR'de sahip olduğu %100 oranındaki hissesi blok satış ve varlık satış yöntemi ile özelleştirilmek üzere programa alınmıştır. Buna rağmen İSDEMİR'in özelleştirilmesi 18.08.2000 tarihine kadar ertelenmiştir. Bu ertelemeye kurum bünyesinde çalışan 11 binden fazla işçinin neden olduğu açıklanmıştır. Çünkü ihaleye giren şirketler binlerce işçinin kamu tarafından işten çıkarılarak, işletmenin rantabil hale getirilmesini talep etmekteydiler. Neticede 22.08.2000 tarihinde yapılan ihaleye verilen teklif yalnız ERDEMİR'den geldi. İşletmeye yapılması teklif edilen

700 milyon dolarlık yatırım pazarlığından sonra, İSDEMİR'in 300 milyon doları bulan borcunun Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından üstlenilmesine ve 2 yıl ödemesiz 50 milyon dolarlık satış bedelinin ise 4 eşit taksit şeklinde ödenmesine 26.02.2001 tarihinde karar verildi. Ayrıca işletme ERDEMİR'e devredildikten sonra hisselerinin % 10'unun çalışanlar tarafından kurulan vakfa bedelsiz olarak devredilmesine, ERDEMİR tarafından 750 milyon dolarlık yatırımla tesisin yassı mamul üretir hale getirilmesine, ayrıca 11 bini aşkın çalışandan 6 bin çalışan için 5 yıllık istihdam garantisinin verilmesine karar verilerek, işletme ERDEMİR'e 2002 yılı başında devredilmiş oldu (TMMOB, 2005).

İsdemir'in hisseleri tamamen Özelleştirme İdaresi Başkanlığı eliyle 31 Ocak 2002 tarihli Hisse Devir Sözleşmesiyle, İsdemir'de yassı çelik üretimi için yeni yatırımların yapılması ve hisselerinin %10 kadarının da İsdemir Çalışanları Yardımlaşma Vakfı'na devredilmesi şartı ile ERDEMİR'e devredilmiştir. ERDEMİR hisse senetlerinin % 46,2'si (Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın sahip olduğu hisselerin tamamı), Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 01 Aralık 2005'deki kararıyla, 27 Şubat 2006'da hisselerinin tamamı OYAK'a ait olan ATAER Holding'e devredilmiştir. Söz konusu devirle İSDEMİR, OYAK çatısı altında faaliyet göstermeye başlamıştır (İsdemir Faaliyet Raporu 2011: 3). İsdemir'de yapılan yatırımlarla yassı çelik üretiminin başlangıç aşaması olan slab üretimi 2 Kasım 2006'da başlamıştır. Aynı yıl 2 bin 120 ton sıvı ham demir, 2 bin 50 ton sıvı çelik, 2 bin 19 ton ham çelik üretilmiştir. Türkiye bu dönemde dünya çelik üretiminde 11. sırada yer alıyordu. Fabrikanın üretim kapasitesinin artırılması sonucu zamanla yeni tesisler inşa edildi ve 4. yüksek fırın 19 Ağustos 2011'de, 4. kok fabrikası ise 23 Haziran 2012'de faaliyete geçti. Böylece 2015'te İsdemir'deki sıvı çelik üretimi 5 milyon ton seviyesine ulaştı (Polatoğlu, 2018: 645). 2022 yılı itibariyle İSDEMİR hisselerinin % 94.87'si ERDEMİR'e, % 5.13'ü ise halka arz edilerek diğer şahıslar elinde bulunmaktadır.

2022 itibariyle İSDEMİR'in ödenmiş sermayesi 2 milyar 900 milyon TL olup ortaklık yapısı aşağıda bulunan Tablo 16'deki gibidir;

Tablo 16.
İsdemir Ortaklık Yapısı

Ortaklar	Hisse Tutarı (bin TL)	%
Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	2.751.326	94,87
Halka Açık Kısım	148.674	5,13
Genel Toplam	2.900.000	100,00

Kaynak: KAP (2022c)

Şirketin doğrudan ve dolaylı iştirakleri ise aşağıda Tablo 17'deki gibidir;

Tablo 17.
İsdemir İştirakleri

Şirket İsmi	Faaliyet Alanı	2021 Ortaklık Oranı (%)
Teknopark Hatay A.Ş.	Ar-Ge Merkezi	5
İsdemir Linde Gaz Ortaklığı A.Ş.	Endüstriyel Gaz Üretim ve Satışı	50

Kaynak: KAP, 2022c

İSDEMİR'in, özelleştirilmesinden sonraki performansı üretim miktarı ve ürün çeşitliliği aşağıda dördüncü bölümde ele alınacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMİR VE ÇELİK SEKTÖRÜNDE TÜRKİYE VE DÜNYANIN GENEL DURUMU

Bu bölümde dünyanın ve Türkiye'nin son yıllardaki demir ve çelik üretimi, tüketimi ve demir çelik sektöründe başlıca üretici ülkeler ve Türkiye'nin durumu karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

4.1. Demir Çelik Sektöründe Dünyanın Genel Durumu

Demir tüm metaller içinde en çok kullanılan metal olup dünyadaki üretilen metallerin % 95'ini oluşturur. Demir cevherinin tüketildiği 2 ana üretim dalı; yüksek fırın pik demir üretimi ve direkt redüksiyon tesisleridir. Çelik en çok bilinen demir alaşımı olup, demirin diğer kullanım şekilleri ise şöyledir: pik demir, dökme demir, karbon çeliği, dövülebilir dökme demir, alaşımlı çelik ve bilgisayarlarda manyetik depolama ürünlerin yapımında kullanılan demir oksittir (Tuncel vd. 2017: 6).

Tablo 18.
Dünya Demir Cevheri Üretimi ve Rezervi (milyon ton)

	Cevher Üretimi		Rezerv	
	2020	2021	Ham Cevher	Demir İçeriği
ABD	38.100	46.000	3.000	1.000
Avusturalya	912.000	900.000	51.000	25.000
Brezilya	388.000	380.000	34.000	15.000
Kanada	60.100	68.000	6.000	2.300
Şili	15.600	19.000	-	-
Çin	360.000	360.000	20.000	6.900
Hindistan	204.000	240.000	5.5000	3.400
İran	49.500	50.000	2.700	1.500
Kazakistan	62.900	64.000	2.500	900
Meksika	14.900	17.000	-	-
Peru	13.300	16.000	2.600	1.500
Rusya	100.000	100.000	25.000	14.000
Güney Afrika	55.600	61.000	1.000	670
İsveç	35.800	40.000	1.300	600
Türkiye	15.400	16.000	130	38
Ukrayna	78.800	81.000	6.500	2.300
Diğer Ülkeler	69.500	90.000	18.000	9.500
Toplam	2.470.000	2.600.000	180.000	85.000

Kaynak: MCS, 2022: 85

Yukarıdaki Tablo 18’de görüldüğü üzere Türkiye gerek maden rezervi bakımından gerekse rezervin içerdiği demir oranı bakımından oldukça fakir bir konumdadır.

Dünya demir çelik sanayii düzenli bir şekilde büyüyüp gelişmektedir. Tüm dünyada 1894 yılında, Türkiye’nin günümüz üretiminden bile daha az bir tutar olan, 22 milyon ton ham çelik üretilirken, bu miktar 2001 yılında 851 milyon tona, günümüzde ise 2 milyar tona yaklaşmıştır. 2007 yılında 1 milyar 347 milyon ton seviyesinde olan dünya ham çelik üretimi, 2008 yılının ikinci yarısında ortaya çıkan dünya çapındaki finansal krizin de etkisiyle, üretimde yüzde 1,3 oranında düşüşle, 1 milyar 329 milyon tona, 2009 yılında ise, yüzde 7,3 oranında düşüşle, 1 milyar 232 milyon ton seviyesine gerilemiştir (Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2014: 5).

2017 yılında çelik endüstrisi 500 milyar dolar katma değer ve küresel tedarik zinciriyle ilave 1,2 trilyon dolar hacim ortaya çıkarmıştır (Eken, 2021: 18).

Tablo 19.
Dünya Ham Çelik Üretimi(Milyon Ton)

Yıllar	Üretim Miktarı	Yıllar	Üretim Miktarı
2001	851	2011	1.529
2002	904	2012	1.548
2003	970	2013	1.650
2004	1.061	2014	1.671
2005	1.147	2015	1.615
2006	1.249	2016	1.629
2007	1.347	2017	1.730
2008	1.341	2018	1.809
2009	1.236	2019	1.874
2010	1.430	2020	1.878

Kaynak: Onuncu Kalkınma Planı, 2014: 5; TOBB 2020: 39; A&T Bank, 2020: 5.

Dünya ham çelik üretimi bölgeler itibariyle değerlendirildiğinde, özellikle Çin'deki üretim artışının etkisiyle üretimde en yüksek paya sahip bölgenin Asya olduğu görülmektedir (On Birinci Kalkınma Planı, 2018: 9-10). Çin 2000 yılına göre üretimini 7,5 kat arttırarak 2020 yılına gelindiğinde dünya çelik üretimindeki payını %57'ye yükseltmiştir. Yani dünyada üretilen çelik miktarının yarısından fazlasını Çin üretmektedir.

Tablo 20.
Bölgeler İtibariyle Dünya Ham Çelik Üretimi (Milyon Ton)

Bölgeler	2017	2018	2019	2020	2020 (% pay)
AB	168,5	168,1	157,3	139,2	7,4
Diğer Avrupa	42,3	42,4	37,3	38,8	2,1
BDT	100,9	101,3	100,2	100	5,3
Kuzey Amerika	116	120	119,7	101	5,4
Güney Amerika	43,3	44,9	41,7	38,2	2
Afrika	15	14,5	14	12,6	0,7
Orta Doğu	34	38	39,7	40,7	2,2
Asya	1.203	1.271	1.330	1.364	72,6
Okyanusya	6	6,3	6,2	6,1	0,3
Dünya	1.730	1.809	1.874	1.878	100

Kaynak: TOBB 2020: 40.

Tablo 20’de görüldüğü üzere Asya’dan sonra %7,4 ile Avrupa Birliği ikinci sırayı takip etmektedir. En az üretim ise %0,3 ile Okyanusya’dır.

Tablo 21.
Dünya Ham Çelik Üretiminde İlk 10 Ülke (Milyon Ton)

1967		2000		2016	
Ülkeler	Miktar	Ülkeler	Miktar	Ülkeler	Miktar
ABD	115,4	Çin	128.5	Çin	808.4
Sovyetler Birliği	102,2	Japonya	106.4	Japonya	104.8
Japonya	62,2	ABD	101.8	Hindistan	95.6
Almanya	36,7	Rusya	59.1	ABD	78.5
İngiltere	24,3	Almanya	46.4	Rusya	70.8
Fransa	19,7	Güney Kore	43.1	Güney Kore	68.6
İtalya	15,9	Ukrayna	31.8	Almanya	42.1
Polonya	10,5	Brezilya	27.9	Türkiye	33.2
Çin	10,3	Hindistan	26.9	Brezilya	31.3
Çekoslovakya	10,0	İtalya	26.8	Ukrayna	24.2
Toplam	407,1		598.7		1357.4

Kaynak: Bason, 2015:2

Tablo 21 ve 21a baktığımızda 1967’de Türkiye ham demir çelik üretiminde ilk 10 ülke arasında bulunmazken günümüzde 10 ülke arasında 7. sırada yer almakta olup, geçmişte ciddi bir üretim yapan İngiltere, Fransa, İtalya, Polonya ve Çekoslovakya ise ilk 10 ülke arasındaki yerini koruyamamıştır. Bu ülkelerin yerine Türkiye ile beraber Hindistan, G. Kore, Brezilya ve İran yer almıştır. Türkiye’de, 2019 yılı itibariyle ham çelik üretimi 33,7 milyon ton, 2020 yılında ise 35,8 milyon ton olarak gerçekleşmiştir (STB, 2021: 14).

Tablo 21a.
Dünya Ham Çelik Üretiminde İlk 10 Ülke (Milyon Ton)

Ülkeler	Çin	Hindistan	Japonya	Rusya	ABD	G. Kore	Türkiye	Almanya	Brezilya	İran
2019										
Üretim	1001,3	111,3	99,3	71,5	87,8	71,4	33,7	39,6	32,6	25,6
2020										
Üretim	1052,9	99,6	83,2	73,4	72,7	67,1	35,8	35,7	30,9	29

Kaynak: Nazilli Ticaret Odası, 2021,

Asya kıtası 2020 yılında önceki yıla göre % 1,6 artışla 1.351,7 milyon ton ham çelik üretmiştir. Bunun en önemli aktörü Çin'dir. Çin 2020'de 2019'a göre ham çelik üretimini %5,2 artarak 1.052,9 milyon tona çıkarmıştır. Çin'in dünya ham çelik üretimindeki payı 2020'de % 53,3'den % 57,6'ya çıkmıştır. 2020'de diğer Asya ülkelerinden olan Hindistan'ın ham çelik üretimi ise %10,6 azalışla 99,6 milyon ton olmuştur. Ayrıca, Japonya 2020'de 2019'a göre %16,2 azalışla 83,2 milyon ton, G. Kore ise 2020'de 2019'a kıyasla %6 azalışla 67,1 milyon ton ham çelik üretmiştir.

Tablo 22.
Dünya çelik üretimine ilk 20 firma 2020

Sıra No	Şirket Adı	Kuruluş Yılı	Ülke	Üretim (milyon ton, 2019)
1	Arcelor Mittal	2006	Lüksemburg- Hindistan	93,31
2	China Baowu Group	2016	Çin	95,47
3	Nippon Steel and Sumitomo Metal Corporation	1950	Japonya	51,68
4	HBIS Group	2008	Çin	46,56
5	POSCO	1968	G. Kore	43,12
6	Shagang Group	1975	Çin	41,10
7	Ansteel Group	1948	Çin	39,20
8	Jianlong Group	1999	Çin	31,19
9	Tata Steel Group	1907	Hindistan	30,15
10	Shougang Group	1919	Çin	29,34
11	Shandong Steel Group	2015	Çin	27,58
12	JFE Steel Corporation	1950	Japonya	27,35
13	Valin Group	1997	Çin	24,31
14	Nucor Corporation	1905	ABD	23,09
15	HYUNDAI Steel Company	1953	G. Kore	21,88
16	IMIDRO-İran Madenleri ve Madencilik Endüstrisi	2001	İran	19,76
17	JSW Steel Limited	1982	Hindistan	16,83
18	SAIL	1974	Hindistan	15,93
19	Benxi Steel	1971	Çin	16,18
20	Fangda Steel		Çin	15,66
...	...	...	...	...
46	Erdemir Grup	1960	Türkiye	8,61

Kaynak: Nazilli Ticaret odası, 2021

Ülkelerden ayrı olarak dünyaca büyük ölçekli çelik üretimi gerçekleştiren ilk 20 şirketin kuruluş yılları, ait olduğu ülkeler ve üretim miktarları Tablo 22’de gösterilmiştir. Türkiye’deki firmalardan 1960’ta kurulan Erdemir dünya sıralamasında 46’ncı sırada yer alabilmiştir. Şirketlerin geneline bakıldığında bu şirketlerin yarısının Çin’e ait şirketler olduğu görülmektedir. Bu listede en çok şirketi bulunan bir diğer ülke ise dört adet firması ile Hindistan’dır.

4.1.1. Dünya Demir ve Çelik Ticareti

2000’den 2020’ye kadar üretilen demir ve çelik miktarının ne kadarının ihrac edildiği, Tablo 23’de gösterilmiştir. Görüldüğü üzere ortalama olarak üretimin %33’ü ihracata konu olmuştur. Ancak üretimdeki ihracat oranı başlarda daha yüksek iken son yıllarda daha az oranda ihracata konu olmuş olup bunun nedenleri arasında Covid-19 salgınının etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 23.

2000'den 2020'ye Kadar ki Dünya Çelik Ticareti(milyon ton):

Yıllar	İhracat	Üretim	İhracat Oranı(%)
2000	307,5	783,6	39,2%
2001	300,5	785,9	38,2%
2002	318	837,1	38,0%
2003	333,6	899,1	37,1%
2004	368,3	985,6	37,4%
2005	373,3	1.065,50	35,0%
2006	418,5	1.161,30	36,0%
2007	446,8	1.255,40	35,6%
2008	438,5	1.250,40	35,1%
2009	330,1	1.155,90	28,6%
2010	392,7	1.337,60	29,4%
2011	418,7	1.435,40	29,2%
2012	416	1.458,20	28,5%
2013	412,6	1.542,40	26,8%
2014	457,4	1.562,60	29,3%
2015	467,4	1.514,60	30,9%
2016	476,8	1.522,10	31,3%
2017	462,9	1.619,00	28,6%
2018	457,2	1.702,20	26,9%
2019	438,8	1.738,30	25,2%
2020	405,6	1.753,40	23,1%

Kaynak: Worldsteel, 2022.

4.1.2. Dünya'da Demir ve Çelik İstihdamı

Teknolojik gelişme, ölçek büyütme ve küreselleşme sonucunda, demir çelik sektöründe emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçildiği görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde iki binli yıllara kadar demir çelik sektöründeki istihdam %50-75 arasında, hatta bazı örneklerde %80 oranında azalmıştır. Bu azalmada kamu sektörünün yerini özel sektörün alması, dolayısıyla özelleştirmeler önemli rol oynamıştır. İstihdamı etkileyen diğer önemli bir faktör ise şirket evlilikleri ve satışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. 1975 ile 2001 yılları arasında Çin dışında tüm dünyada istihdamın hızlı bir şekilde azaldığı görülmektedir. İstihdamın en fazla düştüğü ülkeler arasında ABD, Almanya, İngiltere, Fransa ve İsveç gibi kapitalist ülkeler

gelmektedir. Çalışan sayısındaki hızlı azalmaya karşın üretimin artmış olması, faktör verimliliğinin yükseldiğini göstermektedir. Örnek olarak Almanya’da 1975 yılında 3,64 milyon ton iken 1998 yılında üretim 44,05 milyon tona yükselmiştir. İstihdam verileri tablo 24 ‘de verilmiştir (Disk, 2003: 22-23).

Tablo 24.
Demir Çelik Endüstrisinde İstihdam, 1975-2001 (Bin Kişi)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2001
Avusturya	42	39	34	21	13	12	11
Belçika	58	45	35	26	24	20	21
Danimarka	3	2	2	1	1	1	1
Finlandiya	14	15	10	10	7	9	9
Fransa	156	105	76	46	39	37	37
Federal Almanya (1)	213	197	151	125	93	77	77
Yunanistan	0	4	4	3	3	2	2
İrlanda	0	1	1	1	0	0	0
İtalya	96	100	67	56	42	39	38
Lüksemburg	21	15	13	9	6	4	4
Hollanda	25	21	19	17	13	12	11
Portekiz	5	7	6	4	3	2	1
İspanya	91	81	54	36	25	22	23
İsveç	51	48	31	26	15	13	13
İngiltere	184	112	59	51	38	27	23
Avrupa Birliği	958	792	561	434	321	277	270
Yugoslavya (2)	74	0	56	69	17	15	15
Kanada	54	61	69	53	54	56	55
ABD	457	399	238	204	171	151	141
Brezilya	124	132	133	115	78	65	65
Güney Afrika	71	70	65	54	39	24	20
Japonya	447	380	349	305	252	197	195
Güney Kore	-	0	0	67	67	57	55
Avustralya	38	0	30	30	22	21	20
Toplam	3.182	2.626	2.063	1.763	1.343	1.140	1.107

Kaynak: DİSK, 2003: 23

Büyüklüğü yaklaşık olarak 2,5 trilyon dolar olan sektör, dünya ekonomisinde yaklaşık olarak %3,8’lik yer kapsamakta olup, doğrudan 6 milyondan fazla kişiye istihdam yaratmaktadır. Demir çelik piyasasındaki küresel tedarik zincirinde her iki iş çeşitliliği beraberinde 13 iş sahasını daha desteklenmekte olup, toplamda yaklaşık 40 milyon kişi bu tedarik zincirinde çalışmaktadır (A&T Bank, 2020: 5).

4.1.3. Demir ve Çelikten Üretilen Ürün Çeşitliliği

Üretilen demir ve çelik ürünleri her alanda kullanılmakta, evlerde kullanılan her türlü araç ve gereçlerde, inşaat yapımındaki malzemelerde, günlük kullanılan eşyaların içeriğinde vs. demir ve çelik malzemesi bulunmaktadır. Teknolojik gelişmeler doğrultusunda tüketici taleplerindeki değişiklikler, tüketici ihtiyaçların çeşitliliği ve firmalar arası rekabet gibi nedenler demir çelik sektöründeki ürün çeşitliliğini arttırmaktadır. Ağır sanayi sektörleri arasında en önemlisi denilebilecek sektör olan demir çelik sektörü, hemen hemen her sektöre hammadde sağlamaktadır. Bu durum göz önüne alındığında, güçlü bir demir çelik endüstrisine ve tüketimine sahip olan ülkelerin sanayileşme ve refah düzeyiyle doğrudan ilişkili olan bir sektördür.

Demir ve çelik sektöründe ürünler uzun ve yassı ürünler diye iki gruba ayrılabilir:

Uzun çelik ürünleri; İnşaat sektöründe kullanılan çubuklar, kare, dikdörtgen, L, H, U kesitli profiller, demiryolu rayları, tel ve çivi üretiminde ve otomotiv yan sanayinde kullanılan filmaşın(kangal) şeklinde sıralanabilir. Yassı çelik ürünleri ise; slabın sıcak haddehanede haddelenmesi ile üretilen haddelenmiş rulo ve saclar, slabın sıcak haddelenmesiyle üretilen levhalar, Sıcak haddelenmiş yassı çeliğin soğuk haddehanede haddelenmesi ile üretilen soğuk haddelenmiş rulo ve saclar, soğuk haddelenmiş yassı çeliklerin sıcak daldırma yöntemiyle çeşitli ağırlıklarda çinko kaplanması ile üretilen galvanizli rulo ve saclar, soğuk haddelenmiş yassı çeliğin elektroliz yöntemiyle çeşitli ağırlıklarda kalay ve krom kaplanması ile üretilen kalay ve krom kaplı rulo ve saclar olmak üzere beş ana gruba ayrılabilir (DOĞAKA, 2014: 6).

Daha çok inşaat sektöründe kullanılan özel yapı, paslanmaz ve ısıya dayanıklı olan çelikler vasıflı çelikler olarak bilinir. Bu çelikler, savunma, otomotiv, otomotiv yan, makine imalat ve yay imalat sanayinde kullanılmaktadır (Akman, 2007: 9-10). Dayanıklı tüketim malları sayılan otomotiv, beyaz eşya, gemi, boru ve madeni eşya üreten endüstrilerde ve yatırım malları endüstrilerinde ana girdi olan yassı ürünler;

levha, sıcak haddelenmiş sac, soğuk haddelenmiş sac, kaplanmış sac ve teneke gibi ürünlerden oluşmaktadır (Özkan, 2019: 18).

4.1.4 Dünyada Kişi Başına Çelik Tüketim

Dünyada tüketim, hemen her alanda hızla arttığı gibi çelik sektöründe de tüketim hızla artmaktadır. Çeliğin başlıca kullanım alanları olan inşaat, ulaştırma, otomotiv ve makine sanayi sektörlerine hammadde olarak girdi sağlayan çelik ürünlerinin tüketimi de dünyada hatırı sayılır rakamlara ulaşmıştır. Dünyada kişi başına düşen ham çelik tüketimi yıllık 240 kg'ı bulmuş olmakla birlikte bölgeler arasındaki gelişmişlik durumuna bağlı olarak kişi başına ham çelik tüketimi de değişiklik göstermektedir. Bu tüketim oranları Tablo 25'de gösterilmektedir (STB, 2020: 20).

Tablo 25.
Bölgeler Bazında Kişi Başına Düşen Ham Çelik Tüketimi (kg):

Kişi Başına Düşen Ham Çelik Tüketimi (kg)	2017	2018
AB(28 ülke)	350,0	359,0
Diğer Avrupa Ülkeleri	393,7	342,0
B.D.T.	223,3	206,0
Kuzey Amerika	280,6	279,0
Güney Amerika	100,6	107,0
Afrika	30,3	31,0
Orta Doğu	231,9	217,0
Asya	275,9	299,0
Okyanusya	184,8	178,0
Dünya	228,4	240,0

Kaynak: STB, 2020: 21

Buna ek olarak çelik tüketimi konusunda dünyada üretimde ilk 10 sırada bulunan ülkelerin tüketimi ise aşağıda Tablo 26'da gösterilmiştir.

Tablo 26.

Ülkeler Bazında Kişi Başına Düşen Ham Çelik Tüketimi (Kg)

Ülkeler-Kişi Başına düşen ham çelik tüketimi (kg)	2017	2018
ÇHC	545,5	609,0
Hindistan	75,3	77,0
Japonya	549,9	560,0
ABD	338,0	342,0
G. Kore	1.152,4	1093,0
Rusya	308,3	307,0
Almanya	527,7	504,0
Türkiye	475,0	395,0
Brezilya	101,8	112,0
İran	273,2	266,0

Kaynak: STB, 2020: 21

1938 yılında Karabük Demir ve Çelik fabrikası kurulduğu dönemde, Türkiye’de fert başına düşen demir-çelik tüketimi yıllık 10 kg civarındaydı. Bu miktar 1973 yılında 65 kg’ye çıkmıştır. İki binli yıllarda bu miktar 400 kg’yi geçemle beraber son yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılar ve inşaat sektöründeki durgunluk nedeniyle bu miktar 400 kg’nin altına düşmüştür.

4.2.Demir çelik Sektöründe Türkiye’nin Durumu

1995’de Avrupa Birliği ile yapılan Gümrük Birliği Antlaşması gereği sanayi ürünlerinde alınan vergilerin kaldırılması sonucu, AB ile Türkiye arasındaki ticaret hacminde büyük gelişmeler yaşanmıştır. Demir-çelik sanayinin öncüleri olarak kurulan, İSDEMİR ve ERDEMİR’in 2006 yılında özelleştirilmesinin tamamlanmasıyla Türkiye demir çelik sektörü, Makine ve Kimya Endüstrisi dışında, özel sektör eliyle yürütülen bir sektör haline dönüşmüştür. Türkiye demir-çelik sektöründe faaliyet gösteren kamu ve özel sektöre ait önemli tesislerin faaliyete geçiş tarihleri Tablo 27 ’de topluca verilmiştir.

Tablo 27.

Türkiye’de Demir-Çelik Sektöründeki Önemli Tesislerin Faaliyete Geçiş Tarihleri

Kurum	Yıl	Kurum	Yıl	Kurum	Yıl
MKE	1930	Diler	1984	Sider	2006
Kardemir	1939	Habaş	1987	Mega	2009
Erdemir	1965	İDÇ	1987	Bilecik	2009
Çolakoğlu	1969	Çebitaş	1989	Ede	2010
Kroman	1969	Ekinciler	1989	Platinum	2010
İçdaş	1970	Sidemir	1992	Tosçelik	2010
Çemtaş	1972	Yazıcı	1994	Özkan	2010
İsdemir	1975	Yeşilyurt	1997	Yolbulan-Baştuğ	2010
Asil Çelik	1979	Kaptan	2002	MMK-Atakaş	2011
Ege Çelik	1982	Nursan	2005	Cansan	2012

Kaynak: DOĞAKA, 2014: 13. Yukardaki tablodaki tarihler, tezde detaylıca ele alınan Kırıkkale MKE, Karabük ve İsdemir için tarafımızca revize edilmiştir.

1980’de Türkiye’nin ham çelik üretim kapasitesi 4,2 milyon tondu. 2001 yılında ise kapasitesi 20 milyon 766 bin tona yükselmiştir. 2001 yılındaki bu kapasitenin üretim çeşitliliğine bakıldığında; %83’ünü uzun metaller, %14’ünü yassı metaller, %2’sini de vasıflı çelik oluşturur. 2021 yılı itibari ile bakıldığında ise %65 uzun, %35’i ise yassı ürünlerden oluşmaktadır. Türk demir-çelik sektörünün dünya uzun ürün ihracatındaki payı 2001 yılı itibariyle %30’dur. Dünyada, çelik malların üretiminde katma değeri yüksek mallar üretmek temel stratejidir. Oysaki Türkiye’de üretilen malların katma değeri 2000’li yıllardan önce son derece düşüktü. Uzun metal üreten Elektrik Ark Ocaklarının (EAO) yarattığı katma değer ton başına 40 dolar iken entegre tesislerin 90 dolardı. Yassı metal üreten entegre tesislerin yarattığı katma değer ise ton başına 160 dolardı. Bu değerlerle Türkiye’nin, 2000’li yıllardaki üretim rakamlarıyla çelik üretiminde yarattığı katma değer 1 milyar dolar civarındaydı. Halbuki Türkiye’nin üçte bir oranı kadar üretim yapan Avusturya’nın çelik sektöründe yarattığı katma değer, yaklaşık olarak bu civardaydı (DİSK, 2003: 27-28). Bugün itibariyle Türkiye’nin uzun ve yassı ürün çeşitliliğine bakacak olursak üretim miktarı aşağıda bulunan Tablo 28’deki gibidir.

Tablo 28.

Türkiye’nin Ürünün Çeşitliliğine Göre Ham Çelik Üretimi (Milyon Ton)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Uzun	23.231	23.015	25.839	24.669	20.944	23.234
Yassı	8.286	10.148	11.685	12.643	12.799	12.576
Toplam	31.517	33.163	37.524	37.312	33.743	35.81

Kaynak: STB, 2021: 15

Türkiye’de 2019 yılı itibariyle demir çelik sanayi sektörünün hammadde olarak kullandığı demir cevherinin %60’ı, hurdanın %70’i ve taşkömürünün %90’ı ithal edilmektedir. Uzun ürünlerde ihracat ithalatın on katı kadar olduğundan, uzun ürünlerde Türkiye’nin net dış ticareti pozitifdir. Diğer taraftan Türkiye’de tüketilen yassı ürünlerin yaklaşık %50’si ithal edilmektedir. Bu durum sektörün dış ticaret açığı vermesine neden olmaktadır. Söz konusu veriler Tablo 29’da görülmektedir. Türkiye bu sektörde girdi olarak kullandığı hurda demir başta olmak üzere kok taşkömürü, pik demir ve demir cevheri gibi girdilerden ötürü dış ticaret açığı vermektedir.

Tablo 29.
Demir-Çelik Sektörü Dış Ticaret Dengesi (2019)

2019 Ürünler	İhracat		İthalat	
	Miktar (Bin Ton)	Değer (Milyon \$)	Miktar (Bin Ton)	Değer (Milyon \$)
Yarı Ürünler (Kütük, Slab)	1.336	655	3.406	1.558
Yassı Ürünler	5.738	3.576	7.477	5.403
Uzun Ürünler	10.489	5.383	1.077	973
Borular	1.897	1.517	386	665
Diğerleri	2.529	4.937	340	1.721
Pik	2	1	1.232	439
Ferro Alyaj	113	177	412	550
Sünger Demir	0	0	535	146
Hurda	153	164	18.857	5.615
Demir Cevheri	1.430	103	10.124	1.090
Kok. Taşkömürü	0	0	5.607	1.006

Kaynak: STB, 2020: 23

Yarı mamul ve mamul çelik üretimindeki doğrudan ve dolaylı ithalat ve ihracat rakamları Tablo 30’de gösterilmiştir. Buradaki dolaylı tanımı, otomobil, ev araç ve gereçleri vb. girdi olarak çelik malzemesini de kullanan her türlü sanayi ürününün tanımlamaktadır. 2006 ve 2015 yılı hariç Türkiye’de doğrudan ve dolaylı çelik ihracatının ithalatından daha fazla olduğu görülmektedir. 2006’da en büyük çelik kurumlarından biri olan İsdemir’de modernizasyonuna gidilmiş ve yassı çelik üretmek için harekete geçilmiştir (İsdemir 2008 yıllık faaliyet raporu, s.13). Toplamda bakıldığında Türkiye’nin bu sektörde net ihracatçı bir konumda olduğu görülmektedir. Ayrıca 2000 ve öncesi yıllarda dünya çelik ihracatı içinde Türkiye’nin payı % 2’lerin altında iken bugün bu oran % 3,5’i geçmiştir.

Tablo 30.

Türkiye Yarı Mamul Ve Mamul Çelik Ürünler İhracat Ve İthalatı (1000 ton)

Yıllar	Doğrudan Çelik İhracatı	Dolaylı Çelik İhracatı	Doğrudan Çelik İthalatı	Dolaylı Çelik İthalatı	Çelik İhracat- İthalat Farkı	Dünya Çelik İhracatında Payı (%)
2000	7.499	1.075	7.273	1.420	(-119)	0,018
2004	13.159	2.989	8.166	2.154	5.828	0,027
2005	12.279	3.601	9.860	2.636	3.384	0,025
2006	9.180	4.536	12.290	2.588	(-1.162)	0,020
2007	15.393	5.226	13.529	2.981	4.109	0,028
2008	18.535	5.787	13.271	3.045	8.006	0,033
2009	17.413	4.359	10.236	2.515	9.021	0,039
2010	16.223	4.729	10.746	3.483	6.723	0,031
2011	16.688	5.181	10.304	4.158	7.407	0,030
2012	18.574	5.471	11.499	4.132	8.414	0,033
2013	17.305	5.831	14.462	4.310	4.364	0,032
2014	16.024	6.238	13.394	3.912	4.956	0,028
2015	14.887	6.328	18.614	4.476	(-1.875)	0,027
2016	15.349	6.468	17.009	4.514	294	0,027
2017	16.346	7.292	15.814	4.681	3.143	0,029
2018	19.859	7.769	14.043	3.782	9.803	0,034
2019	19.660	8.600	12.337	3.500	12.423	0,036

Kaynak: Worldsteel, 2015: 16-17

Tablo 31.

Türkiye Çelik Üreticileri Derneği Üyeleri Olan Firmaların Ürettikleri Ürünler

FİRMALAR ve ÜRÜNLER	ASIL ÇELİK	BAŞTUĞ Metalurji	BİLECİK D. Ç.	ÇEBİTAŞ	ÇEMTAŞ	ÇOLAKOĞLU	DİLER	EKİNCİLER	ERDEMİR	HABAŞ	İCDAŞ	İSDEMİR	İZMİR D. Ç.	KAPTAN D. Ç.	KARDEMİR	KOÇ Metalurji	KROMAN	MESCİER D.Ç.	MMK Metalurji	ÖZKAN D. Ç.	SİDDİK KARDEŞLER	TOSÇELİK	YAZICI	YEŞİLYURT
Pik Demir															X									
İngot	X																							
Kütük, Blum	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X
Saab						X			X	X		X										X		
Demiryolu Malz															X					X				
Vasflı Çelik	X					X				X											X			
Yuvarlak	X				X					X			X	X	X		X	X		X			X	
Nervürlü		X	X	X		X	X	X		X	X		X	X	X	X	X	X			X	X	X	X
Filmaşın							X			X	X	X			X		X					X		
Profil													X		X		X	X		X		X		
Köşebent													X	X			X	X		X		X		
Kare ve Altıgen	X									X				X			X	X		X		X		
Lama	X				X								X	X	X			X		X				
Çelik Lama	X				X									X						X				
Levha									X			X										X		
Sıcak Çekilmiş Sac						X			X	X		X							X			X		
Soğuk Çekilmiş Sac									X	X									X			X		
Şerit									X													X		
Kaplamalı Sac									X															
Teneke									X	X												X		
Galvanizli Sac									X										X			X		

Kaynak: Türkiye Çelik Üreticileri Derneği, 2022: 64.

Türkiye'deki demir çelik firmaları birçok ürün üretmekle birlikte Tablo 31'de görüldüğü üzere çoğunlukla kütük ile nervürlü (inşaat demiri) demir çeşitlerini üretmektedirler. En az firma tarafından üretilen demir çeşitleri ise Kardemir tarafından üretilen pik demir ve Asil Çelik tarafından üretilen ingot demir çeşitleridir. 2020 yılı itibariyle Türkiye çelik sektörü dünyada yedinci, Avrupa'daki çelik üreticileri arasında ise birinci sıraya yükselmiştir. Aynı yıl Türk çelik sektörü 35,8 milyon ton sıvı çelik üretimi ve % 67,2 seviyesinde kapasite kullanım oranı ile Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Avrupa'nın en büyük çelik üreticisi konumuna gelmiştir.

8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda İSDEMİR, KARDEMİR ve ERDEMİR fabrikalarında toplam olarak 29 milyon 2 yüz bin ton sıvı ham demir üretiminin gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu miktardaki sıvı ham demir için 48 milyon 600 bin ton demir cevherine ihtiyaç vardır. Bu talebin 24 milyon 6 yüz bin tonunun yerli kaynaklardan 24 milyon tonunun ise ithalatla dışarıdan karşılanacağı düşünülmüştür. Aynı dönemdeki ithalatın parasal değerinin ise 650.000.000 dolar civarında olacağı tahmin edilmiştir. Aşağıdaki Tablo 32'de görüleceği gibi Türkiye demir cevheri bakımından zengin olmayıp hatta fakir denilebilecek bir düzeydedir.

Tablo 32.

Türkiye İşletilebilir Demir Cevheri Rezervi

İl Ve İlçesi	Rezerv (1000 Ton)			İşletilebilir	Tenör (%Fe)
	Görünür	Olası	Toplam		
Sivas- Divriği A Kafa	41.000	-	41.000	41.000	54
Sivas-Divriği B Kafa	10.000	-	10.000	10.000	56
Sivas-Divriği Dumluca	200	-	200	200	57
Sivas-Divriği Purunsur	100	1.800	1.900	100	55
Sivas-Divriği Taşlıktepe	60	300	360	60	62
Sivas-Divriği Otlukilise	1.420	1.000	2.420	1.300	54
Sivas-Kangal Çetinkaya	3.500	-	3.500	3.000	54
Adana-Feke Attepe	10.000	-	10.000	10.000	57
Kayseri-Karamadazi	800	1.000	1.800	300	51
Ankara-Bala-Kesikköprü	2.000	1.000	3.000	2.000	54
Balıkesir-Büyükeymir	3.690	5.400	9.090	340	53
Balıkesir-Samlı-Şamlı	684	257	941	543	58
Kayseri-Pınarbaşı-Tacın	70	100	170	70	51
Yahyalı-Karaçatı	9.480	15.000	24.480	2.500	54
Kayseri-Koruyeri	7.000	-	7.000	7.000	52
Adana-Yenigireği	40	100	140	40	57
Adana-Elmadağ	1.000	400	1.400	1.000	53
Kayseri-Ayıgediği	590	300	890	590	54
Adana-Uyuzpınar	236	-	236	236	58
Malatya-Hekimhan-Deveci	48.000	-	48.000	48.000	38
Sivas-Divriği-Ekinbaşı	9.700	2.300	12.000	8.000	55
TOPLAM	149.845	28.957	178.802	137.540	54

Kaynak: TMMOB, 2005

2013 yılında edilen istihdam verilerine göre Türkiye'de çeliğin ham halinden mamul üreten kuruluşlarda 37.129 kişiye doğrudan istihdam sağlanmıştır. Diğer çelik üretim kuruluşları ve dolaylı istihdam ile birlikte sektörün toplam istihdam düzeyinin 200 bin kişi civarında olduğu tahmin edilmektedir (DOĞAKA, 2014: 16-17). Tablo 33'de elektrik ocaklarında ve oksijen fırınlarında çalışanların sayıları verilmiştir.

Tablo 33.
Türkiye’de Demir-Çelik Sektöründeki İstihdam

Yıllar	2009	2010	2011	2012	2013	2013 (%)
Elektrik Ocağı	14.834	17.216	18.218	20.875	21.550	58
Bazık Oksijen Fırımları	15.313	16.528	17.119	17.483	15.579	42
Toplam	30.147	33.744	35.337	38.358	37.129	100

Kaynak: DOĞAKA, 2014: 16-17

Aşağıdaki Tablo 34’te ise istihdam verileri çelik üretimi ile ilgili Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması NACE kodlarına göre verilmiştir. Buna göre “241-Ana Demir Çelik ve Ferro Alaşımlarının İmalatı”. “242-Çelikten Tüpler, Borular, İçi Boş Profiller ve Benzeri Bağlantı Parçalarının İmalatı” ile “243-Çeliğin İlk İşlenmesinde Elde Edilen Diğer Ürünlerin İmalatı” gibi sınıflandırmalar yapılarak istihdam bu sınıflandırmaya göre hesaplanmıştır (STB, 2020: 25).

Tablo 34.
NACE Kodlarına Göre Türk Demir-Çelik Sektörü İstihdamı (2011-2017)

Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ana Demir Çelik ve Ferro Alaşımlarının İmalatı	52.091	52.249	53.825	57.261	60.117	61.552	64.856
Çelikten Tüpler, Borular, İçi Boş Profiller ve Benzeri Bağlantı Parçalarının İmalatı	12.371	13.403	15.720	17.090	18.930	18.756	15.964
Çeliğin İlk İşlenmesinde Elde Edilen Diğer Ürünlerin İmalatı	4.055	4.156	4.887	5.130	5.785	6.039	7.397
Toplam	68.517	69.808	74.432	79.481	84.832	86.347	88.217

Kaynak: STB, 2020: 25

2017 yılı itibariyle sektörde toplam 88.217 kişi istihdam edilmekte olup bunun %73,5’i çelik üretim tesislerinin çoğunlukta olduğu sınıflandırmada bulunmaktadır. Bunlardan 49 bin kişi 2020 yılı itibariyle doğrudan istihdam edilmektedir (Sanayi T.B 2021: 4). 2022 yılı itibariyle Kardemir bünyesindeki şirketlerde çalışan personel sayısı 4.644 (KAP, 2022a: 11), ERDEMİR’de ise 12.700 civarında personel çalışıyor olup bunun 4.700 kadarı İSDEMİR’de çalışmaktadır (KAP, 2022c: 4).

Emisyon azaltımı ve istihdam artışı amacıyla başta demir-çelik sektörü olmak üzere ana metal sektöründe, 2020 itibariyle 37 tane Ar-Ge merkezi son 7 yıl içinde

kurulmuştur. Ayrıca 11 tane de sektörel tasarım merkezi bulunmaktadır (STB, 2021, 23). Katma değeri yüksek ürünleri piyasaya sunmak üzere yeni ürün çalışmaları hassasiyetle devam edilmektedir. Örneğin KARDEMİR bu kapsamda 2021 yılı içerisinde sekiz farklı çelik kalitesinde 74 farklı ebat ve tipte yeni ürün üretimi gerçekleştirmiştir. 2022 yılının ilk yarısında ise 71 ebat ve tipte yeni ürün üretimi gerçekleştirmiştir (Kardemir, 2022; 14).

4.3. Türkiye Demir Çelik Sektörünün Güçlü ve Zayıf Yönleri: Fırsatlar Ve Tehditler

Türk demir-çelik sektöründeki güçlü ve zayıf yönler ele alınacak olunursa; iç piyasadaki konut talep artışı, Rusya-Ukrayna savaşından dolayı Ukrayna'dan tedarik zincirinin aksaması sonucu dünyadaki talebin kısmen Türkiye'ye yönelmesi, Çin ekonomisinde meydana gelen sorunlar, son yıllarda Türk Lirası'ndaki değer kaybının yaratmış olduğu rekabet avantajı ve Türk demir çelik sektörünün dinamik yapısı avantaj olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan arz ve talep uyumsuzluğu, hammadde tedarikinde dışa bağımlılık, enerji maliyetlerindeki artış, uluslararası ticaret engelleri ve damping gibi uygulamalar, Türk Lirası'nın değerindeki istikrarsızlık ve dalgalanmalar, Çin'in dünya pazarındaki etkisi ve Avrupa Birliği standartlarına erişmek için yapılması gereken modernizasyon ve çevreci yatırımların maliyeti gibi faktörler ise sektörün zayıf yönleri olarak değerlendirilebilir.

Genel hatlarıyla bu şekilde sıraladığımız sektörün analizi; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin 2020 yılında hazırladığı "Türkiye Demir ve Demir Dışı Metaller Meclisi Raporu"nda, A&T Bank'ın ekonomik araştırmalar departmanının Aralık 2020 de hazırladığı demir çelik raporunda, KPMG Türkiye'nin 2021 yılında hazırladığı "KPMG Perspektifinden Demir Çelik Sektörüne Bakış" çalışmasında, İskenderun Ticaret ve Sanayi Odası'nın Ekim 2020'de demir çelik sektörü SWOT analiz raporunda, Demir ve Demir Dışı Metaller İhracatçıları Birliği'nin Mayıs 2021'de hazırladığı "Demir Çelik Ve Demir Çelikten Eşya Sektör Raporu"nda ve Türkiye Çelik Üreticileri Derneğinin Aralık 2021 Çelik dergisinde analizi yapılmıştır. Bahsedilen bu çalışmalar ve tez araştırma aşamasında yapılan incelemeler çerçevesinde, demir ve çelik sektörünün durum analizi, aşağıdaki şekilde maddeler halinde sıralayabiliriz (A&T Bank, 2020: 9-10; Akman, 2007: 120-121; TOBB,

2020: 54-57; KPMG Türkiye, 2021: 18-19; İskenderun Ticaret ve Sanayi Odası, 2020: 4-8; DDMİB, 2021: 19-20; TÇÜD, 2021: 6-7).

Sektörün güçlü yönleri:

- Türkiye'nin coğrafi konumundan dolayı sektörün lojistik fırsatları ve taşıma maliyetlerinden elde edeceği avantajlar,
- Türkiye'nin genç ve dinamik nüfus yapısından dolayı iç talebin güçlü olması,
- Sektörün %100'nün özel sektör elinde olması nedeniyle, esnek, dinamik, rekabete açık olması,
- Sektördeki KARDEMİR, ERDEMİR VE İSDEMİR gibi büyük ve köklü kuruluşların dünya standartlarında üretim yapıyor ve markalaşmış olmaları,
- Kalite sistem sertifikasyonuna sahip tesis sayısının çokluğu ve sektörün 1980'lerden beri gelen uluslararası bilgi ve tecrübeye sahip olması,
- Dönüşüm ve değişim programları ve kapasitedeki iyileştirmeler, Ar-Ge yatırımlarına önem verilmesi ve katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi konusundaki çalışmalar,
- Türkiye'deki, otomotiv, beyaz eşya, gemi inşaatı, altyapı ve yapı inşaat sektörlerinin güçlü olması ve gelecek yıllarda da devam edecek olması,
- Türkiye'nin işgücü maliyetlerin Avrupa'yla mukayese edildiğinde oldukça düşük olması,

Sektörün zayıf yönleri:

- Türkiye'nin cevher bakımından fakir denilecek düzeyde olması sebebiyle, sektörün hammadde bakımından dışa bağımlılık oranının yüksek olması,

- Doğal gaz tedarik zincirinde tekel durumunun varlığı, elektrik maliyetinin yüksek olması ve enerjide dışa bağımlılık gibi nedenlerden dolayı girdi maliyetlerinin yüksek olması,
- Katma değeri yüksek ürün üretimi için devletin özel bir desteğinin bulunmaması,
- Piyasada çok sayıda üretici firmanın varlığı nedeniyle, küçük çaplı üreticilerin kalitesi düşük girdiyi ve aramalı ithal etmesi sonucunda standartların altında üretim yapmaları sonucu haksız rekabetin oluşması,
- Devlet destekli dumpingli ithalata karşı yeterli önlemlerin alınmaması,
- Deniz kıyısında bulunmayan iç kesimdeki tesislerin lojistik maliyetlerinin yüksekliği,
- Taşıma maliyetlerinde büyük avantaj sağlayan demiryolu ulaşım altyapısının yetersizliği,
- Sektör üzerinde, çevre katkı payı, elektrik tüketim vergisi ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Destekleme Mekanizması (YEKDEM) gibi yüklerin, rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemesi,
- AB çevre standartlarına uyum konusundaki eksiklikler ve bu konudaki yatırımların maliyeti,
- Katma değeri yüksek olan çelik türevlerini kullanan bilişim sektörü gibi sanayilerin yeterince gelişmemesi ve sektörün daha ziyade otomotiv ve inşaat sektörlerine yönelik üretim yapması,
- Son yıllarda Mısır, Suriye gibi önemle ihraç pazarlarında, siyasi nedenlerden dolayı meydana gelen daralma,
- Üniversite, devlet ve sanayi arasındaki bilimsel ve teknolojik ilişkilerin yetersizliği,

Sektörün fırsatları:

- Çelik üretiminde, demir cevherinden ziyade hurda ile üretimde karbondioksit emisyonu daha düşük seviyede olduğun ve Türkiye büyük ölçüde hurda ithal ettiği için bunun sağladığı avantaj,
- Demir ve çelik maddesini yoğun olarak kullanan inşaat, otomotiv, gemicilik gibi sanayi dallarında büyüme potansiyelinin yüksek olması,
- Bazı Avrupa ülkelerinde 2015 ve 2016 yıllarında demir çelik tesislerinin kapanmış olması ve önemli çelik üreticisi olan Ukrayna'daki tesislerin Rusya ile yapılan savaşta zarar görmesi,
- Yüksek çelik tüketimi sebebiyle, gelecekte dünyadaki hurda arzında artış beklenmesi,
- Avrupa'ya, Ortadoğu'ya ve Kuzey Afrika'ya coğrafi yakınlık,
- Başta Suriye olmak üzere bazı Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde son 10 yıldır yaşanan savaş sebebiyle zarar gören altyapı ve üstyapının yeniden inşa edilme ihtiyacı,
- Yurtiçi yassı çelik tüketiminin yeterince karşılanamaması ve gelecekte buna olan ihtiyacın artacak olması,
- Türkiye'nin sahip olduğu genç ve dinamik nüfus yapısı,
- Türkiye deprem kuşağında yer aldığı için ve Türkiye'deki bina yapı stokunun büyük ölçüde yenilenme ihtiyacı içinde olması sebebiyle, yeni yapılarda çelik kullanımının yoğunlaşması,

Sektördeki tehditler:

- Çin ekonomisinde 2022 yılında yaşanan yavaşlamanın atlatılarak, Çin'nin yeniden dünya pazarlarında etkin olması,

- Hammadde fiyatlarında yüksek dalgalanmalar ve belirsizliklerin yaşanması,
- Türk Lirasınının değerinde yaşanan istikrarsızlığın devam etmesi,
- Dünyada yeniden covid-19 salgını gibi beklenmedik tehditlerin ortaya çıkma ihtimali,
- Türkiye ile sorun yaşayan Ortadoğu  lkelerinin, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yatırımlara girişmeleri,
- 2018 yılında ABD'nin Türk eliğine ek gümrük vergisi getirmesi ve kota uygulaması gibi siyasi kararların gelecekte de tekrarlanma riski,
- Rakip ülkelerin, kendi üreticilerine çok yönlü devlet desteği sağlaması,
- D hilde İşleme Rejimi ve Serbest Ticaret Anlaşmalarının ithalatı kolaylaştırması,
- Plastik, alüminyum ve cam gibi elik yerine kullanılabilir malzemelerdeki üretim artışları ve gelişmeler şeklinde sayılmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Demir ve çelik endüstrisi, ekonomilerin ilerlemesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Zira, altyapı, inşaat, beyaz eşya, otomotiv, gemi, uçak, demir yolu gibi temel sanayilere hammadde sağlayan bu sektörde yaşanacak bir daralma bütün bu sektörleri ve nihayetinde tüm ekonomiyi olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle bu sektördeki korumacılık yüksek düzeyde olup bilhassa çelik sektörü stratejik öneme sahiptir. Mart 2018’de ABD’nin tüm ülkelerden yaptığı çelik ithalatına %25 oranında vergi koyması, akabinde Ağustos ayında Türkiye’ye uygulanan vergiyi iki katına çıkarması, bu sektörün uluslararası politika aracı olarak kullanılabilen stratejik önemde olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır. ABD’nin bu politikasına Avrupa Birliği de katılmış ve Şubat 2019’da çelik ithalatına kota getirmiştir (KPMG, 2021: 2). Dolayısıyla Türk demir-çelik sektörü her açıdan ele alınması ve değerlendirilmesi gereken bir sektördür.

Demir-çelik sektörünün önemi Sanayi Devrimiyle beraber, önce Avrupa’da, sonra bütün dünyada anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti de sektörün öneminin farkına vardığı için, 1830’lardan itibaren devlet eliyle büyük yatırımlar gerçekleştirmiştir. Tüfenkhane-i Amire ve Tophane-i Amire bünyesinde kurulan Zeytinburnu Demir Fabrikası gibi devasa tesisler maalesef istenilen sonucu vermemiş ve Osmanlı Devleti bu sektörde, Türkiye Cumhuriyetine yok denecek düzeyde bir miras devretmiştir. Sektörün öneminin farkında olan genç Cumhuriyet’in kadroları, milli burjuvazi yeterli derecede gelişmediği için, devlet eliyle hızlı bir sanayileşme yolunu tercih etmişlerdir. Sanayileşmenin omurgasını oluşturan demir-çelik sektörü konusunda da önemli yatırımlara imza atmışlardır. Önce Kırıkkale’de askeri tesislerde 1930’da bir çelikhane inşa edilmiştir. Ardından 1937 yılında Karabük’te büyük bir entegre demir çelik fabrikası kurulmuştur. 1950’lerde yaşanan hızlı şehirleşme ve ekonomik gelişme sonucu, Menderes hükümeti yeni bir demir çelik fabrikası kurmayı gündemine almış, fakat bu niyeti gerçekleştirmek, 1960 darbesi sonrası kurulan yeni hükümete nasip olmuştur. Bu amaçla Ereğli Demir Çelik Fabrikalarının temeli 1960 yılında atılmıştır. Planlı kalkınma dönemlerindeki hızlı ekonomik gelişme, 1960’ların sonunda İSDEMİR’in kurulmasına yol açmıştır.

1963-1967 dönemini kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planda sektörde atıl kapasite bulunduğu için, Ereğli dışında yeni bir tesise ihtiyaç duyulmadığı vurgulanmıştı. 1968-1972 dönemini kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planda ise önce sac vb. yassı ürün talebinin uzun ürünlere göre daha hızlı arttığı tespiti yapılmıştı fakat 2 sayfa sonra, yeni bir tesisin uzun ürün üretimi için kurulacağı belirtiliyordu. Dönemin hükümeti hane halklarının tüketim mamullerine yönelik güçlü talebini tahmin edememiş, daha çok inşaatta kullanılan uzun ürünlerin üretimini artırılması yönünde tercihte bulunmuştu. Bu hatalı hesaplamalar sonraki dönemlerde düzeltilmeyince, bu dengesizlik, sektörün sonraki 40 yıl içinde sağlıklı gelişmesini engelledi (Türkoğlu vd., 2010: 376).

Yeni ihtiyaçları karşılamak amacıyla İskenderun limanı yakınında Türkiye'nin 3. büyük entegre demir-çelik fabrikası kurulmuş oldu ve 1975 yılında tamamlanarak faaliyete girdi. Sonraki dönemde İSDEMİR'in yassı ürünün hammaddesi olan slab üretimine başlaması bile, yukarıda bahsi geçen dengesizliğin ortadan kalkmasına kafi gelmedi. 1973 yılında 4. bir entegre demir-çelik fabrikası kurulması için, Devlet Planlama Teşkilatı uzmanları tarafından detaylı çalışmalar yapıldı ve öncelikle Kocaeli dolaylarında yeni bir tesisin kurulması için önerilerde bulunulduysa da bu amaç gerçekleşmedi ve rapor sayfalarında kaldı.

24 Ocak 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan stratejik değişim ile birlikte, hükümetler devletin ekonomideki payını azaltmayı ve Kamu İktisadi Teşekküllerini özel sektöre devretmeyi amaç olarak tercih etmişlerdir. 1986'da ERDEMİR'in İMKB'ye kote olmasıyla başlayan özelleştirme süreci 2006 yılında İSDEMİR'in özelleştirilmesiyle son buldu. Böylece Türkiye demir –çelik sektörü tamamen özel sektör eline geçti.

Demir çelik sektörü kamunun elindeyken, bazı avantajlara sahip olduğu kadar bir takım dezavantajlara da yaşandı. Bu dezavantajların başında, kararların konjonktürel durumlara göre değil önceden yapılmış olan planlamalar çerçevesinde alınması, dolayısıyla firmanın kararlarında esnek davranmaması, hükümetlerin iktisadi teşebbüslere keyfi müdahaleleri ve bu teşebbüslerde fazladan istihdam yaratılması suretiyle verimlilikten uzaklaştırılmaları ve KİT'lerin ürettiği mamullerin üretim maliyetinin altında piyasaya satılması ve ucuza özel sektöre girdi olarak

aktarılması gibi etkenler gelmektedir. Bu anlamda demir çelik sektörünün tamamen özel sektörün eline geçmesi bu sektörde karlılığı, rekabet edilebilirliği ve teknolojik dönüşümü hızlandırmıştır. Türkiye demir ve çelik hammaddesi bakımından büyük ölçüde dışa bağımlı olmasına rağmen çelik üretiminde Avrupa birincisi konumuna yükselmiştir. Sonuç olarak özelleştirilen KİT'ler arasında demir çelik sektörünün başarıyı yakalayan nadir sektörlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Dünyadaki demir ve çelik sektörü 2001 yılında toplamda 850 milyon ton civarında ham demir üretirken 2020'li yıllara gelindiğinde üretimi 2,2 kat artırarak 1 milyar 878 milyon tona çıkarmıştır. Bu üretimde Türkiye'nin payı 2000'li yıllarda 19 milyon 800 bin ton civarında gerçekleşirken 2020'li yıllara gelindiğinde, üretim yaklaşık 2 katına çıkarak 35 milyon 810 bin ton seviyesinde gerçekleşmiştir.

Özelleştirilen demir çelik kurumlarında, katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi şartı olup günümüzde bakıldığında bunun kısmen gerçekleştirildiği, 2000'li yıllardaki slab üretim miktarının 2 milyon 388 bin tondan 12 milyon 600 bin ton civarına çıkarıldığı görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin dış ticaret dengesine önemli derecede katkı sağlamaktadır. Türkiye'nin dış ticaret dengesine bakıldığında 2000'li yıllarda 120 bin ton civarında çelik ticaretinde açık bulunurken günümüzde 12 milyon 500 bin ton civarında fazla verilmiştir. Türkiye 2020'li yıllarda dünya çelik sektöründe ihracat yapan ülkeler sıralamasında 7. sırada olduğu halde dış ticaret dengesinde parasal değer bazından yaklaşık 2,5 milyon dolar civarında açık vermektedir.

Avrupa Yeşil Mutabakatı ile birlikte, karbonsuzlaşma kapsamında dönüşümüne önem verilen çelik sektörü, öncelikli bir sektör haline gelmiştir. Üretimin, ağırlıklı olarak fosile dayalı enerji kaynaklarıyla yapıldığı bu sektörde, 2050 yılına kadar elektrik ve fosil olmayan kaynakların, sektörde kullanılan nihai enerji miktarının en az %70'ini oluşturması gerekmektedir. Bu dönüşümün ana itici gücü olacak üç teknolojiye dikkat çekilmektedir: 1) hurda çelik bazlı elektrik ark ocakları, 2) hidrojen bazlı doğrudan indirgenmiş demir teknolojili tesisler, 3) demir cevheri elektrolizi ve yardımcı ekipmanların elektrifikasyonudur. Bu bağlamda özelleştirilen üç demir çelik fabrikasının bu üretim yöntemlerine geçmeleri gerekmektedir.

Türkiye'deki demir ve çelik sektöründeki önemli problemlerinden biri girdi maliyetleri olarak görülmektedir. Sektördeki maliyetlerin düşürülmesi için hurda ve hammadde tedarik politikaları geliştirilip, hammadde temini için ülkenin rezervleri araştırılabilir. Bu şekilde fiyat avantajı sağlanarak dış pazarlarda rekabet edilebilir. Böylece, sektörde kullanılan enerji fiyatlarının artışına, hammadde olarak kullanılan hurda demir, cevher ve kömür fiyatlarının devamlı yükselmesine, haksız rekabete yol açan kalitesiz ve düşük fiyatlı ürünlerin ithalatına çareler bulunması, daha güçlü bir demir çelik sanayiine kavuşulma ihtimalini arttırmaktadır.

Türkiye'deki istihdam verileri göz önüne alındığında 2010'lu yıllarda sektörde 69 bin civarında personel istihdamı bulunurken bu sayı 2017 yılında 90 bin civarındadır. Gelişme aşamasında ve modernizasyona giden demir çelik sektöründe iş gücü ihtiyacının düşmesi beklenirken iş gücü sayısında artış yaşanmıştır. Bu da yeni yatırımlar yapıldığı ve yeni üretim sahalarının açıldığı anlamına gelmektedir.

Demir ve çelik sektöründe talep ve arzın fiyat esnekliğine bakıldığında, esnekliğin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Fiyatlar artsın veya azalsın, ham demir ve nihai çelik üretimi ve tüketiminin sürekli artış gösterdiği gözlenmiştir. Bunun temel sebebi, artan nüfusa paralel olarak ve gelişen teknolojiyle beraber demir çelik ürünlerinin tüketici hayatındaki yerinin giderek artmasıdır. Her ne kadar cam ve plastik gibi ürünlerin kısmen ikame olanağı olsa da bunların ikame edilebilirliği düşüktür.

Günümüzde dünyada refah düzeyinin artmasıyla paralel olarak demir çelik sektörünün önemi de giderek artmaktadır. Son yıllarda görüldüğü üzere büyük ülkelerin birbirlerine karşı kullandıkları iktisadi yaptırımların başında demir çelik sektöründe uygulanan vergi politikaları ve kotalar gelmektedir. Bu nedenle Türkiye'de hükümetlerin bu sektöre yönelik özel destekleyici politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aytür, M. (1970). *Kalkınma Yarışı ve Türkiye*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- A&T Bank, (2020). *Demir Çelik Sektörü Raporu*, Ekonomik Araştırmalar Departmanı.
- Atasoy, V. (1993). *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme Sorunu*, Ankara: Nurol Matbaacılık.
- Akman, E. (2007). *Dünya’da ve Türkiye’de demir çelik sektörü ve Türk demir çelik sektörünün rekabet gücü*. Yüksek Lisans Tezi, ZKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Barın, İ. (1990). *Demir-Çelik Sanayii İşletmelerinde Verimlilik Analizi ve İsdemir’de Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Adana.
- Basson, E. (2015). *50 Years Of Worldsteel Association*, <https://worldsteel.org/publications/bookshop/page/4> Erişim Tarihi: 20.07.2021.
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, (1963). *Kalkınma Plânı Birinci Beş Yıl 1963-1967*
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977*.
- Baş, A. (2019). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Karabük Ziyareti 1938. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/7, 99-111.
- Bulgaç, M. ve Halıcı, Ş. (2016). *Atatürk Devri Yazarları Kaleminden Altı Ok (1919-1938)*. İstanbul: Kaynak yayınları.

Bulungiray, N. (2006). *Özelleştirmenin Sosyo-Ekonomik Etkileri Üzerine Bir Uygulama: Kardemir Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı, İstanbul.

Çehrelı, A. (1966). Türkiye demir ve çelik işletmelerinde işçi-işveren münasebetleri. In *Journal of Social Policy Conferences*. 0/ 17, 137-150.

Çelebi, I. (1979). *Türkiye’de Demir Çelik Sanayiinin Yapısı Ve Sorunları*, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayın No: DPT: 1672-İPD 405, Ankara: DPT Yayın Ve Temsil Şubesi Matbaa Birimi,

Çetinkaya, Ş. ve Akkaş, E. (2016). Türkiye’de Özelleştirme Sürecinin Kamu İstihdamı Üzerindeki Etkileri, *The International New Issues In Social Sciences*, Number: 2, pp: 67- 90, Winter 2016.

Danışman, Ü. (1986), 24 Ocak istikrar Tedbirlerinin ihracatımızda Doğurduğu Yapısal Değişmeler Üzerine Bir Araştırma, Teşvik Uygulama Başkanlığı, Nisan.

Demirel, Ş.S. (1990). *Türkiye’ Demir-Çelik Sanayii*. Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Demir Çelik, (basım Tarihi yok). *Demir Çelik: Karabük*. İstanbul: Pulhan Matbaası,

Disk Birleşik Metal İşçileri Sendikası, (2003), Demir Çelik Sektörü, Birleşik Metal-İş Yayınlar, No:2, 2003, İstanbul.

DDMİB, (2021). Demir Çelik ve Demir Çelikten Eşya Sektör Raporu www.demirbirlik.org. Erişim Tarihi: 05.06.2022.

DOĞAKA, (2014), Demir Çelik Sektörü Raporu

DPT, (1966). Kalkınma Planı Birinci Beş Yıllı (1963-1967), 1965 Yılı Raporu (Hizmete Özel), Ankara

DPT, (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972,

DPT, (2000). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005. Ankara.

DPT, (2000). Demir-Çelik Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Raporu, Ankara: DPT: 2497 İK: 520

DPT, (2001), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu Metal Madenler Alt Komisyonu Demir Çalışma Grubu Raporu, ISBN 975 – 19 – 2864 – 8

Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş, (1965). Özel Murakabe Heyeti Raporu, 09.10.1965, Ankara,

Eken, M. (2021). Demir Çelik Ve Demir Çelikten Eşya Sektör Raporu, www.demirbirlik.org. Erişim Tarihi: 10.03.2022.

Engin, A. (2007). *Dünya’da ve Türkiye’de Demir Çelik Sektörü ve Türk Çelik Sektörünün Rekabet Gücü*. Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

Ersoy, H. L. (2013). *Belgelerle Karabük Demir Çelik Fabrikasının Kurulma Süreci ve Karabük 1924-1944*, İstanbul: Kardemir Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş.nin. İstanbul: Alioğlu Matbaacılık.

Erdemir 2010 Yıllık Faaliyet Raporu
https://www.oyakmadenmetalurji.com.tr/sites/1/upload/files/2010_faaliyet_raporu-214.pdf. Erişim Tarihi: 16.08.2022.

Erten, M. H. (1971). Üçüncü Demir ve Çelik Fabrikalarının Kuruluş Yeri Seçiminde Uygulanan Usûl Ve Alınan Sonuç. *Bilimsel Madencilik Dergisi*, 10/5, 21-29.

Ersöz, T., Düğenci, M., Ünver, M., & Eyiöl, B. (2015). Demir çelik sektörüne genel bir bakış ve beş milyon ton üstü demir çelik ihracatı yapan ülkelerin

kümeleme analizi ile incelenmesi. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 4(2), 75-90.

Geçikli, R. M. (2016). Menderes Hükümetleri Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri. *İleri Yayınları*. İstanbul.

Güner, A. O, (1978). *Türkiye'nin Kalkınması Ve İktisadi Devlet Teşekkülleri*. İstanbul: Damla yayınevi.

Güler, C. (2006). *Özelleştirmenin Ekonomik Boyutu, Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri: SEDAŞ Örneği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Güney, O. (2003). *Türkiye'de Özelleştirme Çalışmalar ve Türk Telekom AŞ'nin Özelleştirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Sosyal Bilim Dalı, Konya.

Güngör, G. (2012). 'Tarihi Açısından Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi.' *Sosyal Bilimler Enstitüsü Sakarya İktisat Dergisi*,. Cilt 1, Sayı 2, 100 – 119.

Hasançebioğlu, Ö. (2014) *Elektrik Ark Ocağı Cürufunun Yapay Agregalar Olarak Karayolu İnşaatı Dolgu ve Granüller Tabakalarında Kullanılabilirliğinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, İstanbul.

Heaton, H. (1985). *Avrupa İktisat Tarihi*, Cilt II, Ankara: Teori Yayınevi.

İktisadi Yürüyüş Dergisi, (1942). Yapılacak ve yapılması İsteddiğimiz Yeni Fabrikalar, Cilt. 6, sayı: 61-62

İlkin, S ve Tekeli, İ. (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

İnan, A. (1989). Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,

İsdemir 2011 Yıllık Faaliyet Raporu
<https://www.isdemir.com.tr/sites/1/upload/files/2011-faaliyet-raporu-57.pdf>
Erişim Tarihi: 29.02.2020.

Kalkınma Bakanlığı, (2014). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018 Demir Çelik Çalışma Grubu Raporu, Ankara. ISBN 978-605-4667-64-2.

Kalkınma Bakanlığı, (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Özel Madencilik Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.

Kalyoncu, H. (2007). *Cumhuriyet Kenti Karabük*. İstanbul: Alioğlu yayınevi.

Kamu Aydınlatma Platformu(KAP), (2022a). Kardemir Ana Sözleşmesi, (<https://www.kap.org.tr/tr/sirketbilgileri/ozet/4028e4a140f2ed7201412ace3ada0707>), Erişim Tarihi: 02.07.2022.

Kamu Aydınlatma Platformu(KAP), (2022a). KARDEMİR 2022 Yıllık Faaliyet Raporu, <https://www.kap.org.tr/tr/sirketbilgileri/ozet/4028e4a140f2ed7201412ace3ada0707> Erişim Tarihi: 5.08.2022.

Kamu Aydınlatma Platformu(KAP), (2022b). Ereğli Demir Ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. Esas Sözleşmesi, <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/944-eregli-demir-ve-celik-fabrikalari-t-a-s>, Erişim Tarihi: 02.07.2022.

Kamu Aydınlatma Platformu(KAP), (2022c). İskenderun Demir ve Çelik A.Ş. (<https://www.kap.org.tr/tr/Bildirim/1000946>), Erişim Tarihi: 03.07.2022.

Kamu Aydınlatma Platformu(KAP), (2022c). İskenderun Demir ve Çelik A.Ş. 2021 Yıllık Faaliyet Raporu, <https://www.kap.org.tr/tr/Bildirim/932525>. Erişim Tarihi: 10.06.2022.

Kardemir. (2001). *2001 Yılı Faaliyet Raporu*, Erişim Adresi: <https://www.kardemir.com/Dosyalar/Yatirimci/raporlarvesunumlar/Faaliyet/2001.pdf>. Erişim Tarihi: 02.07.2022.

Kardemir, (2002). *Kardemir 2002 Yıllık Faaliyet Raporu*, <https://www.kardemir.com/Dosyalar/Yatirimci/raporlarvesunumlar/Faaliyet/2002.pdf>. Erişim Tarihi: 16.08.2022.

Kardemir, (2006). *Yıllık Faaliyet Raporu*, https://www.kardemir.com/sunumlar_raporlar_ve_tablolar. Erişim tarihi: 03.07.2022.

Kardemir, (2022). *Yatırımcı Sunumu Mayıs* https://www.kardemir.com/sunumlar_raporlar_ve_tablolar. (Erişim Tarihi: 2.07.2022).

Kardemir, (2022). *Kardemir Ana Sözleşmesi*, <https://www.kap.org.tr/tr/sirket-bilgileri/ozet/4028e4a140f2ed7201412ace3ada0707>. (Erişim Tarihi: 02.07.2022).

Kavukçu, R. (1994). Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Özelleştirmeler Ve Firma Değerlerinin Belirlenmesinde Yöntem Seçimi, *İ.Ü siyasal bilimler fakültesi Dergisi*, 9.

Kepenek, Y. (1993). *100 Soruda - Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Kılınçkaya, D. (2003). *1930 Sanayi Kongresi: Raporlar Zabıtlar*, Ankara: Bildiren Basım Yayınevi.

Kıray, M. B. (1964). *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. Ankara: Bağlam Yayınları.

Kırbaşı, F. (1973). *1920-1972 Döneminde Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Hükümet Politikaları*, Ankara: DPT Yayınları

Kolsuz, K. (2020). II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları. *Akademik Tarih Ve Araştırmalar Dergisi*. Cilt:3 Sayı:2. 30-46.

- Kök, R. (1995). Ekonomi-politik, popülizm: Özelleştirme ve KİT'ler. İstanbul: *Dergah Yayınları*.
- KPMG, (2021). KPMG Perspektifinden Demir Çelik Sektörüne Bakış, <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2021/07/kpmg-perspektifinden-demir-celik-sektorune-bakis-2021.pdf>. Erişim Tarihi: 25.07.2022.
- Kudubeş, İ.E. (2015). *Özelleştirmenin Sebepleri, Amaçları Ve Sonuçları: Türkiye Analizi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Koç, V. (1972). İktisadi Devlet Kuruluşları Reform Bekliyor, *Milli Ekonomi ve Ziraat Dergisi*. Yıl 8, Sayı 87.
- Köse, S. (2000). "24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programları Çerçevesinde Yapılan Hukuki Ve Kurumsal Düzenlemelerin Mukayeseli Analizi" Yayın No: DPT: 2508, s.31.
- Mineral Commodity Summaries (MCS) (2022), <https://pubs.usgs.gov/periodicals/mcs2022/mcs2022.pdf>. Erişim Tarihi: 10.08.2022.
- Nazilli Ticaret Odası, (2021). Demir Çelik Raporu
- Neziroğlu, İ & Yılmaz, T. (2014). Başbakanlarımız Ve Genel Kurul Konuşmaları, Cilt 9, TBMM Basımevi, Ankara
- Ökçün, G. (1984). *Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri*, İstanbul: Hil Yayınevi.
- Öztürk, M. M. (2014). *Türkiye'de Demir Çelik Sektörünün İktisadi Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Kırıkkale.

Özkan, B. (2019). *Türkiye Demir Çelik Sektöründe Ulaştırma Modeli İle Maliyet Optimizasyonu Ve Uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Karabük.

Polatoğlu, M. G. (2018). Türkiye Ağır Sanayisinin Öncü Kuruluşlarından İskenderun Demir-Çelik Fabrikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 629-647.

Üzümcü, Z. (2007). *Özelleştirme Politikası Ve Türkiye Uygulamalarındaki Etkinliği*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Belimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı, Konya.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, (1973), *50 Yılda Türk Sanayii*,

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, (1987). I. Sanayi Şurası Demir Çelik Raporu. Ankara

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, (2020). Demir Çelik Sektörü Raporu,

Sarı K. A.(2021). *İktidar Mücadele Ve Kent Ekonomisi: Payitahtlık Sonrası İstanbul Ekonomisi (1923-1939)*. İstanbul: Nobel Akademik Yayınevi.

Sarıköse, B. (2020). Köyden Şehre: Karabük'ün Kuruluşu ve Şehirleşme Süreci. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 57-83.

Sedef, C. (1989). KİT'lerin Özelleştirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , (8) , 7-16.

Şafak, H. (1973). Türkiye Dördüncü Demir-Çelik Tesisleri Hakkında Ön Rapor, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı,

Şahin, H. (2014). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitap Evi.

Şiriner, İ. ve Doğru, Y. (2006). *Türkiye'de büyümenin ekonomi politikası: 1980 sonrası Türkiye ekonomisi üzerine bir inceleme*. Ankara: Dipnot Yayınları.

TBMM Tutanakları 26.01.1995

Telhan, B., Kuş, A., Çivici, K. ve Şentürk, T. (1973). *Cumhuriyetin 50.Yılında Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri*. Zonguldak: Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Yayınları.

Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü, (2018). *Demir-Çelik, Demir-Çelikten Eşya Sektör Raporu*, https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Demi_Celik_Demir_Celikten_Esya.pdf. (Erişim Tarihi: 12.05.2022).

TMMOB, Demir Çelik Raporu, 2005, https://www.maden.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=111&tipi=5&sube=0. Erişim Tarihi: 12.04.2021.

Tuncel, S., Arı, N., Yoleri, B. ve Şahiner, M. (2017). *Dünyada ve Türkiye’de Demir, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Yayını*

Türkiye Çelik Üreticileri Derneği(TÇÜD), (2022). Çelik dergisi, sayı 136,

Türkoğlu, F., Aktaş, T., ve Sönmez, N. (2010). *Dünyanın tanıklığında: Türkiye ekonomisi: 1980-2010: Dönüşümün 30 yılı*. İstanbul: Dünya Yayıncılık AŞ.

Ulagay, O. (1983). *24 Ocak deneyimi üzerine*, İstanbul: Hil Yayın.

Yeldan, E.(2002). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim Ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, M. (2015). Osmanlı Demir Çelik Sanayii’nde Atölyeden Fabrikaya Geçiş (1830-1870), T. C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

Yılmaz, E. (2002). Ekonomik Perspektiften KİT’ler, Özelleştirme ve Uygulama, Ankara,

Yiğit A. (1988). Türkiye'de KİT'lerin Oluşumu Ve Özelleştirme, Elektrik mühendisleri Dergisi sayı 357 ss.254-266

Yurtoğlu, N. (2016). Türkiye'de Zonguldak-Ereğli Kömür Havzasının Yapısal Analizi (1920-1960) *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 16/33, 211-256

Yurtoğlu, N. (2017). Cumhuriyet Döneminin En Önemli Ağır Sanayi Hamlesi: Karabük Demir Ve Çelik Fabrikası (1939-1960). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 33 /96. 155-204.

Worldsteel, (2022), <https://worldsteel.org/steel-topics/statistics/world-steel-in-figures-2022/>, Erişim Tarihi: 24.07.2022

Worldsteel, (2015). Indirect Trade In Steel March (<https://worldsteel.org/wp-content/uploads/Indirect-trade-in-steel-March-2015.pdf>). Erişim Tarihi: 21.06.2022

Gazeteler

Açık Söz Gazetesi, 5 Nisan 1937. Sayı 342, 1-2.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Ekim 1970. 1-5

Milliyet Gazetesi, 4 Ekim 1970. 3

Ulus Gazetesi, 4 Nisan 1937, 18.yıl sayı 5632, 4.

T.C Resmi Gazete, 22 EKİM 1970, Sayı 13647

T.C Resmi Gazete, 21 Mart 1964, Sayı 11662

T.C Resmi Gazete, 3 Ocak 1995, Sayı 22160

T.C Resmi Gazete, 6 Haziran 1995, Sayı 22305

T.C Resmi Gazete, 21 Mayıs 1955 Sayı 9011

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30-10-0-0/207-413-20, Ek.250.
BCA, 30-1-0-0/3-17-1, Ek. A3
BCA, 30.18.1.2.87.57.2
BCA, 30.18.1.2.99.79.20
BCA, 30.11.1.0.246.26.20
BCA, 030.18.01.02.286.61.8
BCA, 030.18.01.02.290.89.13
BCA, 030.18.01.02.291.95.15
BCA, 030.18.01.02.293.5.3
BCA, 30-1-0-0/171-187-32, Ek. 184
BCA, 30-18-1-1 / 21-72-6, Ek. 60-43
BCA, 30-18-1-2 / 12-41-12, Ek. 60-51
BCA, 30-10-0-0 / 151-71-5, Ek. 152
BCA, 30-18-1-2- / 19-23-12, Ek. 46-149
BCA, 30-18-1-2 / 156-18-17, Ek. 142
BCA, 30-18-1-2 / 157-29-20, Ek. 142
BCA, 30-18-1-2 / 158-37-1, Ek. 142
BCA, 30-18-1-2 / 160-30-10, Ek. 76
BCA, 30-18-1-2 / 164-21-20, Ek. 63
BCA, 030.18.01.02.293.5.3, Ek.94-159